

Zempléni Múzsá

társadalom-
tudományi
és kulturális
folyóirat

XVII. évfolyam
3. szám

2017
ősz

Az örökké mosolygó dongba

LÁTÓTÉR

SZEKERNYÉS János:
Bánság,
Közép-Európa pereme
5

KISS Endre:
Nietzsche
Luther-értelmezése
16

**IMOLAY LENKEY
István:**
Tompa Mihály és
Arany János barátsága
23

NYÁRI Tamás:
Tanácsi és üzemi
kultúrotthonok és
kultúrtermek az ötvenes
években
28

ILLÉS Gabriella:
A kereskedelmi televíziózás
kialakulása és hatása
Magyarországon
33

. . . .

*Lapszámunkat Hoppál
Mihály etnográfus,
sámánkutató
fotógyűjteményének a kínai
naxi kultúrát bemutató
darabjaival illusztráltuk.
A címlapon áldozati
agyagszobrocskák, a hátlapon
hangszeren játszó dongba
látható.*

LÁTÓMEZŐ

HOPPÁL Mihály:
Utazás Shangrila-ba
(Lijiang és vidéke, Kína)
46

RÁDAY Zsófia
versei
63

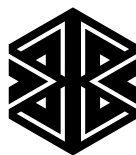
NYIRÁN Ferenc
versei
66

SISKA Péter
versei
68

**HORVÁTH
János Antal**
versei
71

TÉLFFY Ármin
versei
74

MIKA Gabriella:
Valami elveszett
76

LÁTÓSZÖG

LOSONCZI Ágnes:
Közösség és kórus
80

BALASSA M. Iván:
Balassa Iván és
a sárospataki
Rákóczi Múzeum
85

**BOLVÁRI-TAKÁCS
Gábor:**
Memoár
a második vonalból
Ifjabb Tömpe István
emlékiratai
87

ZALÁN Vince:
A cseh új hullámról
90

Polcravaló
(könyvajánlók)
93

Zempléni Múzsza

t á r s a d a l o m t u d o m á n y i é s k u l t u r á l i s f o l y ó i r a t

Szerkesztőség

Bolvári-Takács Gábor alapító főszerkesztő (btg@zemplenimuzsa.hu)

Bordás István lapigazgató (bordas@zemplenimuzsa.hu)

Barna Péter irodalmi szerkesztő (barnapeter@zemplenimuzsa.hu)

Haffner Anikó olvasószerkesztő

Baráth Béla Levente, Egey Emese,

Takács Ádám, Ugrai János szerkesztőségi tagok

Tanácsadó Testület

Balászi Károly, Dobrik István, Fehér József, Földy-Molnár Lilla,

Hoppál Mihály, Jósvainé Dankó Katalin, Koncz Gábor (elnök),

Lapis József, Marczi Mariann, Nyiri Péter, Orosz István,

Pocsainé Eperjesi Eszter, Stumpf István, Tamás Edit

Logó: Csetneki József

Arculat és tördelés: Tellingner András

Szakmai partner:

Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottsága

Állandó támogatók:

Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány

Nemzeti Kulturális Alap

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány

Szerkesztőségi és kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk, a szerkesztőség tagjainak fenti e-mail címlein, illetve a szerkesztőség címén: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: www.zemplenimuzsa.hu; www.facebook.com/zemplenimuzsa

Megjelenik évszakonként. Ára: 400,- Ft. Előfizetési díj egy évre 1600,- Ft.

Előfizethető átutalással a Zempléni Múzsza Alapítvány 11994105-06429168-10000001 számlaszámára.

Lapunk a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben megvásárolható az *Inmedio* és *Relay* hirlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen. Felelős vezető: Kapusi József

SZEKERNYÉS János

Bánság, Közép-Európa pereme

„Annak a földdarabnak, melyet északról a Maros, nyugatról a Tisza, délről a Duna hullámai mosnak, keletről az erdélyi heglánczolat övedz” a területét a tájegység első hivatott történetírója, Böhm Lénárt (1833–1924) 1867-ben Pesten kiadott *Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme* című könyvének előszavában 472 négyszögmérföldben határozta meg, míg lakosainak számát mintegy másfél millióra becsülte. Az újabb szakmunkák 28 522 km²-ben állapítják meg a többé-kevésbé négyzet alakú földterület nagyságát, amelyet természetes határok szegélyeznek, míg népessége lélekszámát mintegy két és félmilliónak vélik.

A történetíró címválasztása tudatosnak és találónak bizonyult, midőn a nyomatékot a *külön* szóra helyezte. Felfogása és alaptétele szerint az ország rész rég- és közelmúltja számos ponton és több vonatkozásban is elütött, eltért Belső-Magyarország, valamint Erdély történetétől. Jellegetes, többé-kevésbé individuális, egyéni karaktert kapott és nyert a lepergett évszázadok során. Közkeletűvé vált nevét – Bánság, Temesi Bánát – nem a történelem mélyéből hozta veretes örökség gyanánt, hanem önkényesen ötolta ki és ragasztotta a kincstári birtokként kezelt tartományra a 18. század elején a Habsburg Birodalom gyarmatosító katonai és polgári adminisztrációja. A török hódoltság előtt, a középkor folyamán Alsó Rézsékként, Délvidékként, Temesközékként, Délmagyarországgént tartották számon a Dunáig és esetenként azon túl is nyúló régiót. A Magyar Királyság déli határvonala mentén tizenhat – köztük a jajcai, macsói, kucsói, nándorfehérvári, szörényi stb. – bánság sorakozott. Temesi bán és bánság sohasem létezett. A nagy tekintélyű történettudós, a Temesvárott született Pesty Frigyes 1868-ban könyvet jelentetett meg az MTA kiadásában *A Temesi bánság elnevezésének jogosulatlansága* címen. Okfejtésének, felsorakoztatott érveinek gyakorlati fogamatja nem lett. A tájegység immár három évszázada az osztrákok által ráoktrojált csinálmánynevet viseli.

Délvidék főkapitánya a temesi ispán és Temesvár várparancsnoka volt, aki grófi címet viselt, s akinek hatásköre több vármegyére kiterjedt. Az ország zászlósurai sorába tartozott, rangban a vajdák és a bánok után állott. A területet, a volt oszmán vilajetet, amelyről 300 évvel ezelőtt űzte ki a törököket, az osztrák császári hadak főparancsnoka, Eugen von Savoya (1663–1736) herceg keresztelte el Bánságnak Temesvár 1716. október 13-i elfoglalását követően. Az elnevezéssel egyrészt az évszázados ellenséggel szomszédos zóna veszélyességét, másrészt a tartomány közjogi státusát határozta meg. A régi földbirtokosok leszármazottai, jogos örökösei nem igényelheték vissza tulajdonaikat, nem kaphattak polgári szerepeket, hivatalokat. Nem állították vissza a vármegyéket. Eugen von Savoya mindent elkövetett annak érdekében, hogy a megszerzett terület kapcsolatát a Magyar Királysággal megakadályozza.

III. Károly nem magyar királyként, hanem német-római császárként iktatta tartományai közé az elnéptelenedett területet, amelyre Eugen von Savoya rendeletéből kurucok és protestánsok – vagyis magyarok! – nem települhettek. 1779-ig érvényben maradt parancsával, meghagyásával, instrukcióival napjainkig hatóan megszabta, befolyásolta a tájegység nemzetiségi összetételét. A közvetlenül Bécsnek alárendelt térség katonai és polgári kormányzójává Eugen von Savoya Claudius Florimund Mercy (1666–1734) nevezte ki, aki elhunytáig, 1734-ig állott a Temesi Bánság élén.

Alapvetően a török hódoltság 164 esztendeje, valamint az osztrák gyarmati uralom jelentette azt a cezúrát, azt a történelmi korszakot, amely a Marostól délre elterülő tájegység – a Temesköz és a Krassói Érchegeység – fejlődését, kibontakozását Erdélytől és a Magyar Királyságtól eltérő, némiképpen különböző mederbe terelte.

A középkorban az Alsó Részek – ahol a magyarság a honfoglaláskor telepedett meg – a Magyar Királyság szerves tartozékát képezték. Anonymus szerint a honfoglaló magyarok 895-ben jutottak el „a bögei részekre”. Miután Csanád kiűzte Marosvárról Ajtonyt, I. István király parancsából Gellért 1030-ban megszervezte a csanádi püspökséget, az alája rendelt hat főesperességet, s viszonylag sűrű plébániahálózatot. Az egyházmegye hat vármegye területét foglalta el: Csanád, Temes, Arad, Keve, Krassó és Sebes. I. László király 1092-ben a Pogányos patak mellett győzte le az országba betört kunokat és besenyőket. El Edrisi arab utazó „szép városként” említette leírásában 1154-ben Temesvárt, amely Temes vármegye székhelye volt. A várispánság élén 1172 és 1175 között Pancratius comes állt. II. Endre király – aki a temesi ispán tisztét és rangját az erdélyi vajdáéval tette egyenlővé – 1212-ben kelt oklevelei egyikében a „castro temesiensi” („temesi vár”) névformát használta. A Kis-Temes mellett emelt építmény a megerősített királyi várak sorába tartozott. Bővítéséhez, megerősítéséhez és korszerűsítéséhez I. Károly király 1307-ben kezdett hozzá biztonságos és kényelmes hellyé változtatva az erődítményt, ahol a Csák Máté vezette nemesi felkelés idején családjával és udvarával meghúzódhatott. Temesvár 1315-től 1323-ig királyi székhelyként szolgált, ahol a koronás fő, Károly Róbert király számos oklevelet állított ki, követségeket fogadott, lovagi tornákat rendezett, s ahonnan több hadjáratot is indított. Az Anjouk – Károly Róbert és utóda, Nagy Lajos – alatt érte el a vidék középkori virágzásának tetőpontját.

Fekvésénél fogva a dél-keleti országrész mindig ki volt téve a külső támadásoknak. A földrész belseje felé törő népek legtöbbször a Duna vonalát követve próbált célba érni. Az Alrészekre hárult a feladat, hogy kivédjék a bolgár cárság, Bizánc, a tatárok, a kunok, a besenyők ismétlődő, sorozatos támadásait, invázióit.

Az 1332–37-es pápai tizedjegyzékben 250 plébániát vettek nyilvántartásba az összeírók a Maros, a Tisza és a Duna határolta országrészben. Köztudott, hogy tíz falut, tanyabokrot köteleztek egy közös templom fenntartására. A vidéket a középkorban a következőképpen írták le: „A falvak képeről először a tornyos, toronynélküli kőegyházak, a kápolnák tűnnek elő; körülöttük a temető, arrébb a jobbágnép zsúfolt, vagy egy-egy utca vonalához igazodó házai, itt-ott nemesi udvarházak, kastélyok, sok helyen kőből, várszerűen megerősítve. A falu szomszédságában kertek, kutak, távolabb felszántott, parlagon pihenő földek, rétek, kaszálók, legelők, makkoltatásra alkalmas erdők nagyobb foltjai, itt-ott szőlők, gyakori halastavak, kerek vízimalmok. A legelőkön lovak, szarvasmarhák, disznók, juhok százai és ezrei, amelyeket téli időre a hidegtől védve istállóznak. Külön színeket adnak a képeknek a prépostságok és apátságok monostorai mintaszerű gazdaságaikkal, kertjeikkel, majorjaikkal.”

„A vég Temesváran...”

Komoly fenyegetést jelentett nemcsak a Délvidékre, hanem a Magyar Királyság egészére az oszmánok megjelenése, térhódítása Európában: Drinápoly esete, Gallipoli-félsziget, a Bolgár Cárság, Szerbia elfoglalása, I. Bajazid szultán előnyomulása a Duna vonaláig stb. A magyar királyok – Nagy Lajos, Luxemburgi Zsigmond – úgy próbálták megelőzni, kivédeni a veszélyt, hogy átkeltek a Dunán, s a törökökkel az ország határain kívül megütközve akadályozták, fékeztek előnyomulásukat. Az 1389-es sorsdöntő, Szerbiát elveszejtő rigómezei csatában is részt vett egy magyar dandár. Miután 1390-ben a törököknek sikerült időlegesen elfoglalniuk Galambóc várát, a Dunán is átkeltek, s a Temes folyóig elkalandoztak. Ekkor tették első ízben lábukat magyar földre. Temes vármegye és az Alsó-Részek területére 1391-től már mind gyakrabban nyomultak be portyázó török csapatok. Marczali Miklós temesi főispán és testvére, Dénes 1395-ben szerencsésen visszaverte a Temesközbe betörő oszmán sereget.

E fegyveres összecsapásokkal vette kezdetét az elszánt, folyamatos törökellenes küzdelem, amely váltakozó intenzitással és kimenetellel több mint másfél évszázadon át szakadatlanul tartott a déli részeken. A terjeszkedő Oszmán Birodalom a Magyar Királyság közvetlen szomszédja lett. Zsigmond király 1397. október 25-re Temesvárra hívta össze országgyűlésre a főrendeket, a vármegyei nemességet és – ami újdonságnak számított a diéták történetében – a városokat is. Az országgyűlés, amely egy hónapig tartott, többek között kimondta, hogy: „Ha a jelenlegi háborús idő alatt az ország határait ellenséges támadás fenyegeti, s a határt az ott hivataloskodó zászlósúr nem tudja megvédeni, minden zászlósúr és birtokos nemes, a közös kúrián lakók közül egy-egy, a többiek fejenként, személyesen tartoznak fegyvert fogni, s a királlyal vagy ennek akadályoztatása esetén a nádorral a fenyegetett részekre vonulni; a jobbágyos nemesek kötelesek azonkívül minden 20 jobbágy után egy íjjal felfegyverkezett katonát kiállítani.” Zsigmond király 1404-ben bizalmasát, legkiválóbb hadvezérét, Ozorai Pipót (1369–1426) nevezte ki temesi ispánná és temesvári várkapitánnyá, aki több győztes csatát vívott a törökök ellen. Megkezdte Temesvár és Nándorfehérvár kiépítését, s kezdeményezésére és felügyelete alatt alakították ki, teremtették meg az al-dunai végvárrendszert. Ozorai Pipo szolgálatában kezdte katonai pályafutását a későbbi törökverő, a következő fél évszázad legnagyobb hadvezére, a még gyermek Hunyadi János (~1407–1456), akit Albert király (1397–1439) 1439-ben szőrényi bánná, I. Ulászló király (1424–1444) pedig 1441-ben temesi főispánná, Nándorfehérvár kapitányává és Újlaki Miklóssal (~1410–1477) együtt erdélyi vajdává nevezett ki. Az 1443. június 5-i nagy földrengés után újjáépítette a várat és a várkastélyt, amelyben Kolozsvárról elhozott családját is elhelyezte. Temesvárról indult az 1446-ban Magyarország kormányzójává választott Hunyadi János törökellenes balkáni hadjárataira. Temesvár környékén gyűjtött banderális csapatával vult Szegedre, majd Kevét érintve Nándorfehérvárra, ahol 1456. július 22-én diadalmaskodott a II. Mehmed szultán vezette török haderő felett. A fényes győzelem után a zimonyi táborban dúló pestisjárvány oltotta ki életét. A temesvári várkastély első emeleti kápolnájában esküdött meg a bibliára V. László (1440–1457), hogy nem fogja bántani a Hunyadi fiúkat.

A nyomasztó török veszély, az oszmánokkal vívott csaták és háborúk állandósulása arra készítette a magyar királyokat, hogy országos tekintélyű, a harcokban jártas és edzett férfiakat nevezzenek ki temesi gróffá, ispánná és temesvári várkapitánnyá. A tisztséget a 15. században olyan hadvezérek viselték, mint Ozorai Pipo, Rozgonyi István, Újlaki Miklós, Hunyadi János, Hunyadi László, Szilágyi Mihály, Szokoly Péter, Nagy Ambrus, Kinizsi Pál, a 16. században meg Báthory István, Újlaki Lőrinc, Drágffy János, Perényi Péter, Enyingi Török Bálint, Czibak Imre, Petrovics Péter stb. Temesi ispánként „Sánta” Báthory István (~1480–1530) 1512-ben Illava mellett győzelmet aratott egy betörő szabadsapat felett, 1514-ben pedig

arra vállalkozott, hogy a Rákos mezején összesereglett kereszties hadat – amely Dózsa György vezetésével az oszmánok ellen indult, de vonulása parasztfelkelésbe torkollott – megállítsa és szétozlassa. A nagylaki és csanádi vérengzések, csatavesztések után Temesvár falai közé menekült: a mocsarak övezte és védte erődítményt sikerült megtartania, amíg legfőbb politikai ellenfele, Szapolyai János (1487–1540) erdélyi vajda felmentő seregével segítségére nem sietett. A lázadók vezérét és főembereit Temesváron, a „tüzes trónus városában” kínozták halálra. Perényi Péter, Enyigi Török Bálint és Petrovics Péter a hitújítás, a protestantizmus fölkarolásában, terjesztésében és támogatásában szerzett kivételes érdemeket. Körültekintő egyházszervezőként, a hitújítók céltudatos patrónusaként Petrovics Péter (~1485–1557) – akit némelyek „misszionáriuskodó várparancsokként” emlegettek –, rátermett, felkészült protestáns prédikátorokat és iskolamestereket hívott és telepített a Délvidékre, a Habsburg- és Szapolyai-ország rész közötti, örökösen vitatott területsávba, amely a lutheri és kálvini elvek, hittételek terjedésének, szétáradásának délkeleti irányban végső peremévé, mezsgyéjévé vált. A reformatori ténykedését Csanádon elkezdő Szegedi Kiss István (1505–1572) Petrovics Péter erkölcsi és anyagi támogatásával 1549-ben protestáns iskolát létesített és vezetett Temesváron. A spanyol zsoldosok nyomásra a sorrendben utolsó temesi gróf, Losonczy István (?–1552) – aki egyébként a költő Balassi Bálint (1554–1594) múzsájának, Ungádné Losonczy Annának (1553–1595) az édesapja volt – üldözte ki Szegedi Kiss Istvánt és „bajt hozó eretnek társait” a török által ostromlott vár falai közül. Az oszmán túlerővel szemben, Mohács után 26, Buda eleste után 11 esztendővel 1552. július 27-én, kerek egyhónapos elszánt, hősies küzdelem után – amikor felmentés, segítség sehonnan sem érkezett – Losonczy István a várbeli lakosság és a zsoldosok egy részének esdeklését is meghallgatva kapitulálni kényszerült. A hitszegő Ahmed pasa, aki megesküdött, hogy a vár feladása fejében hagyja a főkapitányt és embereit Lippára szabadon elvonulni, lekaszaoltatta a várvédőket. Losonczy István lenyűzött és szalmával kitömött fejbőrét Isztambulba küldte. A vár és a város elestének és Losonczy István hősi halálának Tinódi Lantos Sebestyén (~1510–1556) állított emléket *A vég Temesváriban Losonczy István haláláról* című históriás énekével.

Temesvárra a Magas Porta Gázi-Kaszim személyében pasát helyezett, s megszervezte a meghódított magyarországi terület második vilajetjét, amely a központi, a csanádi, gyulai, aradi, jeníi és lippai szandzsákságokból állott. A mindenkori temesvári beglerbég feladata volt Erdély szemmel tartása. A Szolnokon magyarnak született Bektas pasa állt 1602-től kezdődően a vilajet élén. „A szép terület századokra lett fejlődésében tönkre téve vagy legalább hátráltatva”. Karánsebesi–lugosi bánság néven az Erdélyi Fejedelemség része maradt a terület keleti sávja 1658-ig, amikor azt is elfoglalták, bekebelezték a törökök. Követeként, menedék- vagy támogatáskeresésben több erdélyi főúr is fölkereste a hódoltság 164 esztendeje alatt a vilajetközpontot. Járt, hosszabb-rövidebb ideig időzött Temesváron többek között Székely Mózes, Bethlen Gábor, Tholdalagy Mihály, Nagy Albert, Csiszár Gergely, Ribis Sigfried, Borbély György, iktári Bethlen János, ifj. Csáky István, Kovacsóczy Zsigmond, Boronkai Gábor fiai együtt, Balogh István, Rákóczy János, Angyalos János, Jármí András, Jármí Miklós, Cserényi Ferenc, Csiszár György, Nagy Bálint, Vay Rufinus, Becski András, Thoroczky András stb. A vidék elvadult, elmocsarasodott és fokozatosan elnéptelenedett. Az írott dokumentumok szerint a 16. században Dél-Magyarországon a magyarság még mindig a lakosság túlnyomó többségét alkotta, csak később – a folyamatos harcok, háborúk hatására – gyérült meg a magyarul beszélők lélekszáma. Jórészt megsemmisültek és feledésbe merültek Dél-Magyarország civilizációs vívmányai, megvalósításai is. A Duna, a Maros és a Tisza közötti gazdag vidéket – amelyet „Magyarország Kánaánjának”, „Szent István koronája egyik legszebb gyöngyének” neveztek – lakatlan, elvadult pusztasággá tette a török.

„Magasabb rendű civilizációs korszak”

Bécs megtámadása és sikertelen ostroma 1683-ban végzetesnek, sorsfordító jelentőségűnek bizonyult az Oszmán Birodalom számára. Világuralomra törő, hódító, terjeszkedő inváziós katonapolitikája végzetesen megtört. A több mint másfél évszázad során elfoglalt magyarországi várak, települések fokozatos feladására kényszerült. A Szent Liga Eugen von Savoya herceg vezette hadai zentai és pétervárad győzelmeik után Temesvár ostromához kezdtek, 1716. október 13-án kapitulációra kényszerítve a várat védő törököket. Az oszmánok kapitulációjának kikényszerítéséhez, kivívásához cselekvően és jelentős mértékben hozzájárultak az osztrák császár mundérját viselő labancok, magyar főtisztek, hírszerzők és közkatonák is: gróf Pálffy János (1664–1751) altábornagy, báró Ebergényi László (1666–1724) lovassági tábornok, Nádasdy IV. Ferenc (1655/1656–1723) lovassági tábornok, Splényi János László (~1738–1808) vezérezredes, Orczy István (1669–1749) ezredtulajdonos, gróf Esterházy József (1682–1748) huszárezredes, Babocsay Pál (?–1727) ezredes. A kapitulációs megállapodás értelmében a mintegy 12 000 fős oszmán helyőrség s a Temesváron tartózkodó valamennyi török és menekült kuruc szabad elvonulást kapott. Az aggodat, a betegeteket, a nőket és a gyermekeket 1000 parasztszekéren szállították Versecre és Belgrádba. A festői menet 1716. október 17-én hagyta el Temesvárt, ahol ezzel egyszer s mindenkorra véget ért a 164 esztendő török hódoltság.

Eugen von Savoya herceg a Temesi Bánság első, általa kinevezett katonai és polgári kormányzójának, Claudius Florimund Mercy lovassági tábornoknak, valamint Franz Paul Wallis (1678–1737) vezérőrnagynak, temesvári várparancsnoknak írásbeli utasításban hagyta meg, hogy Temesvár várába ne fogadjanak be másféle lakosságot, csak kizárólag római katolikus vallású németeket. A görögöket, szerbeket, románokat csupán a külvárosokban tűrték meg, a magyarokat – pontosabban a kurucokat és a protestánsokat! – még ott sem. Az új Vauban-típusú téglavár, amelyet 1723 és 1756 között építettek a Temesvárt megszálló osztrákok, habár belterületét a középkori erődítményénél lényegesen nagyobbra méretezték, eléggé hamar megtelt. Ezért főként a Béga medrének szabályozása, a mocsarak megregulázása, fokozatos lecsapolása után egyre többen telepedtek le a vármезőn, a katonai hatóságok által kiszabott védelmi zónán kívül eső területekre. Négy nagyobb fertály – a Majorok, Új Német Majorok, Mehala és Gyárvaros – keletkezett. A vár keleti, „erdélyi” kapujától jókora távolságra elterülő negyed keletkezésétől, a 18. század legelejétől a Gyárvaros nevet viseli, mivel itt létesültek az első ipartelepek: a selyem-, a sör-, a posztó-, a bőr-, a szeg-, a salétromgyár. Célszerű, dúsan jövedelmező kolonizációs politikája érvényesítésének és megvalósításának alapvető feltételét, hatékony eszközét és szerves részét képezte az elvadult és elnéptelenedett régió benépesítése, a nyugati civilizáció vívmányainak és értékrendjének a meggyökereztetése és elterjesztése, a társadalmi és gazdasági viszonyok modernizálása, a mezőgazdasági és ipari termelés fel lendítése, korszerűsítése – egy racionálisan megszervezett mintatartomány létrehozására. Az osztrák hatóságok 1721-től kezdődően három nagy hullámban sok ezer telepest költöztettek a 18. század folyamán az elvadult, mocsaras régióba a Habsburg Birodalom, valamint a német hercegségek és fejedelemségek területéről, a Duna és a Rajna közötti térségből. Tekintélyes méreteket öltött ugyanakkor a szomszédos, a nem túl messzi vidékekről történő folyamatos beszivárgás is. A „svábok” tömegével együtt románok, szerbek, katolikus bolgárok, spanyolok, franciák, olaszok, csehek stb. is szép számban érkeztek a Temesközbe, Közép-Európa legritkább népességű övezetébe, amelynek lélekszáma hét évtized leforgása alatt megtizennyolcsorozódott, 700 ezer fő fölé emelkedett. A mérnöki tervek, a kincstári szabványok alapján kialakított falvak, ipartelepek, mező- és bányavárosok sokasága keletkezett gombamódra a

Maros, a Tisza és az Al-Duna közén. Multietnikussá formálódott, alakult a gyarmatként kezelt és nagyobb részt korrupst hivatalnokok által igazgatott tartomány. Igazából a rendi társadalom korlátainak áttörését, felszámolását célozta a Habsburg abszolutizmus különleges modernizációs kísérlete, amelynek eredményeként a Temesi Bánság minden tekintetben egy „új, nyugati elveken és gyors fejlődésen alapuló, magasabb rendű civilizációs korszakba lépett”.

Ellenben a császári kincstár számításai és szándékai csak részben váltak be. A Temesi Bánság bekebelezése, benépesítése, iparosítása, korszerűsítése és fejlesztése sok kiadással járt, erősen megterhelte a Habsburg Birodalom költségvetését. A francia forradalom kitörésének előszele, a háborús előkészületek, a kiadások növekedése, a magyar rendek ismételt kérése, de leginkább a józan gazdasági megfontolások „kegyes gesztusra” késztették Mária Terézia (1717–1780) királynőt: 1778. június 6-án kelt rendeletével a Bánság területét – a Határőrvidék kivételével, amely továbbra is a bécsi Udvari Kamara és Haditanács fennhatósága alatt maradt – visszacsatolta Magyarországhoz, megszüntetve egyúttal a magyarok betelepedésének tilalmát is. Három vármegyét – Temest, Torontált és Krassót – alakítottak ki, amelyeknek élére főispánokat neveztek ki. Temes vármegye, amely 1779. május 1-jén kezdte meg működését, főispánja Niczky Kristóf (1725–1787) gróf lett, aki a temesi gróf címet is megkapta. Torontál központja Nagybecskerek, Krassóé meg Lugos lett. Vármegyei hivatalokat kizárólag csak magyar nemesi címmel rendelkezők kaphattak és viselhettek, ami kedvezett a magyar tisztviselő-, majd iparosréteg megjelenésének, fokozatos térnyerésének a tájegység nagyobb városában.

Temesvárt 1781. december 21-én kiadott rendeletével II. József (1741–1790) a szabad királyi városok sorába emelte, amit a pozsonyi országgyűlés az 1790–91. évi XXX. törvénycikkkel szentesített. Megválasztott követekként a Béga-parti város képviselőjében Koppauer Ignác és Joanovits Bazil jelent meg elsőként a diétán.

A vármegyék visszaállításakor nagy kiterjedésű kincstári uradalmak feküdtek a Bánság területén, amelyeket továbbra az Udvari Kamara műveltetett. Gazdasági okok miatt 1781. augusztus 1-jén kezdték el Bécsben a bánsági kincstári birtokok kiárusítását, elárverezését. A vármegyei tisztségviselők – Eötvenes Lovász Zsigmond alispán, Balás István helyettes alispán, Fummer Mihály főszámvevő, Pósfay József exactor, Szabó Ferenc és Vörös Ignác szolgabírák, Deseő Ádám, Mesterházy János és Laczkovics István alszolgabírák – alkották az első 41 vevőként jelentkezett igénylők egyik csoportját. A vásárlók többsége azonban a dúsgazdag örmény, görög, macedón, szerb és német kereskedők, tőkepénzesek sorából került ki, akik a földterületekkel, falvakkal együtt jó pénzért magyar nemesi címet és előnevet is szereztek. Családjaik, leszármazottjaik döntő hányada asszimilálódott, tökéletesen elmagyarosodott a 19. század folyamán, jeles személyiségeket adva a magyar közéletnek, országos politikának, hadseregnek, irodalomnak és művészetnek, mint például a Kissek, Hollósyak, Lázárok, Csekonicsok, Nákók, Karácsonyiak, Murányiak, Vukovicsok, Capdebók, Sissamiak, Deschánok, Csernovicsok egymást követő nemzedékei. Magyar nemességet szerzett Klapka József (1786–1863) nyomdatulajdonos, lapszerkesztő, kultúraszervező is, aki 1819 és 1833 között Temesvár polgármestere, majd országgyűlési képviselője volt, s aki 1815-ben 4000 kötettel megnyitotta Magyarország első vidéki kölcsönkönyvtárát, amelyet 16 éven át vezetett. Klapka József egyébként az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc neves tábornoka, Klapka György édesapja.

A magyar szabadságharc vezetői, kiemelkedő személyiségei közül többen a Bánság szívében és területén születtek, tanultak, illetve szolgáltak: Klapka György tábornok mellett meg kell említenünk Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Damjanich János és Leiningen-Westenburg Károly aradi vértanúkat, Csernovics Péter kormánybiztost, Vukovics Sebőt, a Szemere Bertalan ve-

zette kormány igazságügy miniszterét, valamint Horváth Mihály vallás- és közoktatási minisztert, a Függetlenségi Nyilatkozat egyik szerkesztőjét. Georg von Rukavina (1777–1849) tábornok, várparancsnok által a császár hűségében megtartott temesvári erődítményt 107 napon át ostromló honvédsereget Vécsey Károly és Bem József tábornokok vezette. Különben a szabadságharc utolsó fegyveres ütközetére, összecsapására is Temesvár falai közelében, a Szentandrás, a Csókaerdő és a Vadászerdő közötti mezőn került sor 1849. augusztus 9-én. A csatavesztés, a honvédseregek súlyos veresége hírére tette le a Temesvártól 60-70 km-re fekvő Világoson a fegyvert. A császári hadakat Julius Jacob von Haynau (1786–1853) tábornok vezette, aki 1847-ig hadtestparancsnokként ugyancsak a temesvári várban szolgált.

A bosszúéhes császári udvar kivonta a régiót Magyarország fennhatósága alól, és létrehozta a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság nevű koronatarományt, amelynek Temesvár lett a fővárosa, a mesterségesen összetákolt államalakulat 1860-ig létezett.

„A magyar Manchester”

A Bánság fejlődéstörténetében is korszakhatárrá veretesült az 1867-es esztendő, amely a kétközpontú dualista állam, az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttének éve. Főispánként a helyreállított Temes vármegye élére előbb Murányi Ignác (1818–1869), majd elhunytát követően barátja és rabtársa, csicseri Ormós Zsigmond (1813–1894), az MTA tagja, a megye volt érdemdús, kiváló szolgabírója, a Deák-párt dél-magyarországi élharcosa került. A városházán Küttel Károly (1818–1875), Steiner Ferenc (1824–1904), Török János (1843–1892), majd 1885-től 1914-ig dr. Telbisz Károly (1853–1914) töltötte be a polgármesteri tisztséget. Az agilis Küttel beindította a lóvasút-közlekedést, letette a bécsi Ferdinand Felner és Herman Helmer vezette cég tervezte új színházépület alapkövét. Kiemelkedő eseményekben, jelentős megvalósításokban fölötté gazdagnak bizonyult az 1872-es esztendő: Ormós Zsigmond főispán szorgalmazására 1872. május 1-jén nyomdafestéket látott a tájegység első magyar nyelvű újságja, a *Temesi Lapok*. Tető alá került az Állami Főreáliskola új épülete. A műgyűjtő-főispán, Ormós Zsigmond személyes kezdeményezésére és lankadatlan fáradozásainak, szervezőmunkájának eredményeként 1872. szeptember 25-én létrejött a régió történészeit, kutatóit, szakíróit, régiséggyűjtőit tömörítő Délmagyarországi Történeti és Régészeti Társulat, amely a „magyar nemzeti közművelődés és a magyar állameszme megszilárdítását”, valamint a déli országrész történeti múltjának földérintését, relikviáinak összegyűjtését tűzte ki elsőrendű céljává. A Ferenc József Színházat, a Koronaherceg szállót és vendéglőt, valamint a Városi Vigadót magába foglaló impozáns épülettömböt Steiner Ferenc működése idején 1875. szeptember 22-én Csiky Gergely *Prológu*sával és Szigligeti Ede *Nőuralom* című vígjátékának előadásával avatták fel. Török János polgármester nagyszerű megvalósításainak sorából „fényesen kiragogyog” 1884. november 12. estéje, amikor az európai földrészen elsőként Temesvár utcáin és terein gyúltak fel a villanygömbök és az ívlámpák.

A Budapest rendőrfőkapitányává kinevezett Török János örökébe 1885-ben a 31 esztendő Telbisz Károly lépett, aki a korszerű nagyváros, a modern Temesvár megteremtőjeként írta be kitörölhetetlenül a nevét a Bánság annaleseibe.

Példátlan erejű és ütemű építkezési láz kerítette hatalmába a Maros és az Al-Duna közötti tájegység közigazgatási, gazdasági és szellemi központját a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben. Oriási építőteleppé változott, alakult át a város egész területe. A város ugyanakkor kifelé is erőteljesen terjeszkedett. 1910-ben Mehala községet is a városhoz csatolták. Az egyháztagok adakozásából, valamint a város költségén épült fel 1896 és 1901 között a Gyárvárosban a Millenniumi Templom impozáns épülete s a mutatózó paplak. Szomszéd-

ságában került később tető alá a Városi Polgári Menház Alap Székely László (1877–1934) műépítész tervezte díszes bérháza, a Magyar utcában a községi elemi iskola, a tanítóképző, a Gizella Árvaház, az új neológ zsinagóga, a vízi erőmű, a Szent Illés görögkeleti templom, az ipari munkásházak csoportja, az erdőéri szakiskola stb. A Józsefvárosban húzták fel a Temes-Béga Vízszabályozási Társulat székházának, a községi elemi iskolának, a kálvinisták templomának és bérpalotájának, a Délvidéki Kaszinónak, az Önkéntes Tűzoltó Egyletnek, a városi tisztviselők bérházának, az Eötvös utcai óvodának, az ortodox zsinagógának, valamint a vasútállomás mutató épülettömbjeinek falait. Az Erzsébetváros a siketek tanintézetével, a Vörösmarty utcai községi elemi iskolával, a református bér- és imaházzal, a tanítók konviktusával, a közbűvőhíddal gazdagodott, s a római katolikus templom építéséhez is hozzákezdtek. A Belvárost a postapalota, a piaristák nagyszerű épületegyüttese, az állami főgimnázium, a felsőbb leányiskola, a Lloyd-palota, a papnevelő-intézet új otthona, a fa- és fémipari szakiskola, a Kereskedelmi és Iparkamara székháza, a pénzintézetek ingatlanai, valamint az emeletes bérházak sokasága varázsolta elbűvölővé, nagyvonalúvá és mutatóssá. A világháború kitérőse megakadályozta Telbisz Károly nagy álmának, a városi közkórház korszerű épülettömbjének felépítését, valamint a felső kereskedelmi iskola befejezését, a MÁV-üzletvezetőség palotájának, az állami főreáliskola új otthonának, a városi hivatalok új irodaházának elkezdését, felhúzását. A vadászterdő egy részét városligetté szándékozott változtatni, átalakítani.

A már korábban üzembe állított lóvasutat 1899-ben váltotta fel a villamos, amely könnyítette, gyorsabbá és kényelmesebbé tette a városi közszállítást, a vonalait pedig évről évre bővítették, hosszabbították. A Bégára vízierőművet építtetett, új mederbe tereltette a várost átszelő csatornát, amely fölé új hidakat verettetett.

Művelődési intézmények és egyesületek sora létesült, kezdte meg tevékenységét Telbisz polgármestersége évtizedeiben. 1903-ban jött létre az Arany János Társaság és a Temesvári Magyar Dalárda, 1904-ben nyitották meg a városi közkönyvtárat, a gyermekpoliklinikát, a vakok intézetét, 1906-ban alapították a városi zeneiskolát, 1908-ban pedig a Dél Irodalmi Társaságot, amely 1910-ben kiadta a *Magyar Dél* című havi folyóiratot, továbbá 1910-ben hozták létre a Kinizsi Sportklubot is. Kulcsszerepet vállalt Telbisz abban a kezdeményezésben és mozgalomban, amely azt kívánta elérni, hogy Magyarország kormánya Temesváron nyissa meg az ország harmadik tudományegyetemét vagy második műegyetemét.

Életkorára, valamint megrendült egészségi állapotára hivatkozva 1914 márciusában Telbisz Károly nyugdíjaztatását kérte. A városi hatóságok és a közületek fényes búcsúünnepségeket rendeztek 1914 májusában, amikor formálisan is megvált hivatalától. Korábban is gyakorta rakoncátlankodó szíve 1914. július 14-én az ausztriai Wörthi-tó melletti Pörschach am See-ben szűnt meg dobogni. Temesváron a Belvárosi temetőben helyezték örök nyugalomra. A Tóth Mihály szerkesztésében Debrecenben kiadott *A Város* című szemle nekrológiájában sokra értékelte Temesvár elhunyt polgármesterének kivételes érdemeit: „Telbisz Károly dr.-ban az alkotások korának egyik legmunkásabb, legtehetségesebb és legrokonszenvesebb egyénisége dőlt ki. Őt utánozták a vidéki nagyvárosok vezetői, az ő várospolitikája szolgált mintául másoknak, hatalmas enerzsiáját megcsodálták országszerte. Harminc esztendő alatt kiemelte a sűrű katonai várost a németsegből és Dél-Magyarország központjává tette azt. Művelt lélek, nagy elme volt a megboldogult. Lelkesedett minden modern eszméért. A kivitelben gátat nem ismert. A valódi tehetséget és hivatali buzgalmat megbecsülő, a dologtalanságot ostorozó igaz, őszinte, igazságos lélek volt, akit szeretettel vettek körül tisztársai és mindenki, aki ismerte nemes törekvéseit és jó szívét. Sokat tudott, sokat tapasztalt és bejárta a külföldet, dús tapasztalatait városa javára fordította. Több nyelvet beszélt, és élénken részt vett Temesvár társadalmi életében. Méltán gyászolja őt városa, mely nagyságát jobbjára neki köszöni.”

Temesvárt fejlettsége, rendezettsége és összképe okán „kis Bécs”-nek becézték, mások ellenben fejlett ipara, élénk gazdasági élete miatt a „magyar Manchester”-ként aposztrofálták, emlegették. A Borovszky Samu (1860–1912) szerkesztette *Magyarország vármegyéi és városai* című reprezentatív monográfiásorozat Temes megyéről szóló 1912-ben kiadott kötetében a Temesvári Kereskedelmi és Iparkamara titkára, Lendvai Jenő (1883–1946) jogos büszkeséggel írhatta: „A temesvári áruknak, mondhatni, Európa valamennyi államában és a tengerentúlon is van piaca. A temesvári liszttel süt a németországi háziasszony, temesvári cipőt hord az angol gentleman, temesvári harang kong Romániában, temesvári szeszt mérnek Törökországban [!], temesvári kalap kerül Franciaországba, Belgiumba, temesvári cukorkát majszol a bulgár gyerek, temesvári szilvóriumot iszik az orosz és kanadai, temesvári kocsikat hajtanak Szerbiában, temesvári gypjufonalból is készül a kis-ázsiai szőnyeg, temesvári vajat esznek az Egyesült Államokban, temesvári illatszert használ a svéd, és temesvári gyújtóval gyújt cigarettára az egyiptomi”. Újabb gyárak, iparvállalatok üzembe állítására készültek, s kivitelezésre várt a kultúrpalota, a MÁV-székház, az új városháza, több iskola épületeinek tervrajza. Minden elvárásnak és igénynek maradéktalanul megfelelő létesítményekben kívánt alkalmas hajlékot biztosítani Temesvár városa Magyarország második műegyetemének.

A gyarapodás és a fejlődés lendületes folyamatát visszavetették, végzetesen megtörték a Szarajevóban eldőrdült pisztolylövések s az azokat követő drámai események. A Bánság területe, a románok 1916-os, gyorsan visszavert orsovai betörési kísérletét leszámítva az első világháború éveiben nem vált hadszínterré. Lakosságának a hadi események miatt nem kellett elmenekülnie. Mégis hatalmas veszteségek érték anyagiakban és emberáldozatokban is. A világégés epilógusában, a forradalmak hónapjaiban Róth Ottó ügyvéd és Bartha Albert (1877–1960) alezredes, a temesvári katonai parancsnokság vezérkari főnöke megkísérelte megmenteni az országrészt egy új államalakulatot teremtve, és 1918. október 31-án kikiáltotta a Bánáti Köztársaságot, amelyet azonban csak néhány hétig hagyott élni a franciák és a szerbek inváziója. A szerb hadsereg egységei 1918. november 7-én lépték át az Osztrák–Magyar Monarchia határát, s a hónap derekán szállták meg Temesvárt és Lugost, valamint a terület nagyobb részét, továbbá 1918. december 3-án vonultak be a Bánság fővárosába a francia gyarmati hadsereg első, nagyobb részt színesbőrűekből álló egységei. Éles rivalizálás támadt, amely aztán hosszú időn át folytatódott a szerbek és a románok között Bánság megszerzéséért. A már-már háborúval fenyegető konfliktust a trianoni békediktátum végül a történelmi tájegység kettéosztásával oldotta meg, miközben Magyarország csupán a Tisza és Maros szögének, Torontál vármegyének egy kicsiny szegletét tarthatta meg. Az antanthatalmak mellőzték, figyelmen kívül hagyták a bánátsági sváb vezetők tekintélyes hányadának előterjesztését, érvekkel alátámasztott folyamodványát, amelyben a mindenkor egységes régió integritásának – függetlenül attól, hogy melyik államnak juttatják is majd! – megőrzését kérték. Ohajuk nem talált meghallgatásra. Vonzáskörzeteik megcsonkítása, elvesztése következtében az önkényesen meghúzott határ mindkét oldalán a peremhelyzetbe került városok, községek, falvak megtorpantak, évtizedeken át stagnáltak fejlődésükben. Temesvárra csak 1919. augusztus 3-án vonulhatott be a Román Királyság hadserege. A hatalomátadás nem ment teljesen simán és zökkenőmentesen. Határkiigazításra, területcserére is sor került a két utódállam között 1924-ben.

A tájegység színeváltozása

A két világháború közötti évtizedekben a Bánság térképén néhány új üzem, iparvállalat jelent meg. A városokban két-három közintézményt, pár bérpalotát, valamint villák és családi házak sokaságát emelték. 1920-ban megnyitotta kapuit a Béga-parti város első felsőfokú tanintézete, a politechnikum. Nagy hévvel folytak – mint egyébként szerte az országban – a politikai torzsalkodások, sűrűn követték egymást a korrupciós botrányok. Temesvár városának az 1920-30-as években több mint 30 polgármestere volt, ugyanannyi, mint a török kiűzését követő két évszázad alatt.

A Trianonban hozott drasztikus döntés gerjesztette ájulattól, irányvesztettségéből felocsúdvá a Bánság nemzetiségei, hol külön-külön, hol összefogva igyekeztek az új történelmi feltételekhez igazodva újrászervezni létüket, rendezni soraikat. Lugos nemcsak a bánsági, hanem a romániai magyarság egészének egyik jelentős gócpontjává vált azáltal, hogy a Jakabffy Elemér (1881–1963), Sulyok István (1891–1945) és Willer József (1884–1972) alkotta triumvirátus 1922-ben megindította a *Magyar Kisebbséget*, amelynek német, francia és román nyelvű melléklapjait is megjelentette. A rangos nemzetiségpolitikai szemle 1942-ig kéthetente folyamatosan nyomdafestéket látott. A bánsági németek 1926-ig tető alá hozták impozáns iskolaépületüket, a Banatiát, a magyarok meg közadakozásból – Romániában páriját ritkító módon – Székely László műépítész tervei alapján felépítették a négyszintes Magyar Házat, amely az Országos Magyar Párt bánsági szervezete, a társadalmi és közművelődési egyesületek hajlékaként szolgált, elkobzásáig, 1953-ig. Visszaszerzéséért több mint két évtizede folyik a pereskedés.

A szomszédságában lezajlott kisebb csatározásokat, a szövetségesek bombatámadásait leszámítva Temesvárt és a Bánságot a második világháború sem károsította túlságosan. Nagyobb csapások, súlyosabb megrázkódtatások az 1940-es évek második felében és az 1950-es években sújtották a tájegységet. A németek tömegeit hurcolták el „malenkij robotra” a Szovjetunióba, deportálták a Bărăganba, ahova román, szerb, bolgár és magyar földműveseket is tekintélyes számban elhurcoltak. A szorgalmukról, földszeretetükről híres bánsági parasztok, akik maximálisan kihasználták a dús, televényes talaj, valamint a gépesítés adottságait és előnyeit, jobban és gyorsabban „megtollasodtak”, az átlagosnál tehetősebbekké váltak, amiért aztán a pártfunkcionáriusok nagy hányadukat kulákkokká nyilvánították. Csak keserves évek múltán térhettek vissza a száműzetésből falvaikba, otthonaikba. Közülünk többen is a városokban, az iparközpontokban siettek egzisztenciát teremteni, új életet kezdeni.

Miután a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája 1949-ben Josip Broz Titót a haladás és a dolgozó nép megátalkodott ellenségének, a nemzetközi imperializmus „láncos kutyájának” bélyegezte és kiáltotta ki, a Szerbiával határos Bánságban – ahol lövészárkokat, fedezékeket, géppuskaállásokat, betonbunkereket építettek ki –, az Al-Dunától a Marosig a „szocializmus építése” igazából nem indult be, csupán takaréklángon pislákolgatott az 1950-es évek végéig. A béke első esztendejében, 1945-ben létesült az Orvostudományi és Gyógy-szerészeti Intézet, a Mezőgazdasági és Állatorvosi Főiskola, s nyitotta meg kapuit az Állami Román Színház, amelyhez 1953-ban felzárkóztak a magyar és német színtársulatok. I. Mihály király 1947. április 17-én kelt 131. számú törvényerejű rendelete alapján alakult meg a Banatul Állami Filharmónia, s tíz nappal később, 1947. április 27-én avatták fel Verdi *Aida* című operájának színre vitelével az Állami Román Operát. A tanügyi reformot követően, 1948-ban létesített Tanárképző Főiskolát két lépcsőben – 1962-ben, illetve 1968-ban – tudományegyetemmé rangosították.

Gyárak, ipartelepek és tömbháznegyedek létesültek a Béga-parti város minden fertályában. Növekedésnek, terebélyesedésnek indult Lugos, Resicabánya, Nándorhegy, Boksánbánya,

Karánsebes, Buziásfürdő, Orsova, Nagyszentmiklós, Oravicabánya és Zombolya is. Rövid idő leforgása alatt gyökeresen megváltozott, jellegtelenné „skatulyásodott” a települések összekepe, arculata, lakosságuk lélekszáma meg többszörösére hatványozódott. A mezőgazdaság kollektivizálásának átkos következményei elől menekülve a földművescsaládok a városokba, az ipari központokba húzódtak. Tekintélyes számban özönlöttek a Bánságba a szomszédos és a távolabbi tájegységek – Olténia, Mócvidék, Máramaros stb. – szülőttei. Magyarok is érkeztek a Temesköz városaiba és falvaiba, főként Udvarhelyszékről és a Szilágyságból. Amikor tömeges méreteket öltött a svábok visszatelepülése, Németországba költözése – a folyamat a rendszerváltozást követő években érte el tető- és végpontját – leginkább Moldovából hoztak „kolonistákat” az eltávozottak pótlására. A két és fél évszázada németek által alapított, rendezett, példásan gondozott és rendben tartott nagy bánsági községeket a 3. évezred elején jószereivel már csak 4-5 sváb család lakja. Az utóbbi évtizedekben érkezettek számottevő hányada frusztrált, képtelen beilleszkedni a tájegység hagyományos érték- és szokásrendjébe, nehezen tudja elfogadni a máságot, nem hordozza génjeiben, alkatában, neveltetésében és kultúrájában a sokat emlegetett „bánsági toleranciát”.

A Bánság természetföldrajzi, geomorfológiai, domborzati, történelmi, demográfiai, etnikai, valamint társadalmi-gazdasági szempontból is köztes, átmeneti övezetnek számított és számít a 21. század elején is. Nemcsak földrajzi fekvése, hanem tradíciói, korszakos megvalósításai és szellemisége, nyitottsága okán is Románia legnyugatibb régiója. Nyitottsága, hatványozott fogékonyága korszerűsége, megújulásra avatta fővárosát, Temesvárt az 1989-es romániai forradalom gyűjtőpontjává.

A rendszerváltozást követő több mint két és fél évtizedben a prosperáló, sok alkalmazottat foglalkoztató bányaközpontok, virágzó iparvárosok roncsalmazókká, „szellemtanyákká” süllyedtek. A rangos, nagy múltú, valamint az újabban létesített gyárak, iparvállalatok sorra csődbe jutottak, lecsökkentették termelésüket vagy bezártak. Felszámolták, lebontották Temesvár számos nagyüzemét is: több gépgyárat, vegyi kombinátot, cipő- és textilgyárat, a kalapgyárat és a csokoládégyárat is. A Gubán Balázs alapította és igazgatta híres-nevezetes Victoria Gyár sem termel már jó ideje sem márkás lábbeliket, sem világítótesteket, sem műbőröket, sem szivacsokat, sem szaxofonokat. Elárvult csarnokait eladásra kínálják.

A nehézségek tömkelegével keményen viaskodva a Bánság városai és falvai igyekeznek megtalálni a túlélés és a továbbfejlődés csapásait, sikerekkel kecsegtető útjait. Helyel-közel ígéretes eredményeket, megvalósításokat is elkönnyvelhetnek.

Temesvár 2021-ben Újvidék (Szerbia) és Eleusina (Görögország) társaságában az európai kultúra fővárosainak egyike lesz. Nagy megtiszteltetés és lehetőség, amellyel a Béga-parti város remélhetőleg élni is fog.

(A tanulmány eredetileg a kolozsvári Művelődés c. folyóirat 2017/2. bánsági tematikus mellékletében jelent meg. Köszönjük a közlés lehetőségét!)

KISS Endre
Nietzsche
Luther-értelmezése¹

„Mi minden nőtt ki utólag reformációjából, jó és rossz, és ma minden mindenre körülbelül átszámítható – ki lenne annyira naív, hogy ezek miatt a következmények miatt Luthert egyszerűen dicsőítse vagy megrója?”

Vidám tudomány, § 358.

Martin Luther, első pillanatban talán meglepő módon, *abban az esetben is a nietzschei életmű egyik vezető alakjává vált volna*, ha a sors nem úgy alakul, hogy Nietzsche lutheránus vallású, evangélikus lelkészi családból származik, legkorábbi gyerekkorától mély és autentikus lutheránus szellem veszi körül, egy különleges, de egyértelműen lutheránus iskolában nevelődik és egy szemesztert Bonnban még a lutheránus teológiai tanulmányoknak is szentel.

Az imént felsorolt élettényekből származó ösztönzések nagyságrendje aligha összegezhető és értelmezhető tudományosan korrekt, analitikus eszközökkel – Nietzsche életének és gondolkodásának első negyed évszázada gyakorlatilag elválaszthatatlanul egybemosódik a lutheranizmus valóságával, fogalmiságával és érzelmi-filozófiai indíttatásaival.²

Szándékolatlan ellentétben Hegellel, aki a világtörténelmi személyiségeket azzal jellemzi, milyen hatalmas lépéseket tettek meg azok a világtörténelemben *előre*, Nietzsche Luther világtörténelmi jelentőségét az alapján állapítja meg, hogyan *akadályozta meg* új, sokat (konkrét szövegösszefüggésekben: *mindent*) *ígérő* világtörténelmi fejlődési pályájának kibontakozását.

A világtörténelmi személyiség megnevezéséhez vezető út is más Hegelnél.

A hegeli történelemfilozófia gondosan *előkészíti* az ilyen személyek értelmezésének értelmezhetőségét. Az alapviszonyoknak (s nem csak a felsoroltaknak!) ez az alapos kidolgozottságú gazdagsága építi fel tehát Hegelnél azt a *konkrét* horizontot, amely előtt azután az egyes történelmi szereplők immár „világtörténelmi” személyiségként és persze rögtön „szükségszerűen” jelenhetnek meg.

Hegelnél egy világtörténelmi személy fellépésének mind történelmi, mind fogalmi-szellemi háttere egy *szisztematikusnak* nevezhető formában van előkészítve. A megalapozás (az előkészítés) mintegy önmagától vezet oda, hogy ez a kiválasztás *legitim* is legyen, hiszen ezen az úton a kiválasztás pozitív alapjai erősödnek, a kiválasztás ellen szóló tények és érvek meg lesznek cáfolva.

Ez a típusú szisztematika ebben a formában Nietzschénél nem létezik.

A szisztematika azonban nem azonos a koherenciával. A hegelinek megfeleltethető nietzsche-i világtörténelmi személyek Nietzschénél rendelkeznek a szükséges legitimáló koherenciával.

Luther esetében a világtörténelmi személlyé való felemelés közvetlen tartalmi alapja olyan mozzanat, amely Nietzsche számára nemcsak a filozófia, de az egész filozofálás egyik legfontosabb forrása és motivációja.

A koherencia ebben pillanatban tehát már működik.³

Nietzsche számára a filozófia, a filozofálás végső meghatározó motívuma az a meggyőződés, hogy az etikai értékelés, a jónak és rossznak a nyilvánosság előtt meghirdetett orientáló tartalmi a történelem és minden emberi élet legfontosabb mozgatói.

Ezt önmagában nem szükséges igazolni vagy cáfolni, mert Nietzsche nem bizonyítani akarja ezt a tételt az arra kiválasztott módszertani eszköztárral. Ő személyesen erről van meggyőződve, és etikai és más pragmatikus tevékenységében azt, amit etikai értékelésnek nevez, annál is jóval fontosabbnak tekinti, mint saját filozófiájának más területeit.⁴ Nietzsche filozófiájának rekonstrukciója egyértelműen mutatja, hogy számára a filozófia (ez saját filozófiája belső gazdagságának összefüggésében is igaz) leglényegesebb prioritása az *erkölcsi értékelés*.

Gondolatmenetünk több pontján egyenesen figyelmeztetnünk kell az olvasót arra, hogy ez a kijelentés nem szisztematikus, de történelmi, ezért nem is vetjük fel azt a kérdést, hogy valóban az erkölcsi értékelés-e a filozófia leglényegesebb problémája vagy más módon az alapja.

Az erkölcsi értékelés Nietzsche számára minden filozofálás végső célját és értelmét tette ki. Ez mint alaprobléma egyrészt vitatható, másrészt voltaképpen igen ritka a filozófia történetében, ha egyszer eltekintünk az erkölcsi értékelés állandó retorikus felértékelésétől, amely mögött azonban nem áll igazi alapvető filozófiai magatartás.

Magától értetődik, hogy ha egyszer Nietzsche számára (akár helyes-e, akár nem, akár igaza volt-e, akár nem) az erkölcsi értékelés a lehető legfontosabb filozófiai probléma, a lutheranizmussal való felmérhetetlen gazdagságú kapcsolata kimeríthetetlen alapokat jelent.

Az etikai értékelés Nietzsche szemében sem teljesen közvetlenül hivatott megoldani, elrendezni az emberi problémákat. Az etikai értékelés a maga közvetlen formájában az az alapszint, amelyre az ember konstruktív erői felépíthetőek, az etikai értékelésnek meg kell felelnie az emberi természetnek és az emberi természet természetes boldogságvágyának.⁵

Az etikai értékelés az emberi magatartás valódi vezetője, következményei élet és halál kérdései, az etikai értékelés felelőssége mindennél erősebb.

Ebben a keretben jelenik meg Nietzschénél Luther nagy érdeméért, hogy kiszabadította a *kontemplatív* életet a kereszténység hagyományosan felfogott világából (ami irányában akadályozta volna ezt a kontemplációt magát).⁶ Nietzsche szerint Luther tudatára jön a túlvilágra figyelő kontemplatív élet elégtelenségének (ami a szentek életében valósul meg), az etikai érzékelés igazi előfutáraként *felértékeli a világi aktivitás jelentőségét*.

Nietzsche Luther-értékelésének meghatározó gondolata azonban mégis a *világtörténelmi folyamat* rekonstrukciójának összefüggésében jelenik meg, az etikai értékelés átfogó valóságos hatalmának szuggesztívójában. Ez logikus következménye a nietzschei alap-álláspontnak, annak a kivételes közelségnek, ami az *erkölcsi értékelés* és az *egyén és a társadalom cselekvésének orientációja* között fennáll.

Ezzel azonban a lutheri reformáció a maga győzelmével megakadályozta a reneszánsz további kibontakozását, ami Nietzsche szemében nemcsak döntő, de egyben reakciós fordulat is.⁷

Nem egy jobb és egy rosszabb (történet)filozófia vagy vallás, de voltaképpen két eltérő cselekvési orientáció, két élet és életforma állnak tehát egymással szemben.

Nietzsche perspektivikus filozófiájában számos szöveg foglalkozik Lutherrel, mégpedig számos eltérő szövegösszefüggésben.

Mivel e szövegek nagy részében találunk *személyes* elemet, gondolhatnánk akár arra is, hogy a Nietzsche-Luther-viszony alapvetően *személyes* jellegű. Ez annál is valószínűbb feltevésnek tűnhet, mert Nietzsche (ebben egyébként *magára Lutherre is feltűnően* hasonlólvá) akár legmélyebb filozófiai koncepcióiba is előszeretettel kever *személyes* elemeket.⁸

Bármennyire is elismerjük Nietzsche pszichológiai perspektivizmusát és az abban rejlő sokszoros szenzibilitást, mindenképpen abból indulunk ki, hogy Nietzsche Luther-képének módosulásait nem pszichológiai, de *filozófiai* mozzanatok vezetik.

E filozófiai motívumok Nietzsche felvilágosodás-felfogásával hozhatók kapcsolatba.⁹

A felvilágosodás nem az emberiség egyszeri kilépése fejlődésének egyik állomásából egy másikba, de *pozitív értelemben vett gyakorlat*.

A felvilágosodás akkor sem önálló ideológia (világnézet), ha szakadatlanul ideológiai viták médiumában jelenik meg. Filozófiai (helyenként nem-filozófiai) elemek válnak az élő felvilágosodás áramában „ideologikussá”.

Minden felvilágosodás egyik leglényegesebb előfeltétele az a feltevés, hogy az ember *olyan lény, akit véleményei, ítéletei, meggyőződése, belátásai, értéktételezései vezetnek*. Alá kell húznunk, hogy ez az egyik leglényegesebb előfeltétel gyakorlatilag *megegyezik azzal*, amit bevezetőnkben Nietzsche saját, személyes és meghatározó saját evidenciájaként írtunk le és amelyre Nietzsche maga az etikai értékelés mindent meghatározó hatását meghatározza.

Ideáltipikus összefüggést előfeltételezve a *homo ideologicus* ezen tételezése nélkül nem létezik felvilágosodás. Egy ugyancsak ideáltipikus Voltaire-mondat szerint: „...l'opinion est la reine des hommes”¹⁰

Nietzsche *második*, középső filozófiai periódusa messzemenően annak a *felvilágosodásnak* a jegyében áll, amely áthatja e korszak műveit és a filozófus kifejtett formában megfogalmazott célkitűzéseit is.

Ebben a korszakban a klasszikus aufklérista meggyőződés (a személyes meggyőződés) is újra megfogalmazódik benne: ha másképp, a valóságnak megfelelően és adekvátan látjuk a világot, ha másképp gondolkodunk, attitűdünk optimálissá válik, akkor elkerülhetjük azt a hamis tudatot (közvetlenül: azt a hamis „etikai értékelés”-t), ami mind az egyénnek, mint a kultúrának, mind pedig a társadalomnak a legnagyobb ellensége.

Nagyon fontos mozzanat, hogy ebben a középső korszakban, amelyet Nietzsche felvilágosodásának is nevezhetünk, a fontos szövegekben *Luther neve egyáltalán nem fordul elő*.¹¹

Az erre a korszakra következő gondolati fejlődésben maga a felvilágosodás is újabb és újabb reflexiók tárgya lesz. Mindenesetre a felvilágosodás újabb *elemzései együtt járnak a vallás, a protestantizmus és Luther (!) jelentőségének rendkívül intenzív felértékelődésével*.¹²

Ez az a korszak és környezet, amelyben Luther alakja valóban eléri Nietzsche gondolatai között azt a kiemelkedő fontosságot, amit az etikai értékelés nietzschei kiemelése már eleve virtuálisan körül is írt számára. Ez az a szakasz is, amikor *Luther „személyes” vonásai* (tekintsük őket akár Luther, akár Nietzsche szemszögéből) háttérbe *szorulnak a filozófiai kérdésfeltevés koherenciája kedvéért.*¹³

E korszak *előtt* a sokrétű Luther-képet a fiatal Nietzsche világképének általános orientációi határozták meg. A fiatal Nietzsche *tradicionalista* módon gondolkodik, *lutheránus* társadalmi rétegének értékrendszere és mértékei szerint, *költői* és *zenei* kultúrájú, és ebbe az irányba is szocializálódik, általános mentalitása *késő-romantikus*, amelyben a középponti tudásterület az örök és egyetemes humanizmust árasztó *klasszika-filológia.*¹⁴

Az első korszak sokrétű és messzemenően tradicionalista mentalitású Luther-képet a második korszakban érdemileg Luther *hiánya* követi (amit igen leegyszerűsített formában kifejezve azzal magyaráztunk, hogy ekkor Nietzsche szemében megoldódott a vallással kapcsolatos összes lehetséges filozófiai probléma, és ezen a szálon maradéktalan teljességgel juthatott érvényre az „etikai értékelés” eredeti és személyesen is meghatározó koncepciója).

A Luther-iránti érdeklődés első csirái még a második, felvilágosító korszakra esnek, s maguk a kérdések is ezen a gondolatrendszeren belül vannak feltéve. Így ezeket az első kérdéseket joggal tekinthetnénk a „felvilágosodás dialektikája” különös változatának.

A saját felvilágosodása iránt teljesen elkötelezett Nietzsche az tehát, aki azt a logikus és soron következő kérdést is felteszi: ha egyszer a felvilágosodás koncepciója univerzális és a tudatossá vált emberi gyakorlat médiumában szükségszerűen győznie is kell, *akkor miért nem győzött eddig?*

Ezt a kérdést, még egyszer ismétljük, kezdetben még a szigorúan saját felvilágosodás-koncepciója talaján álló Nietzsche teszi fel!

A kérdés nem csak általános érdekű. Annyiban *konkrét* is, hogy miért nem tudott egyesülni a *reneszánsz* (amelynek Nietzsche világosan körülírt történetfilozófiai értelmezést ad az európai fejlődés szövegösszefüggésében) a *felvilágosodással.*¹⁵

Egyértelmű, hogy nem Luther téteti fel Nietzsche kérdését az európai emancipációs folyamat megtörése iránt, de az emancipáció eredményeinek aktuálisan érzékelt hiányai vezetnek a történeti oknyomozás folyamatában Luther és a reformáció vizsgálata felé.¹⁶

Ez a logika vezet Nietzsche meghatározó téziséhez: a felszabadulás meghatározó mozzanatán túl a lutheri reformáció *ugyanennek az európai emancipációs folyamatnak meghatározó akadályává is vált!*

Az alapgondolatot a következő szöveg fejezi ki:

„Az olasz reneszánsz mindazokat a pozitív erőket magában hordozta, amelyeknek a modern kultúrát köszönhetjük: így a gondolat szabadságát, a tekintélyek iránti tisztelet félretolását, a művelődés győzelmét a sötétség hatalma fölött, a tudomány és az emberek tudományos múltja iránti lelkesedés érzését, az individuum láncaitól való megszabadulását, az igazság szeretetének és a látszat, a pusztá hatásvadászat elutasításának tüzét (mely művészi jellemek egész sorában csapott fel...), igen, a reneszánsznak megvoltak azok a pozitív erői, amelyek egész *eddig* modern kultúránkban még mindig nem váltak ugyanolyan erővé, mint akkor... Ettől

csak a német reformáció különül el, mint a visszamaradott szellemek energikus protestálása, akik még egyáltalán nem laktak jól a középkor világnézetével...¹⁷

A gondolat egyik továbbfejlesztett változatában felmerül Nietzsche másik hatalmas elméleti felfedezése, az ugyancsak projekt-jellegű *ressentiment* is.¹⁸

Észak meghatározó „elmaradottsága” Déllal szemben ugyancsak Luther történelmi tettének szövegösszefüggésébe, ha tetszik, annak „számlájá”-ra kerül: „Az, hogy Luther reformációja Északon sikeres volt, annak jele, hogy az Észak Déllal összehasonlítva elmaradott volt...¹⁹

Az *Anti-Krisztus*ban Nietzsche az alapgondolat politikai oldalát fejleszti tovább. *Intellektuális* hibát vet Luther szemére, aki e szerint „tökéletesen rosszul” mérte fel a pápaság helyzetét, amennyiben nem érzékelte, hogy ez az intézmény éppen ezekben az években lépett át „az élet oldalá”-ra.²⁰

Luthernek ez a méltán világtörténetinek tekinthető szerepe Nietzsche gondolkodásának egészében – e helyütt is emlékeztetünk erre – egyenes vonalúan következik személyesnek nevezhető filozófiai meggyőződéséből: *az erkölcsi értékelés vezeti a világot, Luther megváltoztatta az erkölcsi értékelést, Luther világtörténelmi szereplő.*

A történetfilozófiai, majd a társadalomlélektani dimenzió után Luther történelmi szerepének elemzése viszonylagos önállósággal behatol egy *harmadik* dimenzióba is, és ez a *nemzeti*, még pedig az, amit számos elméleti és történeti tudomány közös érdeklődési területként a *német fejlődés*, esetleg a *német „különút”* problémájaként ismerhetünk.

Luther történelmi döntése részben a későbbi német tulajdonságok egyik oka és alapja, de másrészt az az oldal is megjelenik, hogy a német kultúra és fejlődés sajátosságai is már benne voltak Luther állásfoglalásának okai között. Az olyan univerzális érvényességűnek szánt, a maga módján összefoglaló kijelentés, mint például az, amely szerint az „utolsó esemény, ami a németekkel történt, még mindig (!) a reformáció” és az „egyetlen német könyv még mindig (!) a Biblia”, ebbe az irányba mutatnak.²¹

Nagyon figyelemreméltó, hogy Max Weber Luther-értelmezésének fő perspektívái nagyon is megegyeznek ezzel.²² Becsüli őt, mint személyt, elismeri, mint „vallási géniusz”-t, a német fejlődésre tett hatását azonban ugyancsak nagyon problematikusnak tartja.

A német fejlődés értelmezésére való kitágítás óhatatlanul *politikai* dimenziók bekapcsolódásához is vezet. Az egyik legismertebb példa, amikor Luther reformációját „szellemi parasztfelkelés”-nek minősíti.²³

Nietzsche eredetileg történetfilozófiai, majd más alrendszerek dimenzióiba is behatoló koncepciója természetesen *igazságtartalma felől* is vizsgálendő. A filozófiai jelleg nem ad mentesítést az ilyen igazolás szükségszerűsége alól.²⁴ A tézis mindenképpen erősen hipotetikus jellegű, még akkor is, ha számos forrására rá tudunk mutatni.²⁵

Nietzsche a maga értékelését a világtörténeti fordulatról (Luther, mint akadály a reneszánsz európai kisugárzásának útján) ugyanazon a módon *nem* készítette elő fogalmilag és tárgyilag, ahogy a világtörténelmi személy fogalmát általánosságban sem készítette elő. Hegel úgy készítette volna elő saját történeti szövegösszefüggésében egy-egy ilyen személy fellépését, hogy annak „szükségszerű”-sége szinte azonnali evidenciává válhatott volna.

Hipotetikus konstrukció és hipotetikus konstrukció között azonban van különbség.

Nietzsche útja ehhez a koncepcióhoz sok vonatkozásban meggyőzően ki van építve. A *felvilágosodásról*, a *reneszánszról*, a *hamis tudatról* perspektívák százaiban nyújtott teoretikus előmunkálatokat.

Ezért a tézis igazolhatósága közvetlenül nem a kijelentés igazolását jelenti, de Nietzsche *perspektivikus kijelentés-rendszerének rekonstrukcióját*. Egy ilyen rekonstrukció azonban attól fog függeni, milyen mértékben és színvonalon leszünk képesek ezeket a perspektívákat eredményesen szintetizálni, ha ezt kevés eredménnyel tesszük, nyomban felhozható lesz egyik vagy másik Nietzsche-szöveg egy sikertelen interpretációval szemben.

A tézis igazságtartalma nem a tudomány pillanatnyi helyzetéből következik (olyan „normáltudományos” kutatás ugyanis nem létezik, amelynek közvetlen, napi feladatai közé az tartozna, hogy választ adjon arra a kérdésre, hogy vajon Luther reformációja „feltartotta-e” a reneszánsz európai kisugárzását), de a számos, addigi perspektivikus megfogalmazás rekonstrukciójából.

Ebben az értelemben ez a tézis nem is hipotézis a szó szűkebb, normáltudományos értelmében, de egy „koncepció”, vagy még pontosabban, egy „projektum”.²⁶

Nietzsche Luther-értelmezésének dimenziói új szellemi teret nyitnak a további kutatások előtt, gazdagítják azt a szellemi arzenált, amelynek birtokában a múlt és jelen legnagyobb kérdéseinek elemzésére is a siker esélyével vállalkozhatunk.

Jegyzetek

1 E tanulmányjelöltsenterjedelmesebb változata a Kaleidoscope–Művelődés–, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat 2016. évi 12. számában jelent meg (<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=261>)

2 Gondoljunk a családra, a baráti körre, az egyházra, a tanulmányokra! Vagy Bászra, ahol Burckhardt és Nietzsche egyszerre tevékenykednek. A város kivételes helyet foglal el a lutheranizmus történetében, amelyben egyébként Burckhardt elődei helyben maguk is alaposan részt vesznek. A Lutherral folytatott permanens belső párbeszéd nyomai gyakran feltűnnek Nietzsche szövegeiben (ennek típusa: F. Nietzsche: Vidám tudomány, § 521. és § 531.). Más helyeken hiányzik Luther nevének nyilvánvaló említése (F. Nietzsche: Emberi, nagyon is emberi, III. § 129). Önálló fejezetet alkot Luther és a német nyelv kapcsolata, amely a Biblia nyelvével kiegészítve Nietzsche számára az újabb német költészet alapját jelenti. Másutt Nietzsche saját „felfedezése”-nek mondja, hogy maga is ezt a nyelvet tette saját költészetének alapjává. Ld. Nachlass 1984, Frühjahr 25 (172). Luther árnya gyakran megjelenik történeti személyek leírásánál vagy a jelen és a reformáció korszakának összevetései esetén (Emberi, nagyon is emberi, § 633.)

3 Ld. Endre Kiss: Über die Funktionen der Semantik als gemeinsamer Hintergrund zwischen Phänomenologie und Postmoderne. = Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica. Philosophica – Aesthetica 29. Philosophica VI. – 2005. Olomouc, 2006. 263–276. o.

4 Ez azért lehetséges, mert az etikai értékelésben elfoglalt álláspont érték-alapú pozíció, ezért egy másik alapzatról vitatni ugyan lehet, de megcáfolni nem. Ld. Kiss Endre: Friedrich Nietzsche filozófiája. Kriticismus és életreform között. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.

5 Figyelemre méltó hasonlóság fűzi össze ezt a gondolatot Joseph Beuys elképzeléseivel az „emberi primérimpulzusok” jelentőségéről, ami a maga részéről Schillerre megy vissza. Ld. Endre Kiss: Ästhetische Erziehung, die notwendig stets anders werdenden Primäripulse und das kulturelle Kapital. Denken mit Beuys. = Anachronia, Nr.7. March 2005. 108–115. o.

6 F. Nietzsche: Hajnalpír, § 88.

7 Az egyik közvetlen impulzus ehhez a gondolathoz egy akkor megjelent történelmi monográfia tézise volt. Jacob Burckhardt is képviselte ezt a felfogást, de egész más helyi értéket adott annak, miközben a lényeges az, ahogy Burckhardt híres monográfiájában a reneszánszt a maga egészében értelmezte! Vö.: Jacob Burckhardt: A reneszánsz Itáliában. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1978.

8 Helyesen említi ki: „There is probably no other sixteenth-century figure who has left such a wealth of egodocuments as Martin Luther...” S: Lyndal Roper: To his Most Learned and Dearest Friend: Reading Luther's Letters. = German History, Vol. 28, No. 3. 283–295. o. – Nem csoda, hogy Erikson egész szociálpszichológiai monográfiát írt a

fiatal Lutherról (ami mellesleg saját úttörő szociálpszichológiájának kísérleti terepe is): Young Man Luther. A Study in Psychoanalysis and History. New York, 1958.

9 Ld. Endre Kiss: Der Philosoph Friedrich Nietzsche und seine Aufklärung. In: Jahresschrift der Förder- und Forschungsgemeinschaft Friedrich Nietzsche e.V. Band III, 1992/1993. Halle (Saale), 1994. 171–181. o.

10 Voltaire: La Dictionnaire philosophique. Paris, 1967. 347. o.

11 Az Emberi, nagyon is emberi kulcsfejezetéről van szó („Zur Geschichte der moralischen Empfindungen” és „Das religiöse Leben”). S. Ld. Kiss Endre: Friedrich Nietzsche filozófiája, i. m. 206. o.

12 Számunkra a felvilágosodás az erkölcsi értékelés egyértelmű szinonimája. Ami történetileg problematikus tudás-szociológiailag evidencia.

13 Fontos állomás ezen az úton, amikor Nietzsche felfedezi és beépíti Spinoza affektus-tanát saját filozófiájába, így felvilágosodás-koncepciójába is. Ld. Endre Kiss: Von Spinoza als Vorbild des Zarathustra bis zur Materialisierung der formalen Ethik. (Über die relevantesten Inhalte der Nietzsche-Spinoza-Relation). In: Pro Philosophia Füzetek, 26–27. szám, 2001. 145–179. o. és hasonlóképpen Glück und Authentizität des Philosophen (Nietzsches Kampf um Spinoza). In: Kontexte – Spinoza und die Geschichte der Philosophie. Herausgegeben von Henryk Pisarek und Manfred Walther. Wrocław, 2001. 221–254. o.

14 Ld. ehhez Heinz Bluhm: Nietzsche's Views of Luther and the Reformation in Morgenröthe and Die Fröhliche Wissenschaft. = PMLA (Publications of the Modern Language Association), Vol. 68. No. 1. (March, 1953), 111. o.

15 A tudományokhoz kialakított innovatív viszony szerves része Nietzsche filozófiájának. Ld. Endre Kiss: Friedrich Nietzsche und der philosophische Pragmatismus. In: The Role of Pragmatics in Contemporary Philosophy. Die Rolle der Pragmatik in der Gegenwartsphilosophie. Papers, Volume 1. Editors Paul Weingartner, Gerhard Sturz, Georg Dorn. 20th International Wittgenstein Symposium. Kirchberg am Wechsel, 1997. 473–480. o.

16 Szűkebb értelemben „nem fedez fel” Nietzsche ezzel a tézissel semmiféle addig nem ismert összefüggést. Annak a múltját nyomozza, amit saját jelenében számára a „felvilágosodás” jelent. Ez lehet talán egy nagyobb történelmi távlatból a legfontosabb perspektíva.

17 „Renaissance und Reformation.” – S. Emberi, nagyon is emberi, § 237.

18 Hajnalpír I. § 68.

19 Ld.: „Misslingen der Reformationen. – Es spricht für die höhere Cultur der Griechen selbst in ziemlich frühen Zeiten, dass mehrere Male die Versuche, neue griechische Religionen zu gründen, gescheitert sind; es spricht dafür, dass es schon früh eine Menge verschiedenartiger Individuen in Griechenland gegeben haben muss, deren verschiedenartige Noth nicht mit einem einzigen Recepte des Glaubens und Hoffens abzuthun war... Jedes Mal, wo die Reformation eines ganzen Volkes misslingt und nur Secten ihr Haupt emporheben, darf man schliessen, dass das Volk schon sehr vielartig in sich ist und sich von den groben Heerdeninstincten und der Sittlichkeit der Sitte loszulösen beginnt... Dass Luther's Reformation im Norden gelang, ist ein Zeichen dafür, dass der Norden gegen den Süden Europa's zurückgeblieben war...” Vidám tudomány, III. 149. – Egy hasonló példa: „Die Leidenschaft für Gott: es gibt bäurische, treuherzige und zudringliche Arten, wie die Luthers – der ganze Protestantismus entbehrt der südlichen delicatezza...” F. Nietzsche: Túl jól és rosszon, III. § 50.

20 F. Nietzsche: Anti-Krisztus, § 61.

21 Nachlass, Frühjahr 1884, 25 (162) – Luther döntésének ez a transzformációja elcsodálkozottan nagy számban jelenik meg. Példák: „A protestáns lelkész a német filozófia nagyatyja”, vagy: „Csak azt a szót kell hallanunk ‚Tübingeni Alapítvány’, máris megértjük, mi a német filozófia valójában: álnok teológia.” Anti-Krisztus, KSA, Bd. 6, 176. o.

22 Christopher Adair-Totef: Fundamental Concepts in Max Weber's Sociology of Religion. Palgrave-Macmillan, London, 2015.

23 „Der Bauernaufstand des Geistes. – Wir Europäer befinden uns im Anblick einer ungeheuren Trümmerwelt... Die Kirche ist diese Stadt des Untergangs: wir sehen die religiöse Gesellschaft des Christenthums bis in die untersten Fundamente erschüttert. Aber was das Wunderlichste ist: Die, welche sich am meisten darum bemüht haben, das Christenthum zu halten, zu erhalten, sind gerade seine besten Zerstörer geworden, – die Deutschen... Die Lutherische Reformation war in ihrer ganzen Breite die Entrüstung der Einfalt gegen etwas ‚Vielfältiges’, um vorsichtig zu reden, ein grobes biedereres Missverständnis, an dem Viel zu verzeihen ist...” Vidám tudomány, § 358.

24 „Történetfilozófiai” az erkölcsi értékelés történeti változásainak értelmében, ami ebben az összefüggésben hatalmat gyakorol a tudat és a tettek fölött.

25 S. ehhez a 8. lábjegyzetet!

26 Az értékekre és értékelésekre felépített történetfilozófia nem verifikálható közvetlenül empirikusan, de verifikációjában nem nélkülözhető az empirikus tartalom. A „valódi” történelem nem hozható arra a formára, amelyben egy ilyen kijelentés közvetlenül eldönthető. Az értékorientált történelemfilozófia komplex vállalkozás. Mit szóljunk például az ebben a kérdésben (sőt, a konkrét reneszánsz- és protestantizmus-összefüggésben is) Nietzschéhez igen közel álló Burckhardt eszmefuttatásához, amely azt a kérdést teszi fel, mi a „szerencse” és a „balszerencse” szerepe a történelemben?

IMOLAY LENKEY István

Tompa Mihály és Arany János barátsága

2017-ben több fontos évfordulóra is emlékezhetünk. Ezek közül csak néhányat említek meg emlékeztetőül. 500 évvel ezelőtt indult útjára a reformáció, Csiky Gergely 175, Hamvas Béla 120, Szabó Magda 100 éve született, Áprily Lajos 50 és Kodály Zoltán is 50 éve halt meg. Nekünk most mégis Arany János és Tompa Mihály születésének 200. évfordulója áll az érdeklődésünk középpontjában. Arany János és Tompa Mihály egy életen át szoros kapcsolatban álltak egymással. A szabadságharc leverése után, az önkényuralmi korszakban a haza, a nép, az irodalom sorskérdései mellett családi örömeik és problémáik is összekötötték a két érzékeny lelkületű költőt és embert. Amint fennmaradt levelezésükből nyomon tudjuk követni, olyan barátság kötődött közöttük, amely egész életükben aggódó, egymásra figyelő szeretettel kapcsolta őket össze.

A két jó barát egy évben, néhány hónap különbséggel látta meg a napvilágot hazánk két végpontján: Nagyszalontán és Rimaszombatban. Ennek ellenére volt egy közös eszmei és szellemi szál, ami összekötötte és ma is összeköti őket. Ez a népies lírai indíttatás, amely elvezette költészetüket a Bajza–Vörösmarty vonaltól az új irodalmi ízlés világába. Mindketten eredeti és önálló tényezőként lettek hidak a régi és új irodalmi ízlés között, és lettek az újnak felvirágoztatói. E kettő kötötte össze őket egy életre szóló barátságban, még akkor is, ha emberi habitusuk, műveltségük és temperamentumuk távol állt egymástól.

Tompa Mihály sárospataki diákként egész életét meghatározó kapcsolatokra, barátokra tett szert. A hazai irodalmi élettel többnyire a rövid pesti tartózkodásai és levelezés révén került kapcsolatba. Akkoriban sem találkozhatott mindenki vel személyesen, így Arany Jánossal sem. Petőfi volt az összekötő Arany és Tompa között.

Arany János és Tompa Mihály barátságának útját kettejük levelezéséből tudjuk rekonstruálni. Tompa általában nem őrizte meg a leveleket. Kivéve azon kevesekét, akiket leginkább becsült és szeretett. Ilyen volt elsősorban Arany János. Arany és Tompa barátsága – amint a levélváltásokból kiderül, rövid időt leszámítva – folyamatos volt egészen Tompa haláláig.

Kettejük találkozása, ha nem is személyesen, de már 1847-ben a Kisfaludy Társaság pályázatán megtörtént, majd az 1852-es nagykőrösi látogatáskor elmélyült és tartott 1868. júniusáig, illetve 'Soldos Emiliával tovább is.

Arany és Tompa gazdag levelezéséből az elveszett leveleket is figyelembe véve nem lehet megállapítani, hogy melyikük volt a kezdeményező. Csak az derül ki, hogy Arany Petőfivel együtt 1847. június 6-8 között küldött levelet Tompa Mihálynak, aki Bejéről június 14-én válaszolt. Ebben a levélben mutatkozott be: „Én református pap vagyok, csendes és zajtalan életem folyama, nincs semmi fény, máz és ragyogvány állomásomon...”

Érdemes összevetni e sorokat a *Levél Pogány Karolinához* című verses levél soraival: „Hol a szép Gömör halmos képet ölt, / Csendes magányban él hű tisztelőd! / Lant és biblia, e két szent barát / Karján ringatja boldogan magát, / Az én pályám, szép, ámbár nem ragyog, / Én az egyszerű nép őre vagyok! / Enyém jó- és balsorsának fele, / Örülök, sírok részvevőn vele. (...)”

A fent említett válaszevélben szól a *Toldiról* is: „Örömmel hallgattam a Toldy-ról hírt is, magát még ő Miklósságát nem láttam, még is igen igen örülök neki...”

Levelezésük első korszakában ismereteink szerint 15-20 levélváltás történt. 1852-ben a házkutatáskor Arany leveleit is elvitték több más irattal együtt. A lefoglalt leveleket Tompa nem kapta vissza.

Tompa Mihályt Arany János kezdetben mint Petőfi barátját érezte közel magához. Így írt Petőfinek: „Ó mond meg nevemmel, ha fölkeres Tompa: mily igen szeretlek Téged s őt is veled.” E sorokból az tűnik ki, hogy Arany János eljegyezte életét két legjobb barátjával, Petőfivel és Tompával. Amikor azonban Petőfi és Tompa kapcsolata romlani kezdett vagy talán meg is romlott, akkor egy időre eltávolodtak egymástól. Tompa 1848 májusában Arany levelére Graefenbergből nem válaszolt és csend állt be közöttük.

Arany Jánosra a szabadságharc bukása, Petőfi Sándor halála nyomasztóan hatott és kereste a megmaradt „harmadikkal” a kapcsolatot. Levéllel kereste meg Tompát 1850 májusában és békülést kínált fel neki: „kik maradtunk, csatlakozzunk szorosán egymáshoz” – írta. Tompa június 12-én így válaszolt: „barátod voltam, mint vagyok s óhajtok az maradni”. E levélváltással vette kezdetét az elmélyülő őszinte barátság. Ettől kezdve Arany János legközelebbi barátjaként és pályatársaként tartotta számon Tompa Mihályt.

Még mindig nem találkoztak személyesen. Tompa sokáig készülődött a nagykőrösi utazásra. Szemere Miklósnak 1852. január 7-én azt írta: „Aranyt készülok meglátogatni, ha időm és pénzem lesz a télen. Szeretnék már szeme közé nézni ennek az embernek, ki hogy nagy költő, az bizonyos.” Nehezen vette tudomásul a találkozás elmaradását, s ezért írta Aranynak: „hát nem nagy bosszúság-e, hogy mi még nem láttuk egymást.” Arany válaszevélében is szinte kizártnak tartja, hogy ne találkozzanak, amikor így ír: „Nem teszem fel az Istenről, hogy egymást láthatásunkat ellenezné”.

A látogatás késik, a tervezgetés folyik. 1851. december 9-én kelt levelében Tompa így írt Aranynak: „Mikor megyek pedig a világért sem mondom meg! Majd elmegyek én inkognitó, beszállok hozzád és szállást kérek, mint idegen, nem vallom ki, hogy kivagyok, ha rám ömszsz jól van, ha nem ... majd meglátom akkor mit csinállok ...”

Végre összejött a nagykőrösi látogatás, 1852. február 20–23. között. Erről Tompa így számolt be Szemere Miklósnak 1852. április végén:

„Legjobban töltöttem az időt Aranyéknál, Szász Károly, Mentovich szinte ott vannak. Furcsa volt a találkozásunk! de persze ezt élőszóval kellene elmondanom, így nem ér semmit! Bementem hozzá, nota bene, előre megírtam, hogy májusnál előbb nem megyek, vagy tán akkor sem mert beteg vagyok – tehát nem várt, sohasem láttuk egymást. Bementem, köszöntem illedelmesem és traktáltam őt per tekintetes úr mondván: hogy én egy átutazó fehérmegeyi közbirtokos vagyok, itt étetek, óhajtottam látni, mint költőt stb. Hideg szívességgel leültetett. Előhoztam, hogy annyival inkább örülök a szerencsének, mert fiatalabb koromban kivált én is gyakoroltam a poézist, persze csak álnév alatt. Erre keveset szólt, mondván aztán, hogy egy rakás vers most is van nálam, ha nem restellné igen szeretném felolvasni; erre igen különös képet csinált, – aztán mondván, hogy a legújabb vállalatokban is részt vettem. Remény, Phönix, Album stb. de ott is álnév alatt, erre figyelmesebb kezdett lenni, aztán mondtam, hogy remélem mikép álnevem nem került el figyelmét, erre ő azt mondta, ő is reméli, akkor

végre megkérdezte mi volt az az álnév? én rögtön hangosan feleltem, felugorván elébb a szék-ről: Tompa Mihály! a többit nem írom le, mert nem lehet, hidd el ez a tréfa igen derék volt! Nagyon becsületes, szelíd ember ez az Arany!”

Arany János sógorának, Ercsey Dánielnek 1852. február 28-án Tompa látogatásáról a következőket írta: „Nagyobb újság ennél az, hogy Tompa kivel mind tudod öt év óta levelezek, valahára meglátogatott. Pénteken, folyó hó 20-án állított be hozzám, inkognitó, de én rögtön gyanúba vettem s így kénytelen volt elnevetni magát. 23-a délutánig mulatott nálam. Remek fiú, kit nemcsak becsülni de szeretni kell. Ha munkáit olvasva azt hinnéd, hogy valami melankolikus ember, igen csalatkoznál: örökké röhögtetett bennünket élceivel, és anekdotáival. Megígértem neki, hogy nyári szünnapok alatt meglátogatom Gömörben, ami tekintve, hogy Szolnokig vasút, azontúl majdnem Miskolcig gőzhajó van, nem olyan lehetetlenség, hogy néhány pengőforintnyi áldozattal lehetővé ne válhatna. Ő viszont ígérte, hogy ezentúl nem vár öt évet, újabb látogatásra.”

Szász Károly is nagykőrösi tanár volt ekkor és menyasszonyának, Idunának 1852. február 27-én írt levelében a következőket írta: „A múlt héten igen kedves és örömteljes meglepetés ért, Tompa Mihály, az én kedves Tompám meglátogatott. Ő Arany Jánost eddig személyesen soha se látta, és már régóta leveleztek ... Arany is, én is levelünkben kértük, hogy már most Kőrösön együtt lévén, kerekedjék fel és látogasson meg ... Ő ezt válaszolta, majd a nyáron eljő. Képzeld meglepetésünket, amikor egyszer csak beállított. Egyenesen Aranyhoz ment, ki őt nem ismervén, meg akarta tréfálni, azt mondván, hogy Dunántúlról utazik Pestre s míg lovai étetnek, kívánt vele megismerkedni. De Arany mindjárt sejteni kezdte a tréfát s futtatott utánam, míg én megérkeztem volna, addig már felfedte magát Tompa s aztán vígan voltunk. Három nap mulatott nálunk s ennél jobb napokat még nem töltöttünk Kőrös városában.”

Három beszámoló, három tudósítás ugyanarról az eseményről, de mindegyik arról az örömről beszél, hogy hosszú várakozás után Arany és Tompa egymásra találtak s lettek „lelkemnek híven s végig szeretet barátja” – amint Tompa írta Aranyhoz küldött utolsó levelében.

Tompa Mihály 1854-ben hetekig várta Arany Jánost, aki végre 1855 augusztusában családjával érkezett és hat hetet töltöttek Hanván. Arany László visszaemlékezése szerint ez idő alatt „különösen felvidították egymást.” Meglátogatták Léway Józsefet már megérkezésükkor Miskolcon. Erről Léway naplójában azt olvashatjuk: „Miskolcra jöttöm után csakhamar meglátogatott engem Arany János is, azaz csak betért hozzám Tompához utaztában az iskolai aratási szünetében. Egy estét velünk, tanárokkal töltött s másnap reggel folytatta útját. Én is elkísértem s bevittem Szent-Péteren szüleimhez egy pillanatra. Szérünkön éppen csépléssel foglalkoztak s apám a maga egyszerű nyári öltözetében ott járt körülöttük. Arany félig örvendve, félig sóhajtván mondta: „az én apám is éppen ilyen volt egykor!”

Aranyék Hanváról sok kirándulást tettek. A kolerajárvány miatt nem látogatták meg Murány várát, de kisebb-nagyobb kirándulásokat tettek a szép Sajó-völgy vidékén. Meglátogatták Szemere Miklóst Lasztocon, az aggteleki barlangot. Voltak Sárospatakon, ahol a tanuló ifúság szerenáddal tisztelte meg a két költőt. Erről tanuskodik a Rákóczi utca 5. szám alatti házon lévő emléktábla. Voltak az ózdi vasgyárban, széki pusztán Recsky Benedeknél. Széphalmon Kazinczy Ferenc sírjánál. Szaláncon a várromnál, Borsiban, Sajókázán Vadnai Boldizsárnál, és Bánfalván Kazinczy Gábornál.

Személyes ismeretség és sok szép kedves emlék mélyítette el köztük és családjaik között a barátságot, az egymás iránti szeretetet. Arany János így írt akkoriban Tompához: „Mennyivel

több köt most bennünket hozzátok, mint azelőtt. Egyik emlék a másik után éled föl lelkünkben: egy szó, egy tréfa, kaland, mennyi kedves emlék.”

Tompáék 1856-ban újra hívták Aranyékat, de a látogatásra nem került sor. 1858-ban is hívták és várták egymást. „Hát ti is azon öncsalásban éltek, amiben mi? Hogy éppen úgy voltunk az egész szünidő alatt. Tompa nem ír, bizonyosan jönnek. – Én meg álmodtam az éjjel ... csörög a szarka, Tompáék itt lesznek.”

Arany János gazdag levelezéséből az is kiderül, hogy milyen személyes kapcsolatok fűzték hazája egyes tájaihoz, az ott élő barátaihoz. Élete derekán jutott el a felső-magyarországi tájakra: Abaújba, Borsodba, Gömörbe, Zemplénbe. Azok, akikkel itt találkozott mély benyomást tettek rá. És amint már említettük, a Tompáékkal kötött barátság életre szólónak bizonyult.

E két ember barátsága több szempontból is értékelhető. Emberi tekintetben levelezésük az egymás iránti hűséges ragaszkodásnak nemcsak megható bizonyítéka, hanem minden kor emberének például is szolgálhat. Mindketten nagy figyelemmel kísérték egymás életének minden rezdülését, örömét, fájdalmát egyaránt. Arany János minden jó és rossz hírére először Tompa Mihállyal közölte: írt Juliska színészi sikereiről a Kisfaludy Károly *Csalódások* című vígjátékában. Írt a 19 éves korában elhunyt kedves tanítványáról, Tisza Domokosról. 1857-ben megrendítő családi tragédia érte Tompáékat. Meghalt Géza fiuk. Ekkor így írt Tompa Aranyra: „bár férfi vagyok, majd megtébolyt a fájdalom.” Arany Juliska haláláról küldött értesítést. E hírre Tompa így reagált: „Megrendült a lelkünk.” Tompa erőt akart venni a szenvedéseiben, hogy barátját vigasztalja.

A betegségektől gyötört, szenvedő Tompa Mihály sorsát feszült figyelemmel kísérték barátai. Különösen Arany János, Kazinczy Gábor, Lévy József, Szemere Miklós. Mindent megtettek azért, hogy kiragadják mély bánatából. Egy-egy baráti összejöveteleken Lévynek, Kazinczynak, Szemerének sikerült is felvidámitani, mégis azt kell mondanunk, hogy talán a hű, a leghűségesebb barát, Arany Jánosnak sikerült a legjobban „a semmittevés lelket öltő tépelődéséből kiragadni és munkára bírnia.” Arany saját tapasztalataival ösztönözte munkára, tevékenységre s így igyekezett alkotói szellemének új irányt adni. Szerette volna, ha az irodalom újra visszanyerhetné. Szinte védő géniusként lebegett felette.

Barátságuk irodalmi szempontból talán nem is jelentős. Mégis e kapcsolatnak köszönhetjük, hogy a *Toldi*-trilógia ma a miénk lehet. Arany János Tompa Mihály néhány elbeszélő költeményének formái kialakításában hatott. Ezzel gazdagította az utókort, s tett gazdagabbá bennünket.

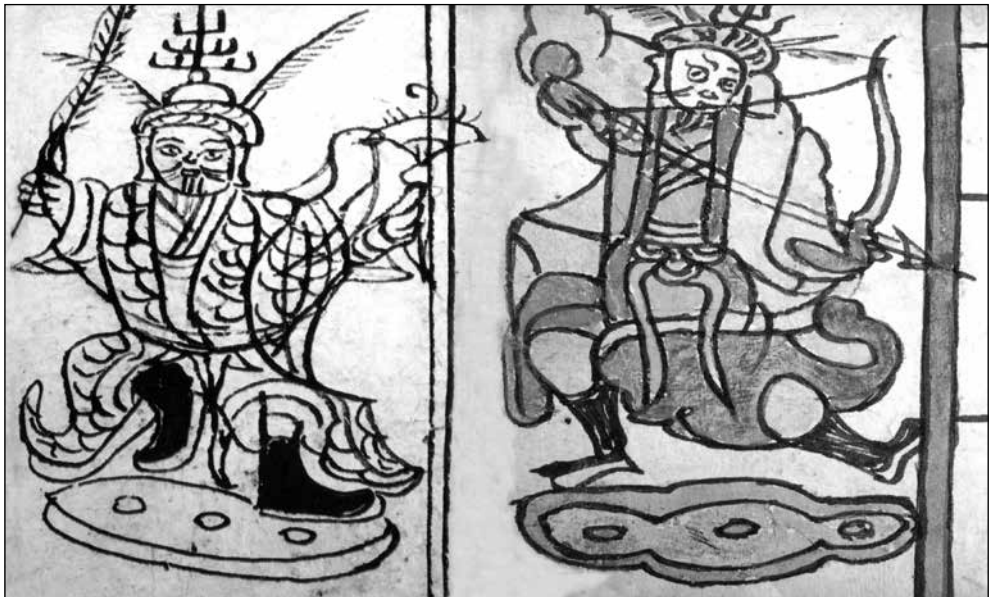
Tompa Mihály 1865-ben találkozott utoljára Arany Jánossal Pesten. E találkozásról Arany László visszaemlékezésében így számol be: „Arany nál volt szállva, ott töltött néhány napot. Alakja, ereje csak kevésbé látszott megtörtnek, s ha bajait feledte, régi pompás adomázó kedve is vissza-visszatért és hamiskás mosolya gyakran megjelent bajuszkája végén.”

Tompa Mihály az Arany család hanvai látogatása, az együtt töltött szép napok és kirándulások után még 13 évet élt. Leghűségesebb barátja 27 évig emlékezhetett vissza a Felső-magyarország nyújtotta élményekre.

Ma, Tompa Mihály lelkipásztor-költő emléke előtt tisztelgünk. Életének és munkásságának megítélésében, méltánylásában, elfogadásában vagy éppen elutasításában mindig a politikai felhangok játszották a meghatározó szerepet. Mi tudjuk és valljuk, hogy a lelkipásztor-költő az egyik legmagyarabb egyéniség – Arany János és Petőfi Sándor mellett – és tudjuk, hogy az ő sorsa az egyik legtragikusabb sors a Kárpát-medence térségében. Mindezek ismeretében érezzük magunkat felelősnek azért, hogy emléke, emlékezete az elkövetkező nemzedékek életének is meghatározója legyen. Ezért fáradozunk azon, hogy jelenlétének

tudatát ébren tartjuk: elsősorban hazánk északkeleti végein, de nem utolsó sorban széles e hazában. Mert Arany Jánossal a leghűségesebb barátal együtt az elnyomatás nehéz éveiben lámpásként világítottak a következő nemzedékek előtt.

(Elhangzott 2017. március 25-én a Sárospataki Református Teológiai Akadémia Imatermében, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia és a Tompa Mihály Gömöri Kulturális Egyesület által Tompa Mihály születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett emlékév megnyitó ünnepségén. Olvasóink figyelmébe ajánljuk a szerzőnek a Polcra való rovatunkban ismertetett Tompa-bibliográfiáját is.)

Naxi képírás

NYÁRI Tamás

Tanácsi és üzemi kultúrotthonok és kultúrtermek az ötvenes években

A közösségi művelődés, vagyis az iskolán kívüli művelődés és oktatás régi és gazdag hagyományokra tekint vissza Magyarországon. A dualizmus korában elsősorban polgári és munkás önképző egyletek és klubok, művészeti egyesületek, polgári- és munkáskaszinók, továbbá dalkörök, nőegyletek, ifjúsági- és olvasókörök jelentették a közösségi művelődés színtereit. A városokon kívül falvakban is sorra jöttek létre olvasókörök. Ezek szervezésében az állam kevésbé vett részt, bár több politikus, köztük Eötvös József és Türr István szorgalmazták a népnevelési és népművelési egyletek létrehozását. A századfordulótól kezdve nőtt az állami szerepvállalás, elsősorban a falvak körében, ellensúlyozandó az egyre erősödő agrárszocialista befolyást. Jelentős volt továbbá a szociáldemokrata mozgalom, illetve az egyházak népművelő egyleteinek tevékenysége.¹

Az első világháború után virágzásnak indult az iskolán kívüli művelődés. A meglévő egyletek, olvasókörök mellett az állami szerepvállalás is megnőtt. A Klebelsberg-féle kultusz-kormányzat fontos szerepet szánt az iskolán kívüli nevelésnek, ezért felkarolta a népházak építésének a tervét, amelyek közül 1938-ig 1580 épült szerte az országban.² A kormány mellett jelentős volt a KALOT, a munkásotthonok, és más kulturális szervezetek népművelő tevékenysége.³

1945 után a népművelés a szabad szakszervezetek kezébe ment át. A népművelést szabadművelődéssé keresztelték át, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 12 100/1945. számú rendelete életre hívta az Országos Szabadművelődési Tanácsot, amely az iskolán kívüli művelődésnek lett a legfőbb szerve. A 720/1946. ME számú rendelet, illetve a kiegészítéseként kiadott 240/1946. ME rendelet az országot szabadművelődési kerületekre osztotta.⁴

A proletárdiktatúra, mint totális diktatúra jellemző vonása, hogy nem elégszik meg a politikai hatalom centralizálásával, hanem azzal együtt a teljes gazdaságot és társadalmat uralma alá akarja hajtani. Ennek egyik eszköze a kultúra pluralizmusának megszüntetése, és állami irányítás alá vétele, a hatalmon levő állampárt ideológiájának a terjesztése céljából. A végső cél a társadalom kommunista eszmétől befolyásolt tanítása, lényegében átnevelése.⁵ Ennek érdekében történt meg az oktatás és a kultúra, ezen belül 1948-tól kezdve, a közösségi művelődés államosítása.

A Magyar Dolgozók Pártja már az 1948. júniusi egyesülési kongresszuson világossá tette, hogy saját kezébe kívánja venni az iskolán kívüli művelődést, amit addig szabadművelődésnek neveztek. A párthatározat kimondta: „az iskolán kívüli népoktatás és népművelés messzemenő állami támogatását, szaktanfolyamok, kultúrhetek, népkönyvtárak, téli és esti iskolák, előadássorozatok, munkásakadémiák, parasztfőiskolák stb. szervezését, szakszervezetek és más

társadalmi tömegszervezetek oktató munkájának felkarolását.⁶ A kultúra többi területéhez hasonlóan az MDP Agitációs- és Propaganda Osztályára várt ez a feladat. Még ebben az évben feloszlatták az Országos Szabadművelődési Tanácsot, államosították az egész rendszerét, és – jelezve az új idők kezdetét – magát a szabadművelődés szót is kivették a kommunikációból, és áttértek a népművelés fogalmára. 1949-től kezdve az iskolán kívüli művelődés irányítása a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztériumból kivált, Révai József vezette Népművelési Minisztérium feladata lett.⁷ Az új minisztérium hatáskörébe tartozott a kultúra, és az iskolán kívüli nevelés minden eleme: irodalom, zene, képzőművészet, színház, sajtó, rádió; és szintén irányítása alatt állt a népművelés két fontos eleme: a könyvtárhálózat és a kultúrotthon-hálózat. Ideológiai értelemben mindez a népé volt, ezért nevezték népművelésnek.⁸

A népművelés lényeges infrastrukturális eszköze a kultúrotthon-hálózat volt. Maga az intézmény nem kommunista találmány, ahogy az előbbiekben említettük, a népház-hálózat a kultúrotthonok előzményének tekinthető. Bár ezek döntő többsége megszűnt, részben a kezeire és részben megmaradt mintegy száz intézményre alapozva, de szovjet mintát követve, a pártállam olyan intézményhálózatot kívánt kiépíteni, amely maradéktalanul kiszolgálja a kultúrforradalom céljait, eljuttatja a propagandát és a kultúragitációt a tömegekhez.⁹ Az ilyen intézménynek mindenekelőtt egyirányú csatornaként kellett működnie. Vagyis a párt központi akaratát kellett eljuttatnia a tömegekhez. Ezt a fent meghatározott akaratot kellett helyi szinten aktualizálni, majd több módon a társadalom tagjaihoz továbbítani. A központi kultúrpropaganda egyfajta helyi megbízottjaként kellett működnie, vagyis az intézménynek szigorúan központosított hierarchikus rendszerben kellett helyet foglalnia. A fő feladat a hatalmi érdek maradéktalan érvényesítése volt, ezzel is magyarázható, hogy az első években nem elsősorban a szaktudás, mint inkább a politikai megbízhatóság volt a szempont a kultúrotthon-vezetők kiválasztásánál.

A kultúrotthonnak emellett többfunkciósnak kellett lennie. Összefüggésben a feladatok összetettségével, képesnek kellett lennie megszervezni és lebonyolítani tudományos és politikai előadásokat és tanfolyamokat. Helyet és eszközöket kellett biztosítani a szakköröknek, helyet adni művészi előadásoknak, mint színházi előadás, ének- vagy zenekari koncert, továbbá helyiségeket biztosítani képzőművészeti és történeti-politikai kiállításoknak. Rendelkeznie kellett könyvtárral. Mivel mindehhez viszonylag kevés anyagi forrást kaptak, ezért italméréssel egybekötött táncos rendezvényeket kellett rendezniük.¹⁰

Az első kultúrotthont 1949. november 27-én avatták fel Békésen.¹¹ Egy korabeli forrás szerint az intézmény „megnyitásával vált programmá a kulturális forradalom helyi bázisainak, a művelődési otthonok hálózatának kiépítése.”¹² A szervezés kezdetén a pénzügyi elképzelés az volt, hogy a születendő intézményeket elsősorban társadalmi hozzájárulással kell felépíteni.¹³ Ezzel párhuzamosan folyt – még a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium 1948-ban elrendelt – adatgyűjtése a kultúrházak állapotáról, amelyet 1950-ben újabb felmérés követett. Ekkor a használható helyiségeket és befogadóképességüket mérték fel.¹⁴

A forráshiány következtében lassan haladt a hálózat kiépülése, ezért 1950. június 21-én az MDP Titkársága határozatot hozott,¹⁵ amelynek nyomán megszületett a minisztertanács 136/1951. (VII. 4.) MT. számú rendelete. Ennek nyomán a kultúrotthon alapítások tervszerűvé váltak, és megindult az intézményhálózat gyors ütemű bővülése.¹⁶ A kultúrotthonok számának alakulásáról eltérő adatok találhatók a szakirodalomban. Ennek oka, hogy a korabeli felmérések, úgy tűnik, nem voltak mindig pontosak.¹⁷ Abban azonban mindegyik feldolgozás egyetért, és a forrásaik is alátámasztják, hogy a Rákosi-korszakban a kultúrotthonok száma 1950-hez képest több mint négyszeresére emelkedett.

Az említett 136/1951. (VII. 4.) MT. számú rendelet, amelynek végrehajtásáról a népművelési miniszter 1/1952. (I. 25.) NpM. számú rendelete gondoskodott, szabályozta az intézmények jogállását. Fenntartó szempontjából a rendelet elkülönített tanácsi, illetve üzemi, szakszervezeti kultúrotthonokat. Egyes kultúrotthonok azonban kérhették – a fenntartójukon keresztül – a népművelési minisztertől, hogy önálló gazdálkodási szervvé nyilvánítsák őket. Kultúrotthon csak megfelelő helyiséggel és felszereléssel ellátva működhetett. Kultúrotthon céljára új épületet vagy épületrészt építeni kizárólag a területileg illetékes megyei tanács és az illetékes népművelési osztály által jóváhagyott tervek alapján lehetett, és e tervek alapján lehetett hozzá állami forrásokhoz jutni. A tanácsi kultúrotthonok munkatervét és programját a fenntartónak kellett ellenőriznie és jóváhagynia. Üzemi kultúrotthon esetében a vállalat szakszervezeti bizottsága, a szakszervezeti kultúrotthonok esetében pedig a szakszervezeti illetékes szerv tette ugyanezt. A rendelet előírta a negyedévenkénti ellenőrzést a fenntartó részéről. A kultúrotthon költségvetésének a fenntartó költségvetésében kellett, hogy megjelennie.¹⁸ Az üzemi és szakszervezeti intézmények helyzetét az 1954-ben kiadott központilag elrendelt szervezeti és működési szabályzat próbálta rendezni, amely megkülönböztetett kultúrházat, kultúrotthont és kultúrtermet.¹⁹ A kultúrotthonok szakmai irányítója a 9/1951. (I. 6.) MT. számú rendelettel létrehozott Népművészeti (1957-től Népművelési²⁰) Intézet lett.

1951 októberében rendezték meg a Kultúrotthonok Igazgatóinak Országos Értekezletét, amely az intézmények fő feladatává az agitációt és a tömegpolitikai tevékenységet tette. Kimondták, hogy a kultúrotthonoknak fokozottabban szerepet kell vállalni a békéért folyó küzdelemben. Ez a békepropaganda szorosán összefüggött az ötéves terv fokozottabb népszerűsítésével. Fejleszteni kellett a termelési propagandát, elősegíteni a munkafegyelem megszilárdulását. Az állampolgári tudatot el kellett mélyíteni. Ismeretterjesztő előadásokkal népszerűsíteni kellett a termelészövetkezeteket, megismertetni a dolgozókkal a Szovjetuniót. Tovább kellett fejleszteni a természettudományos ismeretterjesztő munkát. Javítani kellett a kultúrotthon-vezetők munkáját, a programoknak ki kellett elégítenie a dolgozók művelődési és szórakozási igényeit, továbbá ismeretterjesztő köröket kellett szervezni számukra.²¹ Ugyanakkor ebben nem merült ki a kultúrotthonok és vezetőik tevékenysége. Tímár Irma, a Pécs Városi Tanács Népművelési Osztályának vezetője, a Végrehajtó Bizottság előtt 1955-ben a következőket mondta: „Kultúrotthonaink akkor töltik be feladataikat, ha dolgozóink második otthonává válnak. A tavalyi Magyar Szovjet Barátsági Hónap alkalmával városunkban járt Leszjuk elvtárs²² a kultúrotthonok hármas feladatáról beszélt, melynek megvalósítása minden kultúrotthon-vezető feladata. E hármas feladat az eszmei-politikai nevelés, a dolgozók nemes szórakoztatásának biztosítása és a termelés elősegítése.”²³ E hármas feladat lényegében megegyezett a tanácsok népművelési feladataival.²⁴

Az ismeretterjesztés legfontosabbnak tartott elemei az előadások és előadás sorozatok voltak. Ezek tematikáját a Népművelési Minisztérium határozta meg az MDP által meghatározott elvek mentén. 1953-ig nem vették figyelembe az életkori, területi és egyéb társadalmi eltéréseket, 1953-tól azonban nagyobb szabadságot adtak a népművelés helyi szerveinek. Az új művelődéspolitikát azt is leszögezte, hogy nem szabad kötelező előadást előírni.²⁵ 1955-től, a resztalinizáció időszakában az utóbbit inkább az ismeretterjesztő munka elhanyagolásának tekintették. Tímár Irma 1955. április 8-án beszámolójában így beszélt erről a VB ülésén: „Üzemeink a kormányprogram helytelen értelmezése következtében elhanyagolták az ismeretterjesztést. Azon jelszó alatt, hogy biztosítani kell a dolgozók szabadidejét, senki nem szervezte sok helyen a hallgatóságot. A munkaidő lejártával mindenki sietett haza. »Ledolgoztam a 8 órát, megjár a szabadidő« jelszó alatt nem hallgatták meg az előadást. Ez a helytelen nézet aztán visszahat a termelésre is. A szakma alapos elsajátításához, a többtermeléshez, a

szocializmus építéséhez művelt emberek sokasága kell, ezt pedig csak tanulással, előadások hallgatásával lehet elérni.”²⁶

Az elméleti megalapozás gyakorlati megvalósítása a szakkörökben történt. Legalábbis az elképzelések szerint. Ugyanakkor országos és helyi szinten is megfigyelhető, hogy a jelentések időnként keveset beszélnek a szakkörökről, sokszor problémákat említenek. Mindez arra utal, hogy a szakkörök inkább egy-egy kampányfeladat idejére aktivizálták magukat, működésük valójában – kevés kivételtől eltekintve – esetleges volt.²⁷

A „nemes szórakozás biztosítása” a kultúrotthonok második feladata volt. Úgy gondolták, hogy egyes művészeti csoportok „helyes” szerepeltetése jelenti ezt. Ezért létrehozták ezeket a csoportokat, nem önkéntes alapon, működésükre jellemző volt a szakköri életben is megfigyelhető jelenség. Tímár Irma így beszélt erről 1955-ös beszámolójában: „Előfordult, hogy a legkülönbözőbb erkölcsi és más prédikációkkal szervezték a csoportokba a fiatalokat. Az öntevékeny művészeti élet ezáltal számtalan esetben valódi öntevékenység helyett számonkért »társadalmi« munkává vált. Hetenként újabb és újabb produkciókat követeltek tőle, a művészeti munka legnagyobb kárára. Az öntevékenység, a valódi öntevékenység a kezdeményezés meg sem tudott születni az együttesben, mert az együttes nem dönthetett saját sorsa felett. Kultúrversenyek, családi estek, évfordulók alkalmával lázas készülődéssel, sietséggel próbálnak a csoportok. Ez a lázas sürgölődés azt a látszatot kelti, mintha a munka haladna.”²⁸ A kultúrotthon látogatói teljesen mást gondoltak szórakozás alatt. A beszámolókból kiderül, hogy sakk, biliárd, tánc és sporttevékenység vonzotta őket leginkább.²⁹

Az eszmei-politikai neveléstől és az „igényes” szórakozás megvalósításától együtt remélték a termelékenység növelését. Azonban úgy tűnik, hogy ennek konkrét módjairól nekik sem volt fogalmuk. A többször idézett jelentés is csak általánosságban beszél: „Kultúrmunkánk nem lehet öncélú, feladata, hogy minden erejével segítse a gazdasági feladatok valóra váltását. Kultúrotthonaink csak akkor töltik be feladataikat, ha minden tevékenységükkel, közvetlenül és közvetve segítik a termelékenység emelését, a szocializmus építését”³⁰

A kultúrotthonok hálózata és a népművelés intézményrendszere - utóbb a közművelődés fogalmával párosulva - az 1989-es rendszerváltozásig a magyar művelődéspolitikai meghatározó jelentőségű ágazatának számított.³¹

Jegyzetek

1 Kovalcsik József: A kultúra csarnokai. A közösségi művelődés szinterei – utópiák, mozgalmak, társadalomszervezés: a művelődési otthonok kialakulása. Editio Plurilingua, Budapest, 2003. 394–424. o.

2 Uo. 554–569. o., továbbá: Romsics Ignác Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 359. o.

3 Kovalcsik József, i. m. 467, 495–504, 507–537. o.

4 Vö.: Mai magyar művelődéspolitikai. Elvek, tervek, eredmények. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest, 1946.

5 Romsics Ignác, i. m. 177. o.

6 A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Szerk.: Rákosi Sándor – Szabó Bálint. Kossuth Könyvkiadó 1967. 601. o.

7 Vö.: Bolvári-Takács Gábor: Révai József és a Népművelési Minisztérium létrehozása = Zempléni Múzsza, 2002. 4. szám, 14–26. o.

8 Halász Csilla: A nép művelése. Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején. MNL Pest Megyei Levéltára, Budapest, 2013. 16. o.

9 Romsics Ignác, i. m. 177. o.

10 Koncz Gábor: Komplex elemzés a művelődési otthonokról (1945–1985), avagy „...a jó gyakorlat törvényre emelését gyorsítsuk meg...” (részlet) In: A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig. Szerk.: Beke Pál – Deme Tamás. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2003. 43. o.

11 Uo. 44. o.; valamint Halász Csilla, i. m. 17. o. Egy másik forrás 1949 nyarára tette a békési kultúrotthon megnyitását: Hencz Aurél: A művelődési intézmények és a művelődésigazgatás fejlődése 1945–1961. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 152. o.

12 Hencz Aurél, i. m. 152. o.

13 Koncz Gábor, i. m. 44. o.

14 Halász Csilla, i. m. 18. o.

15 Vö.: Az MDP Központi Vezetősége, Politikai Bizottsága és Titkársága üléseinek napirendi jegyzékei, I. kötet. 1948–1953. Összeállította: T. Varga György. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005. 105. o.

16 Koncz Gábor, i. m. 44. o.; Halász Csilla, i. m. 18. o.

17 Koncz Gábor egy 1952-es összeírásra hivatkozva 2002 kultúrotthonról említ (i. m. 45. o.). Ugyanerre az évre vonatkozóan Halász Csilla 1633 intézményről tesz említést (i. m. 19. o.). Forrása: Magyarország művelődési viszonyai 1945–1958. Szerk.: Erdész Tiborné. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960. 306. o. Ez utóbbi adatsor szerint 1956-re sem érte el a kultúrotthonok száma a kétezret, de Romsics Ignác szerint 1953–54-re már meghaladta (i. m. 374. o.).

18 Hencz Aurél, i. m. 152–154. o.

19 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár 276/89. f. MDP Agitációs és Propaganda Osztály iratai (1951–1956) 367. óe. A szakszervezeti és üzemi kultúrházak, kultúrotthonok és kultúrtermek működési szabályzata

20 Vö.: 18/1957. (M.K.2.) MM. számú utasítás = Művelődésügyi Közlöny, 1957. 2. szám, március 1.

21 A kultúrotthonok igazgatóinak országos értekezlete 1951. okt. 13–14. Budapest, 1952. 46–48. o.

22 A kultúrotthon-főosztály vezetője a Szovjetunió kulturális minisztériumában.

23 Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltár (a továbbiakban: MNL-BML) XXIII/102. Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa Végrehajtó Bizottságának (a továbbiakban: PMJVTVB) iratai. a) Ülésjegyzőkönyvek. 1955.04.08-i ülés jegyzőkönyve. Beszámoló a város területén folyó kulturális munkáról, különös tekintettel a kultúrotthonok működésére.

24 Hencz Aurél, i. m. 148. o. Hencz forrása: Bognár György: A tanácsok népművelési munkájáról. = Állam és Igazgatás, 1955. 5. szám, 263. o.

25 Halász Csilla, i. m. 22. és 38–39. o.

26 MNL-BML XXIII/102. PMJVTVB iratai. a) Ülésjegyzőkönyvek. 1955.04.08-i ülés jegyzőkönyve. Beszámoló..., i. m.

27 Halász Csilla, i. m. 44. o.

28 MNL-BML XXIII/102. PMJVTVB iratai. a) Ülésjegyzőkönyvek. 1955.04.08-i ülés jegyzőkönyve. Beszámoló..., i. m.

29 Pécssett erről tanúskodnak a Doktor Sándor és a József Attila Kultúrotthon fennmaradt havi beszámolói. MNL-BML XXIII/113. PMJVTVB Művelődési Szakigazgatási Szervének iratai. c) Népművelési Osztály iratai

30 MNL-BML XXIII/102. PMJVTVB iratai. a) Ülésjegyzőkönyvek. 1955.04.08-i ülés jegyzőkönyve. Beszámoló..., i. m.

31 A tanulmány további részei a pécsi kultúrotthonok működését tárgyalják, levéltári források alapján. A teljes szöveg a TIT Stúdió Egyesület honlapján olvasható (www.tit.hu).

ILLÉS Gabriella

A kereskedelmi televíziózás kialakulása és hatása Magyarországon

A kereskedelmi televíziózás kialakulása és átalakulása

1997 októberétől – a világon Magyarországon elsőként – két országos lefedettségű földi sugárzású kereskedelmi csatorna kezdte meg működését. Az MTM-SBS érdekeltségébe tartozó TV2 és a CLT-UFA, Pearson csoport kötelékében lévő RTL Klub. Az új struktúra tökéletesen megfelelt a fejlett európai országokban kialakult úgynevezett sokcsatornás modellnek. A különbség csupán annyi volt, hogy míg máshol ez hosszú, szerves fejlődés során alakult ki, addig nálunk ez gyorsan lezajló, radikális és meglepő változásokat hozó folyamatnak bizonyult. Nemcsak a műsorszolgáltatói, hanem a műsorterjesztői oldalon is jelentős fejlődés ment végbe, minden szempontból nagyobb választási lehetőséget biztosítva ezzel a fogyasztóknak.

A földi kereskedelmi adók startja előtt hazánkban csak kábelhálózatokon jelenhetett meg magyar nyelvű kereskedelmi csatorna. A kábelhálózatok kapacitása lehetővé tette – a minimális számú kereskedelmi adás mellett – idegen nyelvű szatellit programok, önkormányzatok és helyi közösségek műsorának szolgáltatását. 1997 októberét követően azonban a magyar televíziós piac teljesen átrendeződött. Az MTV1 maradt az egyetlen földi sugárzású közszolgálati csatorna, az MTV2 földi frekvenciáját pedig felosztották a két új kereskedelmi adó között. Az MTV2 adása műholdra került, majd ezt követően a Duna TV is helyet változtatott, áthelyezték az MTV2 műholdjára. Ezzel egy időben a kábelpiacon is jelentős változásokat tapasztalhattunk. Az új földi adók megjelenése előtt egyes befektetők a kábelen már jól működő kereskedelmi csatornákat vásároltak fel. Így ismerhettük meg a TV3 és az MSat-Szív TV csatornákat. 1997 októberét követően a hirdetési piacon keletkezett túlkínálat, az új földi csatornák iránti nézői kereslet növekedése a kezdeti sikereket komoly – végzetes – veszteséggé változtatta. Ezen csatornák közül legtovább a TV3 csatornát nézhették a nézők, ez 2000 februárjában szüntette be műsorát.

Évekkel a duális televíziózás elindulása után még mindig tart a piac átalakulása, továbbra is jelentős változásokat tapasztalhatunk. A két országos kereskedelmi csatorna általánosabb, széles tömegekhez szóló műsorkínálata mellett újabb és újabb tematikus csatornák (meghatározott témára koncentrált tévécsatornák) jelentek meg azzal a céllal, hogy lefedjék a speciális célcsoportok nézői igényeit is. Ezen adók már nem kizárólag a globális vagy a páneurópai műsorszolgáltatók szinkronizált változatai voltak (mint például Eurosport, Discovery, Music Television, CNN), hanem kifejezetten a magyar piacra készült, jellemzően magyar tulajdonban lévő csatornák alakultak (például Sport1, Filmmúzeum, Spektrum, Deko, TV Paprika, Hír TV, Echo TV). 2005 után a sokcsatornás vétellel rendelkező háztartásokban fogható

magyar nyelvűek száma fokozatosan növekedett, mára pedig már megközelítőleg 120 ilyen csatorna közül válogathatunk.

E folyamathoz hozzájárult a közszolgálati adók elmúlt években történő átstrukturálása is, amelynek első lépéseként az M2 gyermek- és ifjúsági csatornává alakult. 2015-ben a Duna TV lett a közszolgálati főadó (közszolgálati, kulturális és szórakoztató tartalmak sugárzásával), míg az M1 a CNN és a BBC mintájára napi aktuális hírcsatornává vált. Ugyanezen évben elindult az M4 Sport csatorna is, amely a kiemelkedő hazai- és nemzetközi sporteseményekkel próbál minél több nézőt a képernyő elé ültetni. Újdonságként említhetjük még a 2014-es indulású, M3 elnevezésű archív tartalmakat sugárzó tematikus kábelcsatornát és a 2016-ban startolt M5-ös adót (oktatási–ismeretterjesztő–kulturális csatorna) is.

A dinamikusan bővülő kínálatnak köszönhetően az előfizetői oldalon rendkívül összetett mozgás indult be, amelynek fő irányát nehéz lenne meghatározni. Részben lezajlott egy nagyobb arányú platformváltás. Ez egyrészt jelenthette azt, hogy az előfizető áttért a szolgáltató új/másik platformon kínált csomagjára, de akár választhatott másik szolgáltatót is. Természetesen az „elvándorlást” az egymással versenyben álló szolgáltatók igyekeztek jelentősen befolyásolni csomag- és árszerkezetük folyamatos módosításával. Ennek egyértelmű célja az volt, hogy saját előfizetőiket maradásra bírják, illetve, hogy újakat csábítsanak át a konkurenciától. E folyamat, illetve az utóbbi években kibővült és igen színes csatornakinálat a magyar televíziós piac szétőredezéséhez, a tévénézés elaprózódásához vezetett. A kisebb adók megerősödésével párhuzamosan a két nagy kereskedelmi csatorna részesedése¹ fokozatosan és drasztikusan csökkent.

Az elmúlt években a szórakoztatás, kikapcsolódás igényét kielégítő adók száma és sikere növekedett a leginkább. A gondolkodást, fókuszált figyelmet megkövetelő adók pedig nem tartoznak a legnépszerűbb televíziók közé. 2000-ben naponta közel három órát szánt egy átlag magyar néző a két nagy kereskedelmi csatorna nézésére, mára ez az érték egy órára apadt. Helyettük a sorozatokkal, filmekkel operáló csatornák (pl. F+, Cool, Viasat 6, Prime, Mozi+), és a kisebb szórakoztató kereskedelmi adók (Viasat 3, RTLII, Super TV2, RTL Spike) látják el leginkább a tömegszórakoztatás feladatát. 2016-ban a filmes, sorozatos csatornák nézésével közel annyi időt töltött egy néző, mint a két nagy kereskedelmi adóval (59 perc vs. 64 perc). Az elmúlt években a közszolgálati adók átalakításának és a felfokozott politikai helyzetnek köszönhetően látványos volt a közéleti (hír) csatornák térnyerése is.²

A tavalyi évben a nagyobb kereskedelmi csatornákat jellemzően a nők, az idősebb (60+) korosztály, az Észak-Alföldön, a falvakban élők, valamint az alacsonyabb iskolai végzettségűek választották. A sorozati/filmcsatornák az elmúlt években tömegtermékké, generikus adókká váltak, eltéréseket a szocio-demográfiai változók esetében nem igazán találunk. Ez alól csupán az 50-59 éves korosztály képez kivételt, a többi szegmens esetében hasonló értékekkel találkoztunk. A férfiak az említett adók nézésével több időt töltöttek, mint a TV2 és az RTL Klub együttesével. A közszolgálati televízió(k) elsősorban az idősebb korosztály körében maradtak népszerűek. A tematikus csatornák nem megfelelő módon sajátos demográfiával rendelkeznek, amelyet elsősorban annak jellege határoz meg.

A magyarországi kereskedelmi televíziózás eddigi történetének legfrissebb és legjelentősebb mérföldkövének a 2007. évi LXXIV. törvény értelmében végrehajtott digitális átállást tekintjük. Ez alapján az analóg műsorterjesztés helyébe a digitális műsorterjesztés lépett. A digitális átállás a földfelszíni televíziózás számára azt jelentette, hogy megszűnt a hagyományos, azaz az analóg földfelszíni sugárzású televíziós műsorszórás, és helyébe a digitális földfelszíni sugárzás (más néven DVB-T) lépett. Ez a folyamat mindenkit érintett. A nézőket, a műsorszolgáltatókat és a televíziózáshoz szükséges készülékek gyártóit és forgalmazóit is.

Mégis elsősorban azokra volt hatással, akik a meghatározott időpontig (szakaszos átállás: 2013. november 1. – december 31.) az analóg földfelszíni adást nézték otthonukban hagyományos szoba- vagy tetőantennával. Az analóg lekapcsolás után ugyanis e vevőegységekkel – előfizetési díj nélkül – csak feltétel teljesítése mellett váltak elérhetővé az addig ilyen platformon fogható ingyenes csatornák (M1, RTL Klub és TV2, illetve egyes, antennával nem fogható csatornák is). Ennek értelmében a fogyasztóknak – egyszeri költséggel – be kellett szerezni egy erre alkalmas vevőkészüléket (úgynevezett set-top-boxot), amelyet a televíziókészülékekhez csatlakoztattak. Másik lehetőségként olyan új tévékészüléket vásároltak, amely ezt a vevőegységet beépítve tartalmazta. E folyamat következményeként a két nagy kereskedelmi csatorna (TV2 és RTL Klub) előnye (országos lefedettség) megszűnt a többi kábeltelvízióval szemben és megkezdték tárgyalásaikat a műsorszolgáltatókkal a műsorterjesztési díj bevezetéséről, évi több milliárdos plusz bevétellel számolva. A törvény értelmében e csatornák esetében úgynevezett „Must Offer” adókról beszélünk, azaz kötelező jelleggel kell biztosítani minden előfizető számára a csatornák elérését, így több millió háztartást érintő előfizetési díjról tárgyalhattak.

A kábeltelvíziók, különösen a szakosodott műsorszolgáltatók piaci pozícióit javította a háztartások televíziókészülék ellátottságának folyamatos bővülése is. A Nielsen Közönségmérés adatai szerint a háztartások 55%-a rendelkezik kettő vagy annál több tévékészülékkel.³ Ez lehetővé tette az egyéni igények fokozottabb érvényesülését, háttérbe szorítva ezzel a közízlést kiszolgáló általános szórakoztató csatornákat. Az új, modern eszközök, mint például a műsor megállítására, visszatekerésére képes, merevlemezzel ellátott set-top boxok, okostévék szélesebb körű elterjedése szintén elősegítette a tévézési szokások és preferenciák átrendeződését. Az otthoni tévézés továbbra is jelentős szerepe mellett megjelentek a mobil televíziózásra alkalmas eszközök, illetve a szélessávú internet terjedésével az online tévézés és a videó-fogyasztás lehetőségei is kibővültek.

1997-ben a kereskedelmi csatornák első lépésük egyikeként a közszolgálati adó által üresen hagyott műsorsávokat is elkezdtek tartalommal feltölteni. Ezzel sugallva azt a nézőnek, hogy bármikor odakapcsolhat, rá mindig lehet számítani. Természetesen a kereskedelmi televízió szerkesztői is már a kezdetektől fogva tisztában voltak azzal, hogy az éles piaci versenyben az győz, aki képes meghódítani, majd megtartani a nézőt. A kereskedelmi modell elterjedésével a néző és a televízió kapcsolata hétköznapivá vált, ennek következtében változni kezdett a nézői attitűd, a korábbi kitüntetett, fókuszált figyelem helyett lényegében diffúz figyelem alakult ki a műsorok iránt, és egyre inkább általánosabbá kezdett válni a háttér-televíziózás.

A műsorgyártás is kénytelen volt a megváltozott nézői szokásokhoz igazodni, mert hirdetői számára biztosítania kellett a megfelelő nézettséget, kontaktusszámot. A háttér-televíziózást folytató nézők figyelmének felkeltése – és leginkább annak lekötése – érdekében a kereskedelmi televízióknak változtatniuk kellett. Elvetették a hagyományos statikus műsorstruktúrát, amelyben egymást követték a különböző műsorok. Ehelyett egymásba láncszemszerűen kapcsolódó, dinamikus, látványos, pergő ritmusú műsorfolyamot (flowt) hoztak létre. Ebben minden egyes műsor utal a következőre, különféle előzetesek, ID-k, az egyes műsorokban elhangzó felhívások vagy figyelemfelkeltő feliratok segítségével. Ez a rendszer a nézőben az állandó várakozás érzetét kelti, Magyarországon pedig a „Ne menjenek sehová!” felhívás jellemezte ezt a leginkább.

Umberto Eco,⁴ a jelentős olasz író és szociológus, ezt a fajta televíziózást „neo-televízióknak”⁵ nevezte el 1983-ban. Az elv az, hogy a műsorszolgáltató dinamikus, gyors, rendkívül látványos, pergő, élvezetes, rövid narrációkkal szórakoztatja közönségét. Mindezt

teszi úgy, hogy az akkor se essen ki a műsorfolyamból, ha a házimunka végzése közben háttértelevíziózik vagy éppen szőrölvé kapcsolat a távirányítóval. A gyártás ezzel a forradalmi műsorszerkesztési stratégiával igazodott a megváltozott fogyasztási szokásokhoz. Eco szerint így az addig üres médium, amely korábban leginkább csak reprodukálni igyekezett a mozi-, a színház-, vagy a rádió élményét, „megtelt”. Kimondottan televíziós műsoraival önálló kulturális formává vált. A figyelem felkeltése és annak fenntartása vált az elsődleges céllá, egyre inkább a látványosság elve kezdett dominálni.⁶

A televízió szerepköre bővült, „képbe került” a világra nyitott ablak szerepe, azaz a televízió a valóságot mutatja. Sarkosabban fogalmazva: amit látsz, az a valóság, illetve a valóság az, amit látsz. A televízió különböző módokon, előre eltervezett céllal, előre meghatározott pontokon elkezdte bevonni a közönséget a műsorokba, fokozva ezzel a nézők motivációját az adott műsor követésére. Az interaktivitás formái folyamatosan bővültek, bővülnek, a belső közönség bekiabálhat, a külső, otthonról figyelő pedig betelefonálhat, sms-ezhet, e-mailezhet, extrém esetben pedig már maga irányíthatja a műsor eseményeit. Az interaktivitás jelentőségét támasztja az is alá, hogy „az emelt díjas hívások és sms-ek 2005-ös forgalmát tizenhárommilliárd forintra becsülték a piaci szakértők, ebből hétmilliárd forintot sms-ekre költöttek a szavazók. A pénz fele a mobilszolgáltatóké, a másik felén a tévék és a technikai szolgáltatók osztoztak.”⁷

Magyarországon az országos kereskedelmi csatornák nagyban hozzájárultak a nézői szokások megváltozásához, ennek révén pedig a közszolgálati adók műsorkínálatának átalakításához is. A hazai nézők körében rendkívül népszerűvé váltak az eddig ismeretlen, külföldön azonban már évtizedek óta sikert aratott licenc műsorok (vetélkedők, egész estés szórakoztató műsorok, valóságshowk stb.), így a magyar piac fogyasztási szerkezete is egyre inkább kezdett megfelelni a nemzetközi televíziós piaci trendeknek. Másodlagos hatásként megjelentek az interaktív elemek a tévézés során (például az sms-szavazásokban való részvétel, a különböző műsorok honlapjainak látogatása és használata), amelyekkel a néző aktív részese lett a műsornak. Ez azáltal is pozitív jelenségnek tekinthető, hogy növelte az infokommunikációs eszközök népszerűségét, és adott esetben ezek terjedéséhez is hozzájárulhatott.⁸

Függőség kezdett kialakulni a televíziós tartalmak irányában, amelyet leginkább egy elhíresült Jay Leno⁹ idézettel lehet szemléltetni, amely az NBC-n – a saját műsorában – a *Tonight Show*-ban hangzott el: „Egyes felmérések szerint az emberek 9%-a lemondana a szexről a tévézés kedvéért. A maradék 91% már régén lemondott.”

A két, egyébként éles piaci versenyt vívó vezető kereskedelmi csatorna műsorkínálata nagyon gyorsan hasonlóná vált, struktúrájuk szinte egymás tükörképe lett. Nem csak hasonló jellegű műsorok indultak, de ezek gyakran párhuzamosan, azaz egy időszámban voltak láthatók (pl. *Mónika Show – Claudia Show, Tények – Híradó, Aktív – Fókusz, Big Brother – Való Világ*). A néző számára úgy tűnhetett, a verseny már nem is értük zajlik, hanem a két nagyobb csatorna inkább egymás ellen harcol. A jelenség közgazdaságilag jól magyarázható a mikroökonómiából ismert Hotelling-törvény,¹⁰ illetve a médiapiacok ilyen irányú törvényszerűségeit leíró Steiner-modell¹¹ alapján. A nézői preferenciák középutas jellege miatt két, egymással versengő kereskedelmi csatorna esetében nem meglepő, hogy a kínálat rendkívüli módon hasonlít egymásra.¹²

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy „a kereskedelmi televízió nem azért népszerű, mert sokényt közöl a világról, hanem azért, mert segít, hogy részt vegyünk benne és jól érezzük magunkat. Sikere van, mert az érzelmekre hat és közérthető, populáris nyelven, egyszerű, stilizált formába öntött történeteken keresztül tárja fel az élet fontos kérdéseit, lehetséges értelmeit, összefüggéseit úgy, hogy közben lehetőséget ad a közönségnek állításai megkér-

dőjelezésére. Igazságok, értékrendek, szerepkészletek színes tárházát jeleníti meg, amelyből a nézők tetszés szerint válogathatnak”.¹³

Az egyes kereskedelmi csatornák fejlődése

(*RTL Klub*) 1997. április 8-án alakult meg a luxemburgi székhelyű RTL Group tulajdonában lévő Magyar RTL Televízió Zrt. (M-RTL Zrt.). Létrejöttének célja az volt, hogy az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) által kiírt televíziós csatornaalapítási pályázatra jelentkezzen. A két kiírt frekvencia közül az egyik engedélyt elnyerték, majd három hónappal később, július 9-én aláírták a műsorszolgáltatási megállapodást. Az RTL Klub 1997. október 7-én kezdte meg kísérleti adását, és október 27-én hivatalosan is sugározni kezdett.

Már az indulást követő évben több ikonikus műsoruk megjelent a képernyőn, ilyen volt például a *Reggeli*, az *Esti Showder* Fábry Sándorral, az azóta is töretlen sikernek örvendő napi saját készítésű sorozatuk, a *Barátok közt*, valamint a *Fókusz*. A napi és heti rendszeres műsorok mellett alkalmanként több jeles sporteseménnyel jelentkeztek. Közvetítették a Forma1-es futamokat, Kovács István és Erdei Zsolt bokszmérkőzéseit, de a 2006-os labdarúgó világbajnokságot is az RTL Klubon követhették a nézők.

Az RTL Klub 2006. január 2-án saját tematikus sportcsatornát indított, SportKlub néven. Kezdetben itt láthatták a nézők a 2006-os labdarúgó-világbajnokság néhány mérkőzését, valamint követhették a Bundesliga, a Bundesliga 2 és az angol Premier League mérkőzéseit. A nagyobb siker érdekében 2007-ben elindult a SportKlub+ is, amely kizárólag labdarúgást közvetített. Ezt az adót azonban Magyarországon 2009-ben megszüntette a tulajdonosa és csak az alapszatóna maradt. Több tulajdonosváltást követően 2016 áprilisában a SportKlub pályafutása is véget ért, akkori tulajdonosa, a DPO Tematik Kft. zárta be.

Az RTL Group 2011. július 28-án a csatorna részvényeinek – még magyar tulajdonban levő – 31%-ával növelte addigi tulajdonrészét, így teljes mértékben a médiacsoport konzern tulajdona lett. Mindezek mellett megvásárolta hét kábelcsatorna – Cool, Film+, Film+2, Reflektor, Prizma, Sorozat+, Muzsika TV – 100 százalékos tulajdonrészét is. A következő év (2012) október elsején elindította társcsatornáját, RTL II néven. Zászlóshajónak számító saját gyártású programok (pl.: *I Love Gjoni*, *Heti hetes*, *Forró nyomon*, *Való Világ* és saját napi hírműsor) segítségével vált a kisebb csatorna szinte kikerülhetetlen tényezővé a kábeltelevíziós piacon. 2012. december 31-én megszűnt a Reflektor TV, 2014. május 1-jén pedig RTL+-ra nevezték át a Prizma TV-t.

2015 márciusában távozott a cég éléről a magyar piac egykori legbefolyásosabb embere, Dirk Gerkens, aki 2001 óta vezette rendkívül sikeresen a legnézettebb magyarországi televíziót. Őt átmenetileg Andreas Rudas, az RTL Group volt regionális alelnöke váltotta a poszton, majd végleges kinevezést Vidus Gabriella – egykori kereskedelmi igazgató – kapott 2015 júliusában.

Az RTL Csoport legfrissebb vállalkozása, a Viacom és az RTL Csoport által együttesen indított RTL Spike elnevezésű csatorna. A Viacom tulajdonában álló Spike már több országban sikeresen működött, Magyarországon pedig (egyedülálló módon) a társaság az RTL-lel együttműködve indította el 2016. december 1-jén.

A csatorna eddigi közel húsz éves működése alatt szinte végig jellemző a stabilitás, amely nemcsak képernyőn, hanem – legnagyobb versenytársukkal ellentétben – a humán állományra és a menedzsmentre is vonatkozik.

Az RTL Klub sikere szinte a kezdete óta töretlen a hirdetőik által leginkább preferált – 18-49 éves – célcsoportban, amelyet elsősorban stabil, megfontolt és jól kivitelezett mű-

sorstruktúrájának, hosszú távú stratégiájának és nem utolsósorban szakmai befektetőjének köszönhet. Nézettségi- és hirdetési sikerének kulcsa lehet, hogy folyamatosan meg tud felelni a nézői elvárásoknak: legyen nagy (vagy látszódjon annak), nyújtsa azt, amire a néző vágyik, legyen hiteles – mindezt persze úgy, hogy maradjon szórakoztató is. Erősségei között megtalálható az erős image és márkavérték, jellegzetes show műsorai, valamint műsorkészletében több ikonikus – és hosszú távú – műsor is megtalálható, amellyel képesek voltak lojális nézőtáborot kiépíteni. Még a kábelpiac robbanásszerű növekedése előtt elkezdtek portfóliójuk kiépítését, ennek következtében a fragmentálódó piaci viszonyok mellett is szinte végig tartani tudták/tudják csoport szintű piaci részesedésüket.

(TV2) A TV2 1997. október 4-én kezdte meg műsorainak sugárzását. Ekkor a csatorna tulajdonosa 81,5%-ban az SBS Broadcasting Europe B.V., 16%-ban az MTM-TV2 Kft. volt, de 2% részarányban a holland Danube Broadcasting BV. is szerepelt a csatornát birtokló cégek között. Az elmúlt években számtalan esetben módosult a csatorna tulajdonosi köre, amely a prioritások folyamatos változásához vezetett, és amelytől minden életszakasz csak átmenetnek tűnt. Ez lehetett az egyik katalizátora a csatornát ért kudarcok folyamatos láncolatának. A TV2 kezdetben – az RTL Klubbal ellentétben – fő célcsoportjának meghatározása nélkül működött, amely a kábelpiac bővülésének és az RTL Klub tudatos építkezésének köszönhetően drasztikusabb csökkenéshez vezetett. Akkor még szlogenyszerűen használták a „Család televíziója” megnevezést is, és ez a „hívószó” a képernyőn műsorok formájában is megjelent. Általános érdeklődésre számot tartó műsoraival (játékok, vetélkedők és a napi hírműsorok voltak a legnézettebbek ebben az időszakban) ugyan tömegeket ültetett a képernyők elé, de közönségének összetételében markáns jellegzetességeket nem igazán találhattunk. 1998 végén változott a magyarországi televíziós piac, ekkor ugyanis a fő versenytársnak számító RTL Klub piacvezetővé vált a 18–49 évesek körében és a hirdetők jól fogadták az új helyzetet. Ebben az évben a reklámpiac növekedni kezdett, hozzávetőlegesen 30 százalékkal, amely jellemzően a televízióknak volt köszönhető.

1998-ban bevezetésre került a GRP vállalatokon alapuló értékesítési rendszer,¹⁴ elkezdett kialakulni a kereskedelmi csatornák és a bulvárlapok közötti szoros együttműködés, amely a témacserétől kezdve a reklámokra vonatkozó barter megállapodásokig terjedt.

1999-ben kezdtek kirajzolódni a TV2 programszerkesztésének főbb irányai: a TV2, mint családi televízió a délutáni műsorsávban először a hazatérő gyerekeknek, majd a nőknek kínált programokat, hogy végül este a vetélkedőket már együtt nézhesse az egész család. A TV2 tulajdonosa, az SBS Broadcasting magába olvasztotta a Central European Enterprise-t, amely egyébként az 1997-es kereskedelmi televíziós pályázaton vesztes Írisz TV tulajdonosa volt, később pedig a TV3 tulajdonosa lett. Az MTM-SBS Rt. 26%-os részesedése mellett 2000 második felében megalakult az akkor még Kereszty Gábor és Sváby András tulajdonában álló Interaktív Televíziós Műsorkészítő Kft., amely a TV2 számára kezdett műsorokat gyártani. 2001-re a TV2 megszerezte a biztos elsőbbséget a teljes lakosság körében (az idősebb, 40 év feletti korosztálynak köszönhetően) és ettől kezdve fő céljává vált, hogy a kereskedelmi szempontból kiemelt 18–49 éveseknél is stabil és piacvezető pozíciót érjen el. Ennek érdekében 2002 januárjában megkezdte arculatának fiatalítását. Az új műsorpolitika alapját az a hosszú távú cél képezte, hogy a TV2 minőségi műsorkörnyezetet kínálhasson nézőinek, amelyek tartalmas szórakozást és pozitív érzelmeket közvetítenek – mindezt úgy, hogy jelenlegi nézőinek megtartása mellett fiatalítani tudjon. Ennek szerves részeként szeptemberben elindult a soha nem látott sikereket hozó *Big Brother* első szériája. Új műsorvezetők, új műsorok kerültek képernyőre és a csatorna képi világa is megváltozott. Megjelent az új (de nem utolsó) logó

is. A markáns változtatásnak köszönhetően a csatorna egy időre stabilizálni tudta nézőinek számát a 18-49 éves célcsoportban is.

2003-ban az új tavaszi műsorstruktúra keretében indult el a *Big Brother* második évada – amely a *Való Világ* megjelenésével már nem tudta megismételni hatalmas sikerét és inkább bukásnak bizonyult. Megjelent a TV2 újabb, most szögletes logója, amit a csatorna ez év szeptemberétől használt. 2004-ben elindult a *Megasztár* hatalmas sikereket elérő és a kereskedelmi vonalon óriási érdeklődést keltő második szériája. Így ez az év kereskedelmi szempontból a csatorna története során a legsikeresebbnek számított. 2005-ben, rendkívüli beruházásokat követően, megkezdődött a TV2 saját gyártású napi szappanoperája, a *Jóban Rosszban* sugárzása, amely (kissé kései) választ jelentett a konkurens *Barátok köztre*. A TV2 a 2004-es eredményei alapján az SBS Broadcasting második legnagyobb és leggyorsabban fejlődő vállalatává vált. 2006-ban a német ProSiebenSat.1 Media SE vásárolta meg az adót, 2013-ban pedig a csatornát felvásárolta Simon Zsolt (a TV2 vezérigazgatója) és Yvonne Dederick (a TV2 gazdasági igazgatója). Ekkor az MTM-SBS Televízió Zrt. neve TV2 Média Csoport Kft. névre módosult. 2015-ben Vajna András György¹⁵ vette meg a TV2 Média Csoport Kft.-t és a CEE Broadcasting Ltd.-ét (portfólió kisebb csatornái).

Sajnálatos módon a TV2 története kevésbé bizonyult sikeresnek. Folyamatos tulajdonosváltások követték útját, amely miatt állandóultak a koncepcióváltások. A stabilitás és a hosszú távú tervezés hiánya a nézők elidegenítéséhez vezetett, így a fragmentáció is jobban érintette, mint legnagyobb konkurensét. A TV2 Csoport erősödését az sem segítette, hogy a piaci versenyhelyezethez képest meglehetősen későn kezdte el portfóliójának kiépítését (2010-től). Ennek következtében már telített piacon kellett markáns karakterjegyekkel bíró kábelcsatornákat létrehozniuk. Egy rövid kis próbálkozást (2004. szeptember 1-jén rajtolt az Írisz TV, amely a Club TV – később Zone Club – adóval osztott csatornán sugárzott napi 5 órában, 18-23 óra között, azonban a csatorna tartozás miatt 2006 december 31-én megszüntette adását) követően 2010-ben elindult az első – napi 24 órában sugárzó – FEM3 csatorna, amely elsősorban a női nézőkre koncentrált. Ezt követően – napra pontosan egy évre – 2011. január 3-án elindult a PRO4 magyar, férfiakat célzó, szórakoztató kábelcsatorna. A Super TV2 – a TV2 Csoport prémiumcsatornája – 2012. november 2-án indult el, amelyet jellegzetes szórakoztató tartalmával a Viasat3 vetélytársának szántak. 2016. augusztus 29-én a nagyszabású portfólió bővítés részeként, a Super TV2 becsatlakozott harmadikként a legnagyobb kereskedelmi tévék közé. Ekkor új, felfrissített arculatot kapott, váratlanul ide költözött az eddig a TV2-n napi találkozási pontot biztosító *Jóban Rosszban* c. napi sorozat, és itt voltak láthatók a *Star Academy* háttérműsorai, valamint az Édes Élet (addigi TV2-es brand) is.

A TV2 Csoport portfóliójában jelenleg 11 csatorna található. Tavaly minden idők egyik legnagyobb portfólió bővítését hajtotta végre, felgyorsított tempóban. Több új tematikus csatornát (Kiwi: gyerekcsatorna, Chili TV: gasztronómia, Izaura TV: telenovella, Spíler: sport, Zenebutik: zene csatorna, Prime TV: általános szórakoztató csatorna, Humor+: comedy sorozat) jelentetett meg a piacon, míg a FEM3 csatornát új frekvenciára vitték, a PRO4 csatorna pedig egy újrapozícionálás keretében filmszórakoztatóvá alakult.

(*Viasat3*) „Magyarország legdinamikusabban fejlődő kereskedelmi csatornája” – ekképp definiálta magát anno a Viasat3 magyar kereskedelmi televíziós csatorna az indulásakor, amely lokális, budapesti adóként kezdte meg működését Alfa TV néven. Majd 2000-ben a Magyarországon főleg a *Metro* újság tulajdonosaként ismert, világszerte több mint harminc országban tevékenykedő svéd Modern Times Group (MTG) csoport megvásárolta, és nemzetközi gyakorlata alapján (A Viasat-tévék 19 országban 60 milliónál is több nézőt

szórakoztatnak) Viasat3-ra nevezte át. A csatorna új nevén 2000 októberében kezdte meg műsorainak sugárzását. Az első időkben a sorozatrajongók igényeit próbálták kielégíteni, akik hamar meg is szerették az adót. Többek között itt voltak láthatóak olyan kultikus sorozatok, mint a *Star Trek: Voyager*, a *Buffy, a vámpírok réme*, az *Angel* és a *Simpson család*, de a Viasat3 nevéhez fűződik Magyarország első valóságshowjának sugárzása is. 2001-ben tűzte műsorra *Bár* címen – így megteremtve országunkban a műfaj alapjait. A műsor a csatorna-átlaghoz képest jól szerepelt és nem utolsó sorban megfelelő mennyiségű beszédtemát generált az akkor még fiatal adónak. Igaz, ennek második szezonja a *Bár 2.0* kudarcnak bizonyult, de a csatorna tovább próbálkozott a műfaj megszerettetésével. Itt láthattuk a *Farm* c. műsort és az *Éden Hotel* is ezen az adón debütált. 2006-ban az UEFA Bajnokok Ligájának kizárólagos hivatalos magyarországi közvetítője lett, majd 2007-től öt évre a kézilabda Bajnokok Ligájának egyedüli közvetítési jogait is megszerezte.

2005-ben üzleti okokból a csatorna megszüntette földi sugárzását, így az adó műholdas körzeti műsorszolgáltatóként folytatta a sugárzást. A döntés háttérben az állt, hogy 2005 februárjától a kábelszolgáltatók elosztási díjat fizettek a televíziós társaságoknak, azon feltétel mellett, hogy nem rendelkeznek földi frekvenciára szóló szerződéssel. A csatorna felbontotta az ORTT-vel kötött szerződését, így nemcsak mentesült a földi sugárzás költségeitől, hanem a működési keretei is „lazultak”, hiszen a kábelszolgáltatásokra inkább csak valamiféle önszabályozás vonatkozott a szigorú ORTT-s előírásokkal szemben. A korhatáros tartalmak könnyedebb sugárzása – és azok promotálása – komoly előrelépés volt a csatorna számára, hiszen a húzóműsorainak döntő többsége e kategóriába esett/esik (*Szex és New York, Helyszínelők*). A 2005-ös év más szempontból is meghatározó volt a Viasat3 történetében. Ekkor – működése óta először – nyereséggel zárta az üzleti negyedévet. A gazdasági eredmények mellett a csatorna közönségaránya is látványosan emelkedett. 2005 második negyedévében a 18-49 éves lakosság körében az azt megelőző év azonos időszakában elért 4,6%-ról 5,7%-ra nőtt. A csatorna ebben az időszakban kimagasló eredményt tudott elérni a május 25-i napon, ekkor ugyanis az UEFA Bajnokok Ligája döntője 10,3%-os közönségarányt tudhatott magáénak. A csatorna eddigi nézettségi rekordját – a 18-49 éves lakosság körében – egy vásárolt tartalom, a *Helyszínelők* c. sorozat augusztus 4-i epizódja tartja 6,1 százalékos nézettséggel (AMR) és 17,2 százalékos közönségarányal (SHR).

A Viasat3 2008-ban létrehozta a férfiakra specializálódott adóját Viasat6 néven, ezzel párhuzamosan pedig a „fő adó” a nők igényeinek kiszolgálása felé kezdett eltolódni. A kisebb csatorna kínálata között elsősorban sorozatokat és filmeket találunk, de nagyobb arányban jelennek meg a Viasat3-on már leadott műsorok ismétlései is.

2015. február 11-én a Sony Pictures Television (SPT) Networks megegyezett a Modern Times Groupal (MTG) a magyarországi Viasat3 és Viasat6 kereskedelmi csatornák, illetve a Viasat Play catch-up szolgáltatás megvásárlásáról. Ezáltal tovább bővítették magyarországi portfóliójukat (AXN, AXN White és AXN Black lineáris csatornák, valamint az AXN Now és AXN Player digitális szolgáltatás).

A Viasat3 annak idején Magyarország egyik leginnovatívabb kábelszatornájaként, „kistigrisként” uralta a kábelpiacot. Mindig is jó érzékkel választotta ki hosszú távú (long running) vásárolt tartalmait (pl. *Szívek szállodája*, *Helyszínelők* franchise, *Két pasi meg egy kicsi* stb.), amellyel hosszú éveken keresztül képes volt megszorongatni versenytársait, állandó riválisává válva a két nagy országos kereskedelmi csatornának is. Jelentős tényezőként tartották számon a magyarországi televíziós piacon. Saját készítésű műsorai és emblematicus sorozatai által karakterisztikus jegyekkel tudta felruházni magát, így ki tudott tűnni a kábelszatornák sokaságából. Sajnos mára ez a varázs megszűnt, a sikertörténet szemmel láthatóan leszáll-

ágra került. Új premier sorozatai nézettség hiányában nyom nélkül tűnnek el a képernyőről (pl. 24: *Újratöltve*), de saját gyártott tartalmai is rendre rosszul teljesítenek (pl. *Sikítófrász*). E negatív tendencia vizsgálata, az ok-okozati tényezők feltárása külön dolgozat témája lehetne. A háttérben több összetevő is állhat – a menedzsment hozzá nem értése, a megváltozott fogyasztói szokások, a hatalmas piaci verseny, vagy akár az új tulajdonos portfóliójának hasonló tematikája (az AXN és a Viasat csatornák rendkívüli hasonlósággal bírnak) – amelyek miatt a Viasat3 az egyik legerősebb televíziós márkából, egy újító és merész csatornából mára csak átlagos tévéadó lett.

(*Kábeltelevíziók*) 1998-tól a kábelszolgáltatói piac felszabadításával új lehetőségek nyíltak meg. A nagyobb kábelszolgáltatók megjelenésével (UPC, MATÁVkábel) a magyar nyelvű csatornák száma évről évre növekedett. A sokcsatornás modell kialakulásával az általános szórakoztató csatornák mellett hazánkban is megjelentek a tematikus csatornák – igyekezvén a legfontosabb szegmensekben kielégíteni az igényeket (a film, a sport, a tudomány iránt érdeklődők, a gyerekek, a női nézők és idősebbek számára nyújtottak kikapcsolódást). E csatornák már nem kizárólag a globális vagy a páneurópai műsorszolgáltatók szinkronizált változatai voltak (például Eurosport, Discovery, Music Television, CNN), hanem tudatosan a magyar nézők elvárásaira, igényeire építő, jellemzően magyar tulajdonban lévő csatornák (például Sport1, Filmmúzeum, Spektrum, Hír TV). Az általános műsorkínálatú kábeles kereskedelmi adók megszűnését követően (MSat, TV3) 2001-től új csatornák jelentek meg a piacon. 2004 végén már mintegy 50 magyar nyelvű csatorna kínálta műsorait magyar nyelven. A rendkívüli koncentrációt mutató televíziós piacon a sport, a természet és dokumentumfilmek, a régi filmek bemutatására szakosodó csatornák mellett megjelent a HírTV is, mint az első tematikus hírcsatorna.

(*Összefoglaló áttekintés*) Az 1990-es évek folyamán tapasztalt csatornaszám-bővülés, a kábel- és a műholdas műsorterjesztési technológiák terjedése, vagyis a sokcsatornás televíziós modell kialakulása hazánkban is mélyreható változásokat hozott a piaci szerkezetben. E változások dinamizmusa azóta ugyan lelassult, de a fogyasztási szokások átalakulása ma is folyamatosan változik. A televíziónézésre fordított idő még mindig nagyon magas – bár a növekvő folyamat már megtorpant –, ezen belül azonban egyre nagyobb részt követelnek maguknak a kábelcsatornák. Mára egy átlag magyar néző, nézési idejének 70%-át fordítja a kábelcsatornákra, míg ez az arány 2000-ben csak a 10%-ot súrolta.

A kisebb műsorszolgáltatók – mind az általános szórakoztató csatornák, mind a tematikus adók – egyre inkább fragmentálják a közönséget. A kezdetben országos földi lefedettségű csatornák térnyerése megszűnt. A tömegigény kielégítése helyett már a szűkebb nézői szegmensek által támasztott igényeknek próbálnak megfelelni a televíziók. Ugyan egy-egy szakosodott (tematikus) műsorszolgáltató közönségaránya jellemzően nem éri el az egy százalékot sem – a ma külön mért 69 televíziós csatorna közül 40 található a lélektani küszöb alatt –, de összességében mégis egyre nagyobb részt tudhatnak magukénak a televíziónézésből (összesen 15%-ot). A kábeltelevíziók reklámpiaci részesedése a nézettségi aránynál sokkal alacsonyabb, az országos kereskedelmi televíziók fent leírt kizorító hatása különösen érzékenyen érinti ezeket a csatornákat. A szakosodott műsorszolgáltatók speciális típusát jelentik a fizetős csatornák, amelyek bevételüket nem a hirdetési piacról, hanem a fogyasztók előfizetési díjaiból szerzik. Az HBO filmcsatorna kizárólag ezzel az üzleti modellel működik, de aligha számíthat további növekedésre, az előfizetői bázisát már nem tudja növelni.¹⁶

A televíziózással töltött idő növekedésének okát – a mind sokrétűbb és színesebb műsorkínálat mellett – a háztartások televíziókészülék-ellátottságának folyamatos bővülésében is kereshetjük (lásd a Nielsen-közönségmérés már idézett adatait). Eközben az elmúlt tíz év során az egy fő háztartásokban élő személyek száma is megnőtt, 790 ezerről 966 ezerre, 2016-ban pedig már 1.282.000 fő él egyszemélyes otthonokban. Mindezen körülmények is fontos szerepet játszanak a tévézés individualizálódásának folyamatában (amely a népesség életkor szerinti bontását vizsgálva még látványosabb). 2006-ban a tévéző közönség nagyobb része (55%) már egyedül ült a képernyők előtt. (Feltételezhetően a magányos tévézés jelentős arányáért az egyedül élők egyre népesebb csoportja is felelőssé tehető.) Míg a két nagy kereskedelmi csatorna (TV2, RTL Klub) viszonylatában a társas- és egyedüli tévézés nagyjából egyenlően oszlott meg (általános szórakoztató csatornaként az egész család televízióval szemben támasztott elvárásait ki tudták elégíteni), a többi adó esetében élesebb eltéréseket találtunk. Szinte valamennyi tematikus csatornablokknál a magányos tévézés van túlsúlyban. A legmagányosabb közönségnek a zene- és sportcsatornák nézőit tekinthetjük, a jellegzetes nagy arány minden kétséget kizáróan erősíti azt a teóriát, amely szerint ezen műfajú műsorokat a család egyes tagjai a többiekétől elkülönülten nézik. A többi tematikus csatorna esetében az arányok valamennyivel kiegyenlítettebbek, bár mindenképp az egyedüli tévézés felé dől a mérleg súlya. Ez azt sugallja, hogy a családok különböző szocio-demográfiai ismérvekkel rendelkező tagjai az érdeklődésüknek megfelelő műsorokat különböző időszavokban, külön készüléken nézhetik.¹⁷

A 2017-es év – az eddigi adatok alapján – nem hozott markánsabb változást a televíziós piacon. Továbbra is folytatódik a nagyobb fő adók kannibalizálódása, míg a kisebb csatornák térnyerése egyre erősebbé válik. Elsősorban az RTL Csoport portfóliójához tartozó kisebb adók vonzzák a legtöbb nézőt – leginkább sorozat- és film kínálata révén – míg a Super TV2 a filmjei mellett a *Sztárban sztár +1 kicsi c.* egész estés show műsornak, illetve a *Jóban Rosszban c.* sorozatnak köszönhetően tudott bekerülni a legnézettebb csatornák közé. A legnépszerűbb tematikus adók közül elsősorban a film műfajjal operálók tudnak jelentősebb nézettséget elérni, a többi kisebb csatorna csak a nézők minimális töredékét tudta a képernyője elé ültetni. A 2017-es év eddig legnézettebb műsora a TV2-n sugárzott *A Nagy Duett c.* műsor volt, több mint 1,1 milliós nézettséggel és 27,4%-os közönségaránnyal. Úgy tűnik, a szórakozás mellett a napi aktuális hírműsor tudja még nagyobb arányban megfogni a nézőket, az RTL Klub *Híradója* 800.000-1.100.000 milliós nézőszámával az egyik legnépszerűbb műsor a tévés piacon.

Az idei év már eddig is bővelkedett újdonságokban, a TV2 és az RTL Klub mellett a Viasat3 is újítani próbált műsorstruktúráján az *Exek az édenben c.* napi realityvel. Az RTL Klub stabilan, minimális változtatások mellett tette színesebbé műsorszerkezetét, elindította a *Konyhafőnök V.I.P.* adásait, amellyel sikeresen meg tudta tartani piacvezető pozícióját. A TV2 ennél látványosabb és költségesebb változásokkal várta az új évet, ám ezzel nemhogy nem tudott javítani helyzetén, de szinte tovább rontotta. Több új műsora pár adás után kudarcot vallott és lekerült a képernyőről. Folyamatosan változó napi műsoraival továbbra sem tud lojális nézőbázist kialakítani, így szinte eszköztelen versenytársként próbálja felvenni a versenyt az RTL Klub hosszú évek óta futó – jelentős törzsbázissal bíró – napi műsoraival szemben.

A magyarországi médiafogyasztásról általában

Az ezredfordulót megelőzően ('80-as és '90-es évek) jelentős társadalmi- és gazdasági változások tanúi lehettünk világszerte. A számítógépek és az internethasználat térnyerése olyan változásokat indított el, amely kiterjedt a társadalmi élet szinte összes szektorára. Az internet

és a mobiltelefon használatának hétköznapivá válása átalakította többek között a szabadidő felhasználást és a médiafogyasztási szokásainkat is. A világhálózat megjelenése alapvetően változtatta meg az emberek életét, másként kommunikálunk, szórakozunk, tanulunk és dolgozunk, mint a „www.” előtti időben.

A jelenség a multitasking kifejezéssel definiálható: ez két vagy több tevékenység adott idő alatt történő párhuzamos végzése. Az egyén oldaláról ez azt jelenti, hogy megkísérel adott idő alatt két vagy több, együttesen az adott időintervallumot meghaladó időt igénylő tevékenységet elvégezni. A multitasking az egyes tevékenységek összcúszását, illetve a figyelem megosztását eredményezi. Ez a jelenség elsősorban a fiatalokra jellemző. Három típusát különböztetjük meg a média multitaskingnak, létezik a hagyományos, amelynél hagyományos eszközökön át történik a párhuzamos használat (pl. televízió-nézés és újságolvasás egy időben). Ismerjük az online típust, itt a párhuzamos használat a digitális térben, a számítógépen, interneten történik (különböző alkalmazások együttes futtatása), míg az online-hagyományos típusnál az együttes használat hagyományos és online eszközökön át együttesen történik (az online használat közben leggyakrabban a televízió szól a háttérben).

Egy online etimológiai szótár szerint¹⁸ már az 1950-es években is használták a szót, akkor több feladat párhuzamos végzését jelentette. Napjainkban azonban a szó hallatán jellemzően a halmazott médiafogyasztás jut elsőként eszünkbe. A multitasking jelenséggel csak kb. tíz éve kezdtek el mélyrehatóbban foglalkozni a kutatók. A korábbi lineáris tér-, idő-, és az ehhez kapcsolódó tevékenység-struktúra a gyakorlatban megkérdőjeleződik, amelynek hajtóerejét elsősorban a számítógép és az internet jelentik. Az időmérleg-vizsgálatok szerint a multitaskingnak köszönhetően mintegy hét (aktív) órát tudunk hozzáadni minden egyes napunkhoz.¹⁹

Vitathatatlan, hogy a médiának egyre fontosabb szerepe van az életünkben, egyre több időt töltünk mediatisztált környezetben. A legmodernebb megoldások lehetővé teszik, hogy minden helyen és minden helyzetben egyszerűen és kényelmesen fogyasszunk médiát. A technológiai fejlődés nyújtotta lehetőségeket egyre többen kamatoztatják, amely minden kétséget kizáróan erős hatással van saját médiafogyasztási szokásaikra is. A World Internet Project nyújtotta lehetőségeket kihasználva némileg képet kaphatunk hazánk médiafogyasztásáról.

A World Internet Project (WIP) széles körű nemzetközi kutatási program, amely az internet társadalmi hatásainak vizsgálatára szerveződött és 1999-ben indították útjára az Egyesült Államokban. Magyarország 2001 óta vesz részt benne, amelynek közreműködő intézményei a Budapesti Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetemen működő Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (BME-ITTK) mellett az Információs Társadalom- és Hálózatkutató Központ (ITHAKA), valamint a TÁRKI Társadalomkutatási Zrt.²⁰

A World Internet Project adatait vizsgálva kiténik, hogy az internetezők nagyobb részét erősebb hatások érik az által, hogy 64%-uk az internetezés mellett más médiumot is használ, például zenét hallgat közben, vagy éppen televíziót is néz. Az internet megjelenése alapjaiban változtatta meg a médiafogyasztást, érzetre megtörve kissé a televízió uralmát. Az internet és a hagyományos médiumok használatát vizsgálva megállapítható, hogy az internethasználók médiafogyasztása jellemzően a televízió és a rádió előtt/mellett töltött idő tekintetében különbözik az internetet nem használóképtől. A World Internet Project adatai alapján az internetet nem használók heti öt órával többet néznek televíziót, két órával többet hallgatnak rádiót, és mintegy fél órával többet olvasnak újságot, mint az internetezők. Az internethasználók ezzel szemben több időt szánnak zenehallgatásra, illetve telefonálásra.

A digitális platform és a multitasking térnyerését bizonyítja az eNet²¹ speciális időszakban végzett kutatása, amely a karácsonyi időszakban történő médiahasználat feltárása végett

készült.²² A vizsgálatból kiderült, a netezők családjában a hagyományos karácsonyi tevékenységek (pl. ajándékozás, ünnepi étkezések, karácsonyfa díszítése, főzés vagy éppen családi látogatások) a mozgóképes tartalmak nézése is tipikus karácsonyi programnak számít (54%). Ugyan karácsonykor a többség (95%) a családjával együtt szokott televíziót nézni, de közülük 53% – akár szerettei körében, akár tőlük külön – alkalomadtán párhuzamosan más tartalmat is fogyaszt. Annak ellenére, hogy ezen időszakban (karácsony) egyértelműen az élő tévé-műsorok dominálnak, mégis tízből hat válaszadó már online (is) nézett ilyen programokat. Jellemző az ingyenesen online-, és fájlcsereelő oldalról letöltött filmek, sorozatok (a válaszadók harmada) nézése. Viszonylag kisebb arányban a tévé-műsorok online visszanezése (11%), az előfizetéses streaming (7%), illetve az online videotékából kölcsönzött filmek, sorozatok nézése (7%) is megjelenik. A filmek, sorozatok, gyártott műsorok nézéséhez a hagyományos tévé (60%) és az okostévé (37%) mellett karácsonykor is jellemző a laptop (34%), az asztali számítógép (27%), az okostelefon (12%) és a tablet (10%) használata. Az ünnepi jókívánságok átadása terén a mobiltelefonok és az internet mára háttérbe szorították mind a vezetékes telefonálást (22%), mind a hagyományos karácsonyi képeslapokat, leveleket (26%). A válaszadók több mint fele ezek helyett inkább mobiljáról telefonál, vagy SMS üzenetet küld, illetve az online lehetőségek is igen népszerűvé váltak.

Hasonló témában végzett kutatást a márkákkal, médiával és kommunikációval foglalkozó Millward Brown, évente elkészítik az AdReaction jelentésüket.²³ A 2014-es vizsgálat leginkább azt a kérdést járta körbe, hogy hogyan befolyásolja az elmúlt években felépült multiscreen világ a márkaépítést. E kutatás alapján egy tipikus multiscreen-fogyasztó napi 7 órányi képernyős médiát fogyaszt. Az AdReaction projektben vizsgált 30 ország esetében pedig jellemzően már a mobil számít a főképernyőnek. Magyarországon a tévé még tartja magát és ezzel a kivételek közé tartozik. Nemzetközi összehasonlításban a magyarok jóval átlag alatti „képernyőfogyasztónak” nevezhetőek. A 417 perces globális átlaghoz képest egy átlagos magyar naponta „csak” 348 percet tölt a képernyőket nézve. E kutatás alapján hazánkban a tévézéssel töltött idő (98 perc) még éppen hogy meghaladja a mobilozással töltött percek (90 perc), a laptopos tartalomfogyasztásunk (112 perc) pedig átlag feletti. Amennyiben összeadjuk a mobilon és a táblagépen eltöltött időt, akkor már hazánkban is a mobil eszközök jelentik a fő képernyőt.

A tévével egy időben történő valamilyen képernyő vagy kijelző használata a teljes idő egyharmadát teszi ki. A teljes 7 óra képernyőfogyasztás alatt 109 percig a tv nézés mellett más digitális képernyőt is használunk. Ezért egy tipikus, több képernyőt használó személy kicsivel több, mint 5 órát (308 percet) tölt képernyőkkel minden nap. Különböző okok miatt használunk több képernyőt egyszerre. Néhányuknál a tévénézés a fő tevékenység, csak a passzív időközöket (pl. reklámszünet) töltik ki más digitális tevékenységgel. Mások inkább egy digitális eszközre fókuszálnak és az ebben adódó szünetekben (letöltés, várakozás) fordulnak a tv felé. A magyar tévénéző leginkább akkor nyúl a mobiljához, amikor reklámszünet van (34%), amikor eszébe jut, hogy – az éppen futó műsortól függetlenül – megoszson valamit barátaival (31%), vagy amikor nem talál olyan műsort, ami lekötné a figyelmét (27%).²⁴

Összességében megállapítható hogy a multitasking nem új és ma már egyáltalán nem szokatlan jelenség. Felgyorsult világunkban kielégítő érzést nyújt párhuzamosan több dologgal foglalkozni, mert ez növeli a produktivitás érzetét.²⁵

Jegyzetek

- 1 Piaci részesedés: Közönségarány / Share (shr%). Az arányszám azt mutatja, hogy az esemény ideje alatt az összes tévénézővel töltött időnek mekkora részét fordították a nézők a vizsgált esemény nézésére.
- 2 ATV: a teljes célcsoport tagjai átlagosan hány percig nézték az eseményt (ATV), illetve átlagosan az esemény műsoridejének hány százalékát nézték meg (ATV%).
- 3 Vö.: A tévézés individualizálódása Magyarországon, 1997–2006. AGB Nielsen Médiautató Kft., Budapest = http://www.agbnielsen.com/Uploads/Hungary/res_TVnezesInd.pdf
- 4 Umberto Eco (Alessandria, 1932. január 5. – Milánó, 2016. február 19.) olasz író, a modern európai kultúra nagy irodalmára és a filozófia doktora.
- 5 A „neotelevízió” kifejezés Umberto Eco 1983-ban született írásában (Trasparenza perduta, magyarul: A már nem átlátszó képernyő) az olasz televíziós piac liberalizálásának következtében átalakuló televízió sajátosságait foglalja össze, és az új televíziós modellt nevezi így.
- 6 Neotelevízió: válság vagy megújulás? = http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_01_tavasz/03_neotelevizio
- 7 Megaüzet a Megasztár = <http://www.index.hu/kultur/media/mega1219>
- 8 Jenei Ágnes: Táguló televízió. PrintX Budavár Zrt. – Médiautató Alapítvány, Budapest, 2008.
- 9 James Douglas Muir Leno (New Rochelle, 1950. április 28. –) amerikai humorista, az NBC televíziós csatorna The Tonight Show című műsorának házigazdája.
- 10 A Hotelling-szabály (amelyet Harold Hotelling 1931-ben publikált) kimondja, hogy a természeti erőforrások diszkontált jelenértékű árának optimálisan minden időpontban ugyanakkorának kell lennie. Egy erőforrás kitermelése akkor hatékony, ha a társadalmi diszkontrátával diszkontált ár minden időpontban ugyanakkora. Ha valamely jószág hasznosságát a pénzületi ár fejezi ki, akkor a Hotelling-szabály értelmében valamennyi generáció számára az erőforrás felhasználásából származó hasznosságok egyformák.
- 11 Andreas Steiner modellje meghatározott szigorú feltételek teljesülése esetén rámutat arra a paradoxonra, hogy a kereskedelmi modellben a fogyasztói preferenciák különbségei miatt a verseny akár csökkentheti is a monopóliumhoz képest a kínálatot.
- 12 Gálik Mihály: Média gazdaságtan. Aula Kiadó, Budapest, 2003.
- 13 Jenei Ágnes: Kereskedelmi televízió és demokrácia = http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_03_01_01_kereskedelmi
- 14 GRP (gross rating point): egy terv esetén az egyes médiumok rating pontjainak összegzése. Azon ratingek összessége, amelyet egy adott médiaeszköz hoz egy adott kampányban.
- 15 Vajnai András György, Andrew G. Vajna, Andy Vajna (Budapest, 1944. augusztus 1. –) hollywoodi producer, az etyeki Korda Filmstúdió társtulajdonosa, 2010-ig az InterCom Zrt. elnöke. 2011 januárja óta a filmipar megújításáért felelős kormánybiztos.
- 16 Vörös Csilla: A kábeltelvízió és közönségük. In: Enyedi Nagy Mihály – Polyák Gábor – Sarkady Ildikó (szerk.): Magyarországi médiakönyve 2003. Enamiké Kiadó, Budapest, 287–305. o.
- 17 Vö.: A tévézés individualizálódása Magyarországon, 1997–2006, i. m.
- 18 http://www.etymonline.com/index.php?term=multitasking&allowed_in_frame=0
- 19 Susan Kenyon – Glenn Lions: Introducing multitasking to the study of travel and ICT: Examining its extent and assessing its potential importance = Transportation Research, Part A: Policy and Practice. Volume 41. Issue 2. February 2007. 161–175. o. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0965856406000280>
- 20 Székely Levente: A médiafogyasztás (át)alakulása az ezredfordulótól napjainkig. In: Tófalvy Tamás – Kacsuk Zoltán – Vályi Gábor (szerk.): Zenei hálózatok – Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 354–367. o.
- 21 eNET Internetkutató és Tanácsadó Kft.: tevékenysége a gazdaság számos területén végzett piackutatásra; kutatásfejlesztésre; adattárház építésre, adatbányászatra; pályázatmenedzsmentre; projektmenedzsmentre, illetve menedzsment tanácsadásra terjed ki.
- 22 <http://24.hu/media/2016/12/15/a-tevezes-meg-most-is-tarol-karacsonykor-de>
- 23 Az AdReaction kutatás alapelve szerint az integrált kampányok tervezésekor nem csak az elérésre kell fókuszálni (a célcsoport milyen eszközökön fogyaszt leginkább tartalmakat), hanem az is legalább ennyire fontos, hogy milyen a kereskedelmi tartalmak fogadtatása a különböző képernyőkön. A 2014-es kutatást olyan 16–44 éves felhasználók körében végezték el, akiknek a televízió kivül legalább egy mobilkészülék (okostelefon és/vagy tablet) van hozzáférésük. A kérdőív 15 kérdésből állt, a megkérdezés mobilkészülékön zajlott. A megkérdezés során több mint 30 országban készültek interjúk, 12.000 főt meghaladó mintán.
- 24 <https://www.millardbrown.com/adreaction/2014/#/>
- 25 A tanulmány bővebb, táblázatokkal és grafikonokkal kiegészített változata a Magyar Nemzeti Filmarchívum Filmkultúra c. online magazinjában olvasható (<http://www.filmkultura.hu/?q=cikkek/kereskedelmi-televizio-illes>).

HOPPÁL Mihály

Utazás Shangrila-ba

(Lijiang és vidéke, Kína)

Lijiang városa (Lidzsang – mert ez a helyes kiejtés) Juannan tartományban, annak Szicsiánhoz közel eső részén található. Itt van a Jangce folyó felső folyása, magas hegyekkel körülrített fennsík. Juannant az örök tavasz országának nevezik Kínában, mert igen kiegyenlített a hőmérséklet, egész évben 18-24 fok körül van. Amikor 2003. január végén megérkeztünk Kunningba, valóban 16 fok volt, de Lijiangban kevesebb, mert az előző napokban hó esett. A magas hegyeket, amelyek 5000 méter körüliek, valóban szép fehér hósapka fedte. Erős szél is fújt, amikor a szoborparkban voltunk, még szerencse, hogy velem volt nagy szibériai usnaka-kucsmám, bizony jó szolgálatot tett, meg a nagykabát is. Ugyanakkor másnap az egyik buddhista szentély gyümölcsfája már kivirágzott, vagyis korábban itt már kellemes tavasz volt. Nem hiába hívják a kínaiak Tavasz ünnepnek az újévet.

Hosszú sétát tettünk, Lijiangban, a régi városrészben, amely valami csoda folytán megmaradt. Ma a Világörökség része. Így egészében megőrződött, nem bontották le, sőt nagy gondnal restaurálták, és csak a hagyományos stílusban lehet rendbe tenni a házakat. Az éttermekben, (apró kis éttermek ezek) is lehetőleg naxi-ételeket készítenek (van persze kínai is), de a felszolgálók naxi (a nép nevének kiejtése nászi) viseletben vannak.

A sebes folyású folyócska látja el vízzel az egész várost, méghozzá az egyik csatornában folyik az ivóvíz, a másikban az ételt, a zöldségeket mossák, a harmadikban pedig mosnak és mosdanak. Ebből mindenesetre képet lehet kapni a régi kínai városi életéről, annak szerveztségéről. Ez a város is kereskedelmi központ volt – egyáltalán Kínában minden a kereskedelem körül forgott. Bolt-bolt hátán és egész utcasorok, ahol egymás mellett étterem vagy valamilyen bolt van, ott is laknak, vagy hátul az üzlet fölött a tulajdonosok, akik ezért aztán késő estig nyitva tartanak, szombaton és vasárnap is. Itt Kínában a Tavasz ünnep az újév ünnepe, de amint látom, már kinyitottak egyes üzletek és éttermek. Egy bizonyos, hogy a tűzijáték árusok nagy üzletet csinálnak, mert amit itt elpuffogatnak ilyenkor, az bizony egy vagyombba kerülhet. Órákig ment a durrogatás, persze értem, mert ez a gonosz szellemek elűzésének egyik módja világszerte, és az újévet tisztán kell kezdeni!

A hosszú séta után beültünk egy kis kávézóba, teázóba – az volt kiírva, hogy tibeti tea kapható. Általában itt, ha bárhova betér, beérkezik az ember, azonnal hozzák a teát, ami papírpoharat vagy kis porcelán csészét jelent, benne valami zöld fűvel, és arra öntik a forró vizet. Ebéd vagy étkezés előtt is ezt szolgálják fel először.

Bai-ék tibeti teát rendeltek, ami sós vajjal volt ízesítve, így aztán rettenetesen el is rontva, kellemes hánnyás íze volt. Kőrösi Csomára gondoltam, hogy tudta ezt meginni, de persze mindent meg lehet szokni, ha nincs más, ezt is. Bai közben elmondta, hogy a naxi-któl származik Kína neve, mert a porcelánról nevezték el Kínát és annak gyöke éppen az ő nyelvükből szár-

mazik. (Nekik is van sumér rokonság elméletük – nevezetesen, hogy őseik Közép-Ázsiából, ill. Mezopotámiából jöttek.)

Délután igazi meglepetés volt, hogy Bai kivitt a családjához egy közeli kis faluba. Pontosabban ez nem meglepetés, mert ez az ünnep a családi összejövetel ünnepe – így ő is összekötötte az én kísérésemet a családlátogatással. Az viszont tényleg meglepett, hogy ennyire megmaradt a paraszti életforma itt vidéken. Persze miért is ne maradt volna meg. Ugyanakkor üvegpalaták épültek itt is az új városrészben, ahol lakunk, olyan húszeleteres szálloda áll a banképület mellett, mintha Kaliforniában lennénk. Hihetetlenül jó kocsival, egy új Hondával vittek ki a testvérbátyjához, ahhoz a házhoz, ahol 14 éves koráig élt. Egyébként éppen születésnapja volt aznap, Bai 45 éves. Az egész család otthon volt. A bátyjának egy fia van, aki itt, Lijiangban lakik, újságíró. Két-három kifejezést tudott angolul. A felesége is ott volt és a kisfiuk, aki hosszú kínai gyerekverset mondott el – így kezdik elszakítani a nemzeti-ségi nyelvüktől a kicsiket.

A nők a konyhában sürgölődtek, amelynek nem volt kéménye, a füst kiment valahol a tető alatt, jó fekete volt a fala. Az üdvözlések után kisvártatva teríteni kezdtek az udvaron, ahol azért meglátszott a lehelet, mert sötétedni kezdett. Ezért az asztal alá háromlábú tűzhegyen faszén paraszat tettek – az jól melegített, de rettenetes széngázszagot, füstöt fújt a szél az arcomba. Úgyhogy szerencsére egy idő után kivették, az asztal egyik sarkához tették. Így az oldalunkat melegítette.

Benéztem a konyhába és a mellette lévő helyiségbe, amely nem is volt fallal elválasztva és láttam, hogy Bai sógornője, a háziasszony és a férje, meg a menyük minden ételből egy kis tálkába tettek az ősöknek, hogy azok is ünnepeljenek és részesüljenek a finom ételekből. Ez tizennégy féle ételt jelent (a fotó tanúsága szerint). Majd mindannyian letérdeltek, és homlokukkal megérintették a földet.

Az ételek között egy hosszúkás pohárban három hosszú füstölő égett. Az étel-oltár bal oldalán egy jó maroknyi papír (olyan összekötetlen könyvforma) állt, amelyet a bókolás után a házigazda a földön meggyújtott és elégetett. Majd a fekete papírhامت lapátra seperte és minden ételből egy-egy falatot egybetettek, majd azt is a lapátra öntötte a felesége. Ezután a férfi kivitte a ház mögött lévő kettős fához, úgy értettem, hogy ez a fa az ősöket jelképezte volna.

Ebéd után (ez még pénteken volt) kivitték egy szoborparkba. Rettenetesen fújt a hideg szél. Fölöttünk egy hatalmas hegy, hófedte csúcsokkal, a Yulong Hegység, és persze azt mondták, hogy ez szent hely (sacred place, mert volt egy angol szöveget mondó leányka is, persze népviseletben). Úgy látszik, itt nem szégyellik a viseletüket, pedig a hátukon kell hordaniuk egy furcsa alakú hátmelegítőt, persze a kosártól is védi a hátat.

Az idegenvezető végigvitt a „szobor” (?) parkon, amely majd’ 30 perces séta. A kapu előtt természetesen egy *dongba* áll teljes díszben – ez a naxi sámán, de inkább a szakrális tudás (az írástudás) őre és rítus levezető (az áldozatok megszervezője), mint sámán a szó szibériai értelmében. (Miért is kellene itt szibériai értelemben sámánt keresni, amikor ez Dél-Kína.) Mindenesetre vidám öregúr volt. Ahogy meglátott minket kiszállni az autóból, azonnal rázendített a cintányérjaival bal kezében, a jobbában gongot tartott. Majd kardját is felkapta és bemutatott néhány tánclépést. Ahogy a dongbák szokták. Azért néhány szép képet csináltam róla, igen szép feje volt! Ahogy megtudtam, az egész park a *dongba* mitológiát modellálja. Ahogy mentünk felfelé egy jó méter magas emelvényen, a leányka elmondta (angolul) a szöveget arról, hogy ez szent hely, mindig is az volt, de csak néhány éve építették így ki. Ott található a teljes naxi mitológiai panteon, pontosabban a bal oldalon a gonosz szellemek faszobrai, ábrázolásai, míg jobb oldalon a jók láthatók. Középen pedig egy illusztrált, halot-

tas könyv'. A dongba-k ezt szokták temetéskor kitekerni, több méteresek ezek az illusztrált könyvek, amelyek először a pokolbeli szenvedéseket mutatják be szemléletes képekben. Majd a középso vilá, az emberek világa következik, végül pedig legfelül az égiek, az istenek világa. Legfelül a főisten, aki nő, ha jól érttem. Ezt az általában 20–30 centi széles képeskönyvet/tekercest, most 240 méter hosszúra és 6 méter szélesre nagyították. Ponyvára festve fut fel a domboldalon! Két oldalt egy-egy nagy tojás, az egyik fekete, a másik fehér, ebből keltek ki a jó emberek. Általában a tojásáldozat megjelenik a szertartásaikban. A női oldal a bal, a jobb a férfi és mindkét oldalon teljesen fura 2–3 méteres fa faragványok testesítették meg a rossz és a jó szellemeket. Bai elmondta, hogy ő találta ki hat évvel ezelőtt az egészet és egy Pekingben élő naxi művész faragta ki a «szobrokat». Nem szobrok ezek, hanem fura elképzelt szellemleányok (már ez önmagában ellentmondás). A bal oldalon vagy 300, a jobbon állítólag 500 ilyen faragvány áll. Szerintem nincs annyi, de mindegy, aranyos az angol prospektus, amikor „Multi-God-Garden”-nek mondja a parkot.

Tipikus folklorizmus, de ha sokszor elmondják, hogy ez ezer éve szent hely, akkor biztosan elhiszik az emberek. Mert való igaz, hogy a naxik több mint ezer éve ezen a területen élnek (hála a kínai írott forrásoknak, ez faktum). Mindenesetre a hosszú séta alatt meg lehet ismerkedni a mitológiával, a halottas könyvvel, a pokolbeli szenvedésekkel (ha rosszat tetünk). Amikor az ember áthalad egy-egy kapun, akkor a három részre osztott világ újabb és újabb rétegébe lép be. Szóval jól van kitalálva az egész, a helynek van ereje. A tetején/végén ott áll a hegy-istene és mögötte három dongba. Meg egy kerék a keleti kínai zodiákus jeleivel, meg lehet forgatni. Ugyan a leányka nem mondta el, hogy mi jöhet ki.

Lefelé, a *jó útján*, néhány teljesen Kamenaja baba-szerű faragványt láttam, de persze ez nem jelent semmit. Ott is volt az égtisztelethez felállított kapu, meg a jellegzetes deszkákra festett figurák. A hegyoldalban rettenetesen fújt a szél és az igazgató, meg Bai már vártak az irodában meleg teával és fiatal dongba-val, aki a naxi írás tudója, sőt művésze és írt nekem egy jókívánságot: „Jó ember sokáig éljen!” (sok évet?!). Az aláírás szerint a *lő-év*ben. Bizony ez a terepmunka még a lőév sikereihez és szerencse-sorozatához tartozik. Nagy butaság lett volna nem eljönni. Szép ajándék volt, mint annyi más ez út alatt Bai Gengshengtől, mert ő mindent el tud intézni, ha akar!

A dongba kultúráról szóló könyvben ez a hús méteres tekercs a „Szent út” néven szerepel, s lényegében a lélek útját szimbolizálja. Nem véletlen, hogy temetéskor kitekerik és fölötte énekel a dongba. Mert éppen ez az egyik fő funkciója, egyesek énekesnek és nem sámánnak fordítják.

Másnap, vagyis szombaton mentünk a naxi kultúra múzeumát megtekinteni.

Hétfőn 8-kor indulunk a tervek szerint egy *muszo* faluba. Bai nem jött velünk, csak egy jó barátja, akit úgy mutatott be, mint a dongba vallás legjobb ismerőjét – ha ő nem tud a kérdésre felelni, akkor senki! A nagyobb kérdés, hogy Huang megérti-e az én kérdésemet és aztán mit fordít a válaszból?

Nem volt szükség semmilyen fordításra, nyolc óra autóút, rázkódás és borzongás után, mert olyan utakon mentünk, ahol egyik oldalon a hegy, a másikon pedig ezer méter szakadék. És végül este öt körül megérkeztünk egy turista faluba, legalábbis ez volt az első benyomásom. A kínai kezdődő falusi turizmus példafalujába. Ami rosszat, kezdetlegeset és ostobát és minőségtelenséget össze lehet rakni, az itt mind együtt volt. Az égbe vitt áráktól kezdve a szokásos giccсарusokig, a koszos éttermektől a fütetlen szobáig (papír falakkal, cowboy kalapos lovagoltató fiúktól a japán turistákat helyi viseletbe öltöztető muszo asszonyokig). Meglepően jó volt viszont a helyi múzeum, amelyet egy újonnan felépített, de teljesen a régi fenyőrönkökből

összerótt nagy családi ház mintájára építettek fel. Legfelső emeletén három szoba a családi oltárt ábrázolta, jelenítette meg, bal felől a buddhista (budaista) képek, jobb felől a dongbaista (itt doba) áldozatok rekonstrukciói. Szép régi sámánkoronát fotóztam, vasból valót.

Sámán sehol, pedig Bai azt ígérte, hogy azért megyünk, a kedves jovialis, egész úton dúdolgató haverja, a sofőrünk, ott állt és mosolygott, holott úgy lett bemutatva, mint aki mindent tud a sámánságról, s majd ő tudja, hova kell menni. Ha nem veszem észre a múzeum kiírást, oda se megyünk be! Szóval, az ördögnek tartoztunk ezzel az úttal!

Nem tudom, Bai miért találta ki ezt nekem – állítólag, mert a muszo népcsoport olyan különleges és híres arról, hogy a mai napig matriarchátus van náluk. A fiúk esténként meglátogatják a lányokat, asszonyokat és velük hálnak. S ha gyermek születik, akkor az ott marad az asszonyokkal, mert a férfiak csak az estvéli szórakozásra, szerelmeskedésre kellene. Állítólag mindent tudó, a naxi kutatóintézetben dolgozó sofőrünk elmondta, hogy a minden este megtartott tűz körüli körtáncban, az egymás kezét fogó fiúk és lányok a tenyér megvakarásával adták egymás tudtára, hogy szeretnének még találkozni. Pontosabban, csak a lányok választhattak szeretőt.

Nos, ebből semmit sem láttunk, mert még azt sem sikerült kideríteni, hogy vajon lesz-e aznap tánc, és hol. Az egyik udvarban viszont egy láma jósolt a népeknek, és a buddhista-lamaista szentélyből áradt a füstölők illata. A láma szép dongba koronát viselt, és itt nyilvánlává vált számomra, hogy ez a fejviselet tibeti hatásra alakulhatott ki.

Kedden még sötétben elindultunk visszafelé, hogy minél hamarabb hazaérjünk, és legalább este a Dongba Palace-ben készíthessek néhány felvételt a turistáknak szóló folklorizmusról. A terepmunka elviselhetetlen könnyűségeihez tartozik, hogy ha nem akarok dongba zenét venni, a rend kedvéért meg a teljesség okán, akkor talán nem is talállok el a dongba központba, ahol minden este a helyi amatőr népi együttes, plusz néhány valódi felavatott dongba bemutat néhány dallamot meg a rituális kultúra néhány elemét. Bai persze mélyen lenézi ezt a folklorizmust, de azt nem mondta, hogy ott azért valódi, beavatott dongbák is vannak. Nemcsak az öreg, aki a fő karakter, aki középen ült, de a többiek között is, például egy fiatal, aki megmutatta nekem beavatásának fotóit. Messze a hegyek között lakik, és ha egy jó fordítóval vele riportot készíthettem volna, az főnyeremény lehetne. Hiszen a fotók olyanok voltak, mint a nagykönyvben (ami persze nem létezik, mert róluk még nincs könyv). Viszont a fotók gyanúsán jó minőségűek voltak, szép nagyítások, felmerül a kérdés, ki csinálta és ki adta neki? A fotókon még legalább nyolc dongba volt látható! Ez a fiú a szertartás előtt rendőr egyenruhát viselt, de mintha főnökféle lett volna. Azt is megígérte, hogyha visszatérek, akkor legközelebb egy teljes dongba viseletet vehetek nála, mert van eladó.

Szerda reggel 6-kor kellett kelni, és még sötét volt, amikor elindultunk egy 40 km-re lévő faluba. Még a reggelineél a dongba-kutató intézet egyik munkatársa csatlakozott hozzánk, és a férjétől hozott két rajzot, amelynek jelentése „az égből nézi a földet!” – így fordították, a másik pedig „a földön messzire tud elmenni!” Ezek jókívánságok, a férje pedig egy tanult dongba, ő készítette a rajzokat, és mellette a kínai fordítást. Meg egy szép albumot is hozott a dongba kultúráról, benne van minden, de a címén kívül semmi sincs angolul, kínai az egész.

A falu neve, ahová mentünk Tadun, és ott él egy igen idős, nagytudású dongba, Bai Gengsheng régi ismerőse, mert ebből a faluból származott Bai édesanyja. Elmondta, hogy az ő gyermekkorában csak csapatosan és gyalog mentek be az emberek Lijiangba, mert rablók támadhatták meg az embert. Út nem volt, csak egyfajta gyalogösvény, amelyen egy teljes napig mentek.

Ahogy haladtunk, több faluban is a hegyoldalban láttam a sírokat, igaz, hogy csak kettőt-hármat egymás mellett, de ezek feltehetően családi temetők voltak. Ilyen alakú sírkövekkel,

amelyeket az út mentén faragtak. Ahoва megérkeztünk majd másfél óras földúton való rázkódás után, a falu szélén álló ház volt, a szokásos három épület, szemben a bejáratnál általában a verandán ültek, jobbra pedig egy nagyobb szobában állt egy koporsó, melyet az öreg, állítólag 92 éves dongba már odakészített magának. Az öreg megörült Bainak, és fia is, aki csak 65 éves, Hö Gojin sikeres gyógyító, akihez minden nap jönnek a betegek. Most is ott volt nála egy asszony, és készségesen megengedte, hogy felvegyem videóra, amint a tűz mellett megálapította az asszony betegségét. Így szokta csinálni minden nap, vagyis, amikor jönnek hozzá a betegek. A másik kutatónő, a helyi néprajzos, elmondta, hogy nem pénzt, hanem húst és erős (vodkaszerű, vagy inkább pálinkaszerű) italt hoznak neki.

Általában nem szokott felöltözni, de most a kedvünkért felöltötte dongba köntösét, amelyet egy belső szobából hozott ki, abból, ahol a nagy fakoporsó állt. Erre külön rákérdeztem, mert teljesen olyan volt, mintha egyetlen fából lenne kifaragva, mint egy bödönhajó.

Kétféle fejdísz volt a gyógyítóknak, az egyik a szokásos dongba korona, amely öt hegyes darabból állt, az ő esetében egyszerű hullámpapírból volt kivágva (vagyis olyan anyagból, ami éppen kéznél volt), onnan láttam, hogy megfordítottam a fényképezés után. A koronának *khō* a neve. A másik egy lapos kalapszerűség, melynek csúcából három pávatoll állt ki (vagy inkább fécántoll?). Ezt a kalapot és a dobot gyógyításkor nem használják, csak akkor, amikor a halottas táncot járók. A tollak az erőt jelképezik, mert a madár égbe tud repülni, ez volt a magyarázat kérdésemre. A helyi kutató néprajzos asszony kérésére ezt is készségesen bemutatta, de előtte gondosan átcserélte a fejdíszet. Mivel rákérdeztem, hogy mi az a fenyőfa ott az udvaron, megmutatta azt a mindennapi kis áldozatot is, amelyet tiszteletből a fának szoktak bemutatni. Ez füstölésből, a cintányérok megszólaltatásából és liszthintésből állt. A fenyőfát *gyicenzának* hallottam, így mondták, ilyenkor a tavaszünnep táján, vagyis hold újévkor állítják és kb. két hétig tartják. Ez biztosítja hitük szerint az egész évi jólétet és egészséget.

Az első táncot akkor járók, amikor valaki meghal, és a lelkét átvezetik a túlvilágra. A dob, amit használt, kétfenekű, vagyis a tibeti nepáli típusú, aminek *daku* a neve. A dobverő pedig igen furcsa, majdnem S-alakú hajlított bot (*dü*). A cintányér (*cile*) rettenetesen élesen szól, mert egy erős vasnyelv van benne, és az üti a cintányér szélét. Ezt a fenyőfa előtt állva használta, s mint azt a kutatónő elmondta, az ég tiszteletét jelképezi, ez az év végén felállított fenyőfa.

A visszafelé vezető úton elmondta, hogy a dongba elsősorban gyógyító (voltak női dongbák is), és többnyire a gyógyfüveket adta a betegnek, sőt azt is hozzátette, hogy aki nem gyógyít, az nem is igazi dongba. Ezzel szemben én úgy vettem ki, hogy a naxi dongba inkább énekmondó és jós, aki sok tanulás után elsősorban meg kellett, hogy tanulja a jellegzetes naxi képirást, amely egyedülálló a világon, hiszen ma is ezt használják. Már egészen kisgyermek korban kezdik oktatni a fiatalokat (4-5 évesen), és ez itt teljesen családi hagyomány, külön dongba nemzetségek vannak (hasonlóan a *yi* nemzetségbeli *bimoknál*). A gyermekek a tanítóval együtt végzik a szertartásokat, így a fiatal belenevelődik a rítusokba, mert látva tanul. A mi dongbánk is már tanítja az unokáját. Az öreg elmondása szerint (erről Bai később számolt be nekem) a faluban dongba képző iskolát fognak alapítani. Ezen a vidéken még tíz valódi dongba működik, és az elmúlt nyáron már volt ilyen tanfolyam, de csak két fiatal vett részt rajta. A naxi dongba további funkciói között a lélekvezető igen fontos, ezt mutatja a halottbúcsúztató szertartáson való fontos szerepe, hiszen ők énekelnek ott, és kiterítik a hosszú tekercset, amelyen a pokol mellett, a középső, az emberi világot és az égi istenek világát is ábrázolták. A negyedik funkció, amelyet igen hangsúlyoztak, a jósló szerepkör volt. Ők mondták meg, hogy milyen irányban kell keresni az elbitangolt állatot, és a gyógyítás előtti tevékenység is lényegében egyfajta jóslás volt, mert az asszonynak kártyát kellett húznia. Ezt magyarázta a dongba, a pizkosra olvasott képirásos könyve segítségével. Aztán jó másfél óras tartózkodás

után elindultunk vissza. Újra felkapaszkodtunk a hóhatár magasságába, míg lent ezer méterrel alattunk zöldelltek a teraszos földek, és virágoztak a tavaszváró gyümölcsfák.

A terepmunka elviselhetetlen könnyűségéhez tartozik továbbá, hogy amikor beutaztunk Kunmingba, este a vacsoránál megeredt Bai Gensheng nyelve és elmondta, hogy van egy Baidi nevű helyiség, amely a dongbák búcsújáró helye, mert ott maradt meg igazi tisztaságában a dongba vallás. Ez körülbelül 100 km-re van Lijiangtól. Barátunk bevallotta, hogy neki is van dongba neve: Amin Dunbe – így hallottam!

Baidinban készítik a papírt, amely különleges papír, feltehetően kézzel öntik, amire a régi dongba könyveket írták. Azt a jósló könyvet, amit én is láttam, ott írják. Bai szerint Baidiba kell menni, ha legközelebb jövök – csak azt nem értem, hogy miért nem oda mentünk el kocsival ez alkalommal, most, amikor itt vagyok.

Eljutottunk a helyi múzeumba is, ahol Shangri-La és Lijiang történetéről, illetve a kettő összefüggéséről is lehetett olvasni. Szerencsére volt egy angol összefoglaló is, amely szerint 1922-től 1949-ig egy Joseph Rock nevű amerikai úriember élt a környéken, Xue Gao (Yuhu) nevű faluban, és az egész környéket bejárta. Ezalatt a 27 év alatt sok fotót készített, több tanulmányban örökítette meg a látottakat, részletes tudósításokat adott a *National Geographic Society Magazine*-nak, s aztán később más, kifejezetten tudományos folyóiratoknak is. Ezekben a tanulmányokban a különféle naxi csoportok szóbeli hagyományairól és a képirással készült könyvek tartalmáról is írt, mint ahogy arról is, hogy mit mondtak a helyiek a moso samanimizmus eredetéről. 1947-ben kétkötetes munkában foglalta össze „az ősi naxi délkelet-kínai királyságról” szóló tudását, amelyet a Harvard Egyetem tudományos kiadója jelentetett meg. Tanulmányaiban részletes leírást adott többek között az égnek bemutatott szertartásokról, amelyet a naxi népesség körében tapasztalt, valamint a temetési szertartásokról is.

Az ő leírásai, amelyek nemcsak pontos néprajzi leírások, hanem a háború előtti évek általa megélt mindennapjainak összefoglalása, később egy híressé vált regény alapjait szolgálták, mégpedig a Hilton által kiadott *The Lost Horizon*. Egy másik kutató, Peter Goullart, Lijiang régi városmagja kutatásának szentelte magát egy jó évtizeden keresztül, és ő is igen híres könyvet publikált (*Forgotten Kingdom – Az elfelejtett királyság*), amelyben ezt az ősi várost az emberi paradicsom helyszínének tartotta, és úgy festette le, mint ahol minden emberi harmónia megvalósult. Az ő és Rock leírásaiban gyakran nevezték ezt a paradicsomi létet és a települést Shangrila-nak.

Az emberiségnek erről a mindig vágyott tökéletes világról, ahol az ember és a természet kitűnő harmóniában él együtt, később a harmincas években filmet is készítettek.

Michael Oppitz és Elisabeth Hsu szerkesztésében vaskos monográfia jelent meg 1998-ban Zürichben a Völkerkunde Museum kiadásában a naxi és mosi etnográfiairól, a rokonsági rendszerről, a rítusokról és a képirás problematikájáról. Az előszóban Michael Oppitz elmondja, hogy nagy kiállítást készítettek (amely 1997-ben nyílt meg) a svájci városban, hogy bemutassák azt a gyűjteményt, amelyet Délkelet-Kínában szedtek össze. A kiállítást kísérő vezető-füzet helyett úgy döntöttek, hogy alapos monográfiát készítenek és adnak ki, hiszen röviden szinte lehetetlen összefoglalni ennek a gazdag kultúrának az egyes részleteit. A monográfiában arra is lehetőség nyílt, hogy a nyugati kutatók mellett megjelenjenek a helyi kínai és naxi tudósok írásai, s ezzel lehetőség legyen arra, hogy mélyebben megismerhesse az európai közönség ezt az igazán különleges, archaikus vonásokat őrző népcsoportot. A naxik Joseph Rock több évtizedes erőfeszítéseinek és pontos leírásainak eredményeként kerültek az etnológiai érdeklődés homlokterébe. Ennek két oka volt, nevezetesen, hogy használják a

képirást a rituális szövegek megörökítésére, másfelől pedig az a tény, hogy náluk fennmaradt a matrilineális, úgy is mondhatjuk, anyajogú társadalmi berendezkedés, ami meglehetősen különbözik a fehér ember szemléletétől, hiszen a mi szemünkben meglehetősen szabad szexuális életet engedélyez a fiataloknak. Ahogy azt Elisabeth Hsu a bevezető tanulmányban leírta, a naxi és a moso népcsoportot már a legkorábbi kínai történeti krónikák is említik a III–IV. századtól, valamint a IX. századtól kezdve. Délkelet-Kínában a Lijiang körüli területek kis népeiről szólva be lehet azonosítani ezt a két etnikus nemzetiséget. Már csak azért is az érdeklődés középpontjába kerültek, mert ez a különleges klímával rendelkező terület nemcsak szépségével és termékenységével vált érdekessé, hanem mert Kína és Tibet között található, és a Jangce folyó aranyban gazdag kanyarulatait is magába foglalja. Az a véleménye a kínai származású kutatónőnek, Elisabeth Hsu-nak, hogy a két népcsoport, a naxi és a moso lényegében ugyanannak a régi népnek a leszármazottai, és van olyan vélemény is, amely szerint a Kubilai kán XIII. századi mongol seregének a maradványai az ősei ennek a két dél-kínai népcsoportnak. Természetesen ma már igen nehéz kideríteni, hogy az anyajogú társadalmi berendezkedés miért alakult ki, és hogyan maradt fenn évszázadok során, ugyanakkor annak is bizonyítéka, hogy minden külső hatás ellenére a kultúrának van egy olyan belső mechanizmusa, amely a régi struktúrák fenntartását szolgálja. Az is érdekes, hogy a mongol eredet teljesen nyilvánvaló a történeti források alapján, és ez megint csak a kultúra folyamatosságának a bizonyítéka. További érdekessége ennek a kultúrának a teljesen egyedülálló képirás, vagyis az írástudó rend, a dongba írásmód fennmaradása, amelyet a helyi kutatók (kínaiak és naxi nemzetiségűek) egyaránt több száz évesnek tekintenek, és amelynek könyvszerű (be nem kötött lapokból álló) tárgyi emlékei (több tízezer példány) ma még feldolgozatlanul megtalálhatók a lijiangi kutatóintézet archívumában. Ezeknek a kéziratos emlékeknek a feldolgozása és publikálása nemrégiben indult meg, ezekből is bőven közöl ez a nagyszerű kiadvány. Érdekessége e lapoknak, ahogy már utaltam rá, hogy többnyire rituális szövegeket közölnek, mítoszokat, a fő istenekhez intézett könyörgéseket, a mi fogalmaink szerint imákat, és olyan szövegeket, amelyeket aztán kántálás formájában adtak elő a dongba sámán-papok. Nem lehet ugyanis eldönteni, hogy melyik európai fogalom illik jobban ezekre a szertartásokat vezető személyekre. Jó példája ez a kötet annak is, hogy az emlékezetfrissítő képirásszövegek miként épültek bele a dongba sámánok szertartásaiba, mintegy emlékeztetőül, hogyha netán a szertartások vezetője elfelejtett volna valamit. Érdemes itt megemlíteni, hogy a halotti szertartásoknak egyik mozzanata volt az, hogy egy lovat kiválasztottak és feláldoztak azért, hogy a halott lelkét ez az állat vigye át a túlvilágra, az ősök világába, amelyet északkeleti irányban képzeltek el. Általában az ősöknek nemcsak a temetési rítusok alkalmával, de máskor is áldozatokkal kedveskedtek, és ilyenkor háromlábú vasállvány segítségével készítették el az ételeket. Ezek az állványok a családi háztartás fontos tárgyát képezték.

A kötet egyik leghosszabb és legalaposabb tanulmánya Pan Anshi vallási szövegeket elemző írása, amely a naxi piktogramok részletes ismertetését, néhol szótárát, összehasonlítását és fordítását adja.

A kötet utolsó tanulmányát Michael Oppitz írta a naxi dobokról, amelyeket a szertartások során használnak, és amelynek eredetét a képirásos szövegek alapján próbálta rekonstruálni. Ezt a terjedelmes tanulmányt az akkor elhunyt Vladimir Basilov neves orosz sámánkutató emlékének ajánlotta. Az eredetmítosz kiindulópontja Shiluo, az első naxi gyógyító dongba említésével kezdődik, aki égi sátrában üldögél, amikor a földről, a földi világból küldött érkezik, és arra kéri, hogy szálljon le az emberek közé, és mutasson be egy gyógyító szertartást. Világos tehát, hogy a dongba transzcendentális közvetítő, aki a garuda madáron lovagolva száll le a felső világból. A csodálatos madárnak a szereplése nem ismeretlen a távol-keleti

mitológiák világában, őt szokták összefüggésbe hozni a sámánok világában a révülésben tett túlvilági utazásokkal, úgy említve, mint aki a sámán segítője. S mint ilyen, egy magyar kutatónak azonnal a Fehérlófia mese hőse jut az eszébe, akit az alvilágból hoz fel egy mitikus sas madár, akit a hős a szalonnaoldalak elfogyása után a saját testéből vágott húsdarabokkal etet. Erre a párhuzamra sem mondhatunk mást, mint a kultúrák útvesztőjében barangoló kutatók megállapítását idézve, hogy az ilyen motívumok több ezer évesek is lehetnek, nem is szólva a több ezer kilométeres távolságok áthidalásáról a szóbeli hagyomány és kulturális emlékezet segítségével.

A múzeumlátogatás során örömmel tapasztalta a távolról jött utazó-kutató, hogy a kínai magyarázó szövegek alatt néhol angol fordításban is elérhető volt némely információ. Így például: „A földön két út van. Az egyik a teremtés és az emberi civilizáció fejlődése, amely hatalmas jótéteményeket jelentett az emberi létezés számára, és a tárgyi világ nagy változatoságát teremtette meg. A másik az emberi lélek számára nyílt meg, és például az álomba sűríti a mindennapi életet, amely aztán végül is elvezet a paradicsomhoz, ahol lelkeink újjászületnek, és új életet kezdenek. Shangri-La ennek a tiszta földnek a részét képezi, és ez a mi tudatunkban létezik nagyon mélyen. Úgy is mondhatjuk, hogy ez egy elképzelt világ, ahol béke uralkodik, és jólét, egyfajta tündérország a mennyország alatt, szent hely, röviden a Paradicsom, hogy túlzottan tiszteljük, mert a szó Sangri-La a kutató Joseph Rock magyarázata. Közvetlen megfigyelései szerint ez a vidék Északnyugat-Junnan területe, ahol 1922 és 1930 között élt, és későbbi publikációinak az ott tapasztaltak adták a tárgyi alapját. Ezek az élmények és az ott készített fotók váltak később ennek a misztikus paradicsomi léttörténetnek a bázisává. A vidék termékenysége és az állandóan kellemes időjárás az ő szemében alapjában véve meghatározza az ott élő emberek lelki világát. Az, hogy nem szűkölködnek a javakban, egyfajta spirituális szabadságot is hozott magával, és kialakította a paraszti életformához kapcsolódva azt az egyszerűséget, amelyet modern világunkban az állandó rohanás miatt nélkülözni kell. Shangri-La ezért azt jelképezi, amit a mai életünkben elérni, megvalósítani kellene.”

Egy másik táblán pedig a következő magyarázó szöveg volt olvasható: „*Shu* volt a neve a legnagyobb istenségnek, aki irányította az egész természetet, annak minden mozzanatát. A dongba iratok pontosan leírták, hogy *Shu* és az ember eredetileg testvérek voltak, merthogy az apjuk közös volt, bár különböző anyától születtek. Később *Shu* a természet irányítója lett, az ember pedig a földművelést és az állattenyésztést felügyelte. Sajnos az ember folyamatosan rongálta az erdőket, bepiszkította a vizeket és forrásokat, valamint értelmetlenül öldöste az állatokat, ezért *Shu* főisten elkezdte megbüntetni az embert. Annak érdekében, hogy kiengeszteljék a főistent és hogy megelőzzék a katasztrófát, a naxi nép kialakított egy olyan rítust, amelyet minden februárban elvégeztek, hogy visszaállítsák a harmóniát az ember és a természet között.”

A múzeumban mindenesetre meglepetésemre szolgált, hogy ilyen értelmes és a vallási rítusokat az antropológus szemszögéből logikusan magyarázó szöveget találtam, abban a Kínában, amely néhány évvel korábban még mindenhol üldözte a helyi vallásokat. Egy másik szöveget is észrevettem, amelyet szintén érdemes itt idézni: „*Shiluo* lelkének rituális elengedése – ez volt a tábla címszövege. Ez a rítus a halott *Dongba* lelkének túlvilágra küldését szolgálta, mégpedig a mennyország 33 emeletének a leírásával, ahová az elhaltak lelke kerülhet. Ennek a sokrétegű mennyországnak, és emeletek memorizálásának a gyakorlata egy *Dingbashiluonak* az érdeme, akik a *dongba* vallás alapítója volt. Ez a szent rítus ennek a vallásnak a legnagyobb szertartása volt.” – Feltehetően ezért is emelték ki külön a kiállítás során, és emlékeztek meg az alapítóról.

A múzeumban sok eredeti tárgy található, többek között többféle sámánkorona. Érdekes, hogy mindent meg is lehetett vásárolni a múzeumhoz tartozó kis boltban, ahol például a koronáért 900 yuant kértek, a kis dobért pedig 500-at – egy ilyen én magam is megvettem. Vásároltam cd-n dongba zenét, sajnos ezeket a felvételeket az európai lejátszók nem tudták megszólaltatni. Akkor készített feljegyzéseimnek egyik érdekessége, hogy annyira nagy hatást tett rám a dongba vallási kultúra sokszínűsége, hogy a naplóban egy külön oldalon feljegyeztem, hogy kellene egy könyvet írni *Shamanism as Art* (A samanizmus mint művészet) címmel. Ez a téma éppen 2017-ben vált aktuálissá, mert a Helikon Kiadó felkért egy ilyen kötet összeállítására, amelyben éppen azt kell áttekinteni és bemutatni, hogy a sámánok nemcsak a nyelvi szövegek előadásának művészei, hanem a zenének, a tánc különböző formáinak, és természetesen a gyógyításnak meg a jóslás művészetének is aktív művelői. A naxi kultúra ennek kitűnő példája. Nem is szólva arról, hogy náluk a képzés is fennmaradt, ahogy arra korábban már utaltam.

Amikor utoljára találkoztam Michael Oppitz-al, mégpedig Zürichben, akkor a könyvtárban találtam egy könyvet, amelynek ő volt a szerzője, és amellyel aztán meg is ajándékozott: *Semiologie eines Bildmythos. Der Flipper Shangri-La.* (Zürich: Völkermuseum, 2000). Ebben a kötetben áttekintette azokat a mítoszokat, amelyek ehhez a paradicsomi világhoz, a Shangrilához köthetőek, és kitért más boldogságsziget mítoszok elemzésére is, illetve azokat a filmeket és regényeket is számba vette és elemezte, amelyek erről a témáról szóltak. Érdekes, hogy ő is a szemiotika módszerét alkalmazta elemzései során, annak érdekében, hogy ezeknek a boldogság-öskép mítoszoknak a jelentését megfejtse. Röviden szólva, az derült ki fejtegetéseiből, hogy az emberiségnek ősidők óta szüksége volt és mai napig szüksége van arra az elképzelésre, hogy léteznie kell valahol egy olyan világnak, ahol az emberek gond nélkül, valódi boldogságban élhetnek.

Ez volt Shangrila.

(Hoppál Mihály eddig publikálatlan úti beszámolójának közlésével köszöntjük a szerzőt, lapunk tanácsadó testületének tagját, abból az alkalomból, hogy ez év októberében tölti be 75. életévét.)

Áldozati oltár

Dongba korona

Dongba relikviák

Múzeumi tárgyak

Fiatal énekesek folklórműsora

Naxi képirás

Naxi asszonyok népviseletben

Rituális tánc

Muszo asszony

Dongba korona

Színpadi előadás a Dongba Központban

Idős dongba

Dongba hagyományos naxi könyvvel

RÁDAY Zsófia

utánad

füleket tapasztok a távolság csupasz
mellkasára hátha meghallak
egy zörej mögött
a falról hideg szöveteket
kaparok de nem találok választ ezen a bőrön
remeg a felvakart hiány
nyomaidat kérgekbe vésted
hogy szavakká forgácsoljalak
egyre nagyobb csomókba gyűlsz
a ki nem mondott várákozásban ahol ébren
forgolódom és pupillatág az éjszaka
ahol a csend nem neked szól
de rólad

fekete film

ez az éjszaka most biztos.
nem, mint a halál.
mint a hallgatás két lámpaoszlop között
– minden a közvilágításon múlik:
pár lépésre pislákol egy kérdés.
*fél-e Ön a sötétben? – sajnós már
nem. mint a bűnök,
nőből vagyok. szeressen belém
és bűnös lehet. a következő sarkon
cigarettára gyújt a főhős. errefelé
végzet az asszony neve.
de mint az árnyék,
csak kísért. fény helyett,
hang helyett füst a válasz.
rettegni túl késő.*

torokká szűkültek az utcák.
hamuvá szürkültek a testek.
végre minden kialszik.

hiánypótló vers

látószervek egyszeri kontaktusán
alapuló, bonyolult kémiai folyamat
(ún. „szerelem”) valamely elemi fontosságú
alanyát jellemző távolsági
adatok – másik félre gyakorolt –
élettani hatásának, a lírai
műnem keretein belül, kötött
strófákban összegzett, szabályszerű
dokumentálása.

NYIRÁN Ferenc

Kentaur, a tanácstalan

„... a szenvedés jobbá teszi az embert...”
(Raduan Nassar)

Világtalan bolyongása során ismeretlen erő óvta lépteit, holott nem vágyott a gondviselés ölelő karjára, sem ritka zuhanásai alá az istenek terítette puha pázsit selymére, a régi időkre vágyott, amikor úgy néztek rá a világban, hogy attól sajnálni kezdte önmagát, mielőtt kivonult volna magányos remetebarlangjába, ahol favágással, faragással, élelemgyűjtéssel töltötte napjait, szemlélődve a természetben, s nem kalandozott a múlt maszatos emlékeiben, de most jobb lett volna az is, ha nem kísérti tétova lépteit az ördög pénztárosának hiúz tekintete, üres szemgödrei mögött a koponyája hátsó falára égve mindörökre, ha nem űznék álmaiban is a felbérelt íjászok, csak hirtelen halált óhajtott immár, de tudta, sarkában járnak mind, a múlt és a jelen árnyai, észlelte az íjak húrjának ritka pendüléseit, s várta a nyílvevesszők becsapódását, ám csak a levegőben suhanó pálcák hangját hallotta arca mellett, miközben egy démoni alak csörgette fémperselyét valahol a háta mögött, ez is az ördögi terv része volt, kínjainak hosszúra nyújtása, mígnem egy hajnalon megérezte, hogy körbevették, oly közel, hogy lélegzetük az arcába csapott, végre, sóhajtott, s pár pillanattal később eszmélt rá, hogy váratlanul elhallgatott a fémpersely csörömpölése...

Kentaur, az elmenő

*„Ahová könnye hullott, nem nőtt többé fűszál.”
(John Updike: A kentaur)*

az ördögi terv dugába dőlt, de nem rajta
múlt az események váratlan fordulatokkal
dúsított sora, az igazat megvallva maga
sem tudta, miért alakult úgy, hogy szinte
egy csapásra megváltozott minden, megváltódott
ő is, eltűntek a néma íjászok, megszűnt az
ördög pénztárosának perselycsörgetése,
eltűnt a tó, el a fáktól rejtett barlangja, a
sziklák szabdalta hegyorom, ahonnan oly
sok éven át csattogott le patáival a kék
tóhoz, eltűntek a színek, előbb a kék és
a zöld, majd fokozatosan a többi is, bár
neki egy ideje mindegy volt, úgysem látott,
eltűnt egész addigi élete, múltja és jelene, csak
valami fényes boldogság ömlött el rajta,
s üres szemgödreiből édes könny patakzott,
mert rájött, hogy végre meghalt.

SISKA Péter

Majdnem kész

1.

Minden óra más
időt mutat. Nem baj –
amit mondani
akarok, rég elmúlt
már. Csak a mutatók
kattanásai jelzik
a csöndet,

túl hangos
a fény –

2.

A holnap
összepakolva,
táskákba rendezve.

Saját nevem
ismételve
ülök az ágy szélén,
a következő
születésre
várva –

3.

Egyre tisztábban
látom,

de a hangja tompa,
mintha egy fal mögül
beszélne. Nem
értem, amit
mond.

Valami esik
odakinn –

Rácsos ablakok

*Az ajkaim
már közel vannak
a harsonához, mondja
az angyal,
aki mellettem ül.
Szemei rácsos
ablakok.
Nem merek
mögéjük nézni.*

Hallgatunk.

Csöndben
csomósodni kezd
fölöttünk
a fény.

Nem az én esőm

A széteső csöndben
áll. Nevet.
Százaz égő
vakít:
tudom,
még a versnek
sincs igaza,
meztelenek
vagyunk, akár
a falak
körülettünk –

odakinn esik.
Nem az én

esőm.

HORVÁTH János Antal
ariel

nem vetted észre,
felvettem, amikor a disney habléány dalát énekelted,
most azt hallgatom a kádban,
sokat ültél itt mellettem,
nézted, hogyan tűnik a hab,
most összetörtél valamit egy másik lakásban,
egy filmben azt a bögrét, amit tőlem kaptál;
éjszakánként megmértem köztünk a távolságot,
belekarcoltam a lepedőbe egy csíkot,
a neved és a napot,
mint anyámék az ajtókeretbe,
ők is centikben mérték az elszakadást,
hogy, amikor már nem szakad tovább,
az egészet újrafessék,
én vettem új lepedőt,
nincs gumi a sarkán, felgyűrődik,
mint a hullám,
rajta uszonyok, a lábaim helyett.

őszi reggel

egy árnyék simít végig a hátadon,
ahogy emelem a kezem,
és az első őszi eső elönti a Kazinczy utcát,
felelőtlenség ez a félbehagyott mozdulat,
közöttünk már csak a hangutánzók,
halkan, érthetetlenül,
halvány szemem nézed tanácstalan,
átütöd a falat, ha felállsz,
összedől, ha visszafekszel.

sirály

hányra zárod az ajtót, egy fagyos
éjszakán, érzést már csak harapófogóval,
talán a felhasadt ablakragasztó, hűz,
azért vacogsz, a szög, ott, ferde, rosszul vertük
be, leesik a vakolat, ha elmész,
mikor jössz, ez kérdés még,
már a becézés se tart ébren,
a folyosón égve hagytad,
csukott szemmel, felhúzod a lábad,
ahogy egy sirály alszik
a forró, dunai homokban.

TÉLFFY Ármin

Új vidék

Indulj, tereld a szót anyádra,
vagy bárkire, aki már nem él!
Lelketlen villanypásztor legyél!
A farkast szimatoló nyájra

figyelj! Kuvaszok lágy szemére!
A nevük mögé bújt tájakra!
Ahogy a vén idő rád rakja,
s leveszi a hámat! A létre,

amely ma folyékonyan beszél
hozzád! Te dadogva ünnepeled!?
Félszavak mögé bújva legyél

máshol! Ne bánd, ha megint betelt,
s ha az egész, mint női szeszély!
Te csak tátogj, nem te énekelsz!

Lehetséges intelmek

Emeld kicsit magasabbra a karod,
hadd világítsa meg halványan a hold,
a költészet éje! A szót hanyagold
most! A semmi ágán építsd fel lakod!

Bokraid vágja Occam borotvája!
A vak mélységek látszata szemedben
azt sugallja, hogy tobzódsz e szerepben!
Légy hideg, mint egy elektromos rája!

Nevesd ki a költőt, kinek a szép kell!
Süket légy! Ne fejtsd meg titkát a dalnak!
Kínozd lelkedet százezer szeszéllyel!

Légy szonett, amit sohasem szavalnak!
Hálj együtt A rútság történetével,
s a szépségtől nyerd törékeny hatalmad!

MIKA Gabriella

Valami elveszett

Katát mindannyian szerettük. Anya különösen, mindig mondogatta, neki nem egy lánya van, hanem kettő. Kata anya legjobb barátnőjének, Lívia néninek a lánya volt, és szinte testvéreként nőttünk fel. Együtt bújócskáztunk a farakások között, másztuk meg az öreg cseresznyefát, kínlódtunk a leckével, és míg anya Lívia néniel a konyhában beszélte meg az újabb gondjait, mi a szobában sugdolódtunk. Az iskolában is mindig egymás mellett ültünk és később a fiúk felbukkanása idején sem tágitottunk egymás mellől.

Aki Katához közel akart kerülni, először engem környékezett meg. Márpedig Kata aranyszőke hajával, mélykék szemével, hosszú lábaival mindenhol feltűnést keltett. Őt már udvarlók hada zsongta körül, míg rólam mindenki megfeledkezett. Kata viszont akkor is mellém állt, hiába hívták a fiúk esténként diszkóba, ő moziba és színházba jött velem. Akkoriban még arról ábrándoztam, hogy együtt megyünk majd férjhez, és Lívia néni és anya együtt örülhetnek majd az unokáknak.

Ekkor ismerkedett meg Kata Balázssal. Szép szerelem volt. Balázs az orvosin akkor már a PhD-je vége felé tartott, a laborban, ahol a leukémia ellenszerét kutatták, a főnöke már állást is ígért neki. Balázs pályázott is, de az állást nem ő kapta meg, hanem egy fiatal fiú, akinek sem megfelelő végzettsége, sem nyelvtudása nem volt, és senki sem tudta, honnan bukkant elő... Mindenki Balázst sajnálta.

Ekkor kezdett el Kata megváltozni. Mikor Balázssal nálunk voltak, már nem hallgatta ő érdeklődve, sőt egyre látványosabban ásítózott, miközben Balázs a PhD megírásának nehézségeiről mesélt. És egyre többet kötözködött vele. Ezt a pólót már lecserélhetnéd, igazán unalmas, jegyezte meg, még mindig ezzel a tragaccsal jársz, kérdezte, mikor Balázs befordult az udvarra. Mi is eltávolodtunk egymástól. Kata egyre többet lógott új barátnőivel, akiket a közgázon ismert meg, az én tanítással kapcsolatos terveim sem igazán érdekelték. Egyszer félhangosan megjegyezte: ott aztán a hideg víznek valót sem keresed meg! Én nem csinálnám, vesződjön más a hülye kölykökkel! Ezt a kijelentését még anyu is hallotta, én meg majdnem elsüllyedtem a szégyenemben, hiszen ő mindig azt mondta, kicsim a tanítás az egyik legnehezebb, de legszebb dolog az életben! Őt imádták a tanítványai, minden pedagógusnap után virágokkal megrakodva jött haza.

Ezután már alig láttuk Katát. Ha hívtam, ki volt kapcsolva a telefonja, vagy gyorsan lerázott, mondván most rengeteg a dolga, de majd később beszélünk... Mikor Lívia nénitől érdeklődtem felőle, azt mondta, ő is alig látja, belevetette magát a bulizásba, de hát mikor éljen, ha nem most, most még fiatal, élvezze ki az életet, később úgysem lesz már rá ideje. Egy félmondatából tudtam meg, hogy Kata már régen szakított Balázssal... Lívia néniel azonban ekkor már más problémái voltak, a szíve rendetlenkedett, be is feküdt a kórházba. Anyával felváltva látogattuk minden nap, de Katával nem találkoztunk...

Amikor megláttam a postaládában az elegáns vajszínű borítékot, azt hittem káprázik a szemem. Esküvői meghívó... Ez biztos valami tévedés, gondoltam, a mi ládánkban csak a sárga csekkok borítékjai gyülekeztek, amiket anya egyre nagyobb sóhajok között bontogatott

a konyhában. A meghívót dombornyomásos színes virágok szegélyezték, a két név Németh Katalin és Szabó Roland, vastag aranybetűkkel volt szedve. Anya sokáig forgatta a kezében, aztán felhívta Livia nénit. Kiderült, ő sem tud sokkal többet. Kata valami szórakozóhelyen ismerkedett meg a fiúval, azt ígérte, bemutatja, de erre végül nem került sor, minden olyan gyorsan történt, de ő bízik Katában... Balázt is annyira szerette... csak megint rendetlenkedik a szíve, szörnyű, hogy nem tud elmenni, de ti elmentek, ugye Iucám? – kérdezte anyától. Ha ti ott vagytok, én is úgy fogom érezni, mintha együtt ünnepelnénk... Anya mindent megígért, de amikor letette a telefont, sokáig csendben üldögélt, aztán mikor lenyomtam a kilincset, hogy kimenjek a szobából, hirtelen megszólalt. – El kell mennünk. Megígértem, de hidd el, semmi kedvem nincs hozzá. Balázt nagyon szerettem, de Kata megváltozott. Rolandról sem tudunk semmit...

Este a szobámban sokáig böngésztem a neten. Több Szabó Rolandot is találtam. Az egyik egy jóképű, csúfondáros mosolyú fiú volt, a közösségi oldalon csupa hajókázós, bulizós, motoros képet töltött fel megáról... Anyának nem szóltam semmit.

Így is éppen elég gondban voltunk. Mibe menjünk el, és mit adjunk nászajándéknak? Anya végül egy leárazáson óriási szerencsével megszerzett egy bézs kosztümöt. Nekem viszont nem találtunk megfelelő ruhát. Ami tetszett, túl drága volt, a többi meg szörnyen állt rajtam. Így mikor találtunk egy szép selyemanyagot, anya megígérte, hogy megvarratja Margit nénival, a régi varrónőjével. Margit nénit nehezen lehetett rávenni a dologra, azt mondta, ő már régen visszavonult, fáj a szeme, a dereka, ő már nem vállal több munkát. Végül csak anya kedvéért varrta meg a blúzt, aki még az ő gézengúz Botondkájából is elfogadható tudású tanulót varázsolt annak idején.

A nászajándék már nehezebb ügy volt. Anya megmakacsolta magát, és lakásunk díszét, a herendi pillangós vázát akarta odaadni, hiába bizonygattam, hogy Katát nem érdekli a porcelán.

Az esküvőt egy hatalmas, városszéli, ötcsillagos szállodában tartották. Nehezen jutottunk oda, a villamos után metró, majd busz következett, én meg végig azért imádkoztam, hogy a váza túlélje a tömegközlekedés megpróbáltatásait.

Már a megérkezésünk is kínos volt. Nem ismertünk senkit, sokáig álltunk a szálloda kapuja előtt. Bentről nevetés és dallamfoszlányok hallatszottak. Csak ácsorogtunk, és nem mertünk bemenni. Aztán megpillantottam Kata egyik régi barátnőjét, akit még az általánosból ismertem, meg akartam szólítani, de mintha nem vett volna észre. Végül összeszedtük magunkat, és az ajtó felé vettük az irányt.

A bejáratnál egy pincér álldogált. Mikor meglátott minket, rögtön kijelentette, ma sajnos zártkörű rendezvényt tartunk, idegeneknek tilos a bemenet. Mikor mutattam a meghívót, sokáig nézte, forgatta a papírt, aztán a ruhatár felé irányított minket. A fogasokon ezüstróka és perzsabundák lógtak sűrű, tömött sorokban. Az aranyozott tükrök kíméletlenül leleplezték kopottságunkat, amikor a fényárban úszó nagyterembe léptünk. A szikrázó ékszerek ragyogásában szinte megsemmisültünk. Itt sem láttunk ismerőst. Egy középkorú, vastagon sminkelt hölgy sokáig nézett bennünket, aztán odasúgta a mellette álló úrnak: úristen ezeket meg honnan húzták elő?

Ekkor egy ismerős arc bukkant fel. Vakító szemek, csibészes mosoly... Roland. A lányok körülállták, ő pedig elégedetten mosolygott. Az egyik lánynak a kezét fogdosta, a másiknak a derekát ölegette, és közben jó hangosan sikamlós vicceket mesélt. A menyasszony nem volt sehol. Közben felbukkant az örömapa is, a násznép szinte megrohanta a testes alakot. Mi van veletek Pistikém? Hát eljött a nagy nap! Mi idén Mauritiusra megyünk, Nem Yorkba inkább nyáron...

A híres színész egy nála jóval fiatalabb lány társaságában érkezett. Azt suttogták, a felesége még vele egykorú volt, az élettársa már fiatalabb, mostanában inkább már huszoneveseket szédít. Kirívó fesztelenséggel járt-kelt, öblös hangja, durva nevetése elől nem volt menekvés. Ráadásul már alaposan megismerkedett a bár üvegeivel, így mikor az ifjú párt köszöntötte, már igencsak lassan forgott a nyelve. Valami házasság szentségéről beszélt, meg arról, hogy mennyire boldog, hogy az ő gyermekei ilyen szépen egymásra találtak és reméli, ez a csodálatos kislány már a nászéjszakán boldoggá teszi az ő kis Rolandkáját... Ekkor avatkozott be az örömanya, aki szintén mondott pár szót. A leszerepelt színészt igyekeztek kissé háttérbe szorítani, bár úgy tűnt, Roland barátaink igencsak tetszett a köszöntője. Én azonban ekkor már alig figyeltem oda, csak Katát néztem, aki diadalittas mosollyal hallgatta a gratulációkat. Még mindig úgy tűnt, hogy nem vett észre minket. Az örömapa eközben a házi készítésű szilva- és barackpálinkáját tukmálta a vendégekre, és hosszasan sorolta az asztalon sorakozó pezsgők és borok neveit. Mintha az étel csak másodlagos lett volna, pedig az asztalok csak úgy roskadoztak a különféle levesektől, húsoktól. Volt háromféle leves, ötféle előétel, számtalan saláta. Én aszatszilvás pulykamellet, töltött padlizsánt és csirkesalátát ettem. A svédasztalnál nem volt nagy tömeg, a bárban viszont egymás sarkát taposták az emberek. Az esküvői torta egy sarokban állt. Közben megtudtam, hogy van csokis-narancsos, tiramisus, trüffel, marcipános-szilvás és túrós-citromos szintje is. A terítékek mellett apró ajándékokat rejtettek el, mi anyával zománcozott brossokat kaptunk.

Étkezés után szétszéledt a tömeg. A zenekar külföldi popszámokat (I will always love you, My heart will go on) és musicalslágereket játszott, de csak néhányan táncoltak. Egy-két gyerek ugrándozott még a terem közepén. Ekkor próbáltam beszélni Katával, de éppen egy nagyobb lánycsoport közepén mutogatta a hatalmas gyémánt kísérgyűrűjét. Nem nézett felém, pedig az üres teremben már észrevehetett. Az egyik bejárati ajtó mögül kártyalapok csapkodása, és az örömapa érces hangja hallaszott: engem aztán nem versz át Ferikém! A biliárdszoba is üzemelt, Roland barátai magabiztosan küldték a golyókat a helyükre. A pince-szinten pedig egy nagy uszodát láttam. Kék, zöld, piros fények pásztázták a vizet. Roland az egyik kezében pezsgőspoharat tartott, a másik kezével egy tizenéves lány fenekét fogdosta... Üvöltött az elektronikus zene. Gyorsan kiosontam, és csak reménykedtem, hogy nem vettek észre. A nagyteremben már alig volt valaki. Néhány kisgyerek rohángászott az asztalok körül. Egy szőke kislány éppen akkor húzta le a terítőt arról az asztról, amelyen a nászajándékok álltak. A vázák és étkészletek darabjai hangos csörrenéssel csapódtak a földre. Néhány pillangós porcelándarabkát is láttam...

Anyát a ruhatárban találtam meg. Ott állt kabátban, kalapban, útra készen. Menjünk – mondta. De Kata, Roland... – hebegtem. Menjünk...

Kint egy halk jó éjszakával elköszöntünk a cigarettázó vendégektől. Senkit sem ismerünk közülük.

A taxis nemsokára megjelent. Némán suhantunk át a városon. Nem néztem anyára, mikor fizetett...

Ahogy arra sem voltam kíváncsi, anya mit mondott Lívia néninek.

Kata az esküvő után nem jelentkezett. Az eseményen egy híres fotós fényképezett, de mi nem kaptunk a képekből.

Néha rákerestem a nevére a közösségi oldalon. Balázs, Lívia néni és az én képem helyett már az eljegyzési gyűrűje (10 kép), az esküvői szertartás (81 kép) és az új kis autójuk (24 kép) volt látható. Továbbá volt egy bulizós képsorozat (party time, hirdette a felirat) és egy nászutas képgyűjtemény. (Kata fehér homokban fekszik. Kata a pálmafa előtt, Kata koktélt szürcsöl, Kata a türkizkék tengerben áll és mosolyog.) Miközben Lívia néni sírján már elkorhadt a

fakereszt, a gyomok pedig végleg átvették volna az uralmat, ha anyával nem ültetünk egy-két apró virágot. Sokáig jártunk ki kettesben, aztán már egyedül mentem...

Közben a híres színészt letartóztatták. Egyik barátnője túl fiatal volt... na, és az adóhatóságnak is tartozott pár milliócskával... Jó nagy botrány volt, napokig csak róla írtak a bulvárlapok.

Kata eltűnt. Sokáig nem néztem fel a közösségi oldalra, és mikor beírtam a férjezett nevét, nem adott ki találatot. A lánykori nevén sem találtam meg. Az interneten csak egy régi tanulmányi verseny és a Rolanddal kötött házassága kapcsán fordult elő a neve. Nem értettem, mi történt...

Egyszer éppen randevúra siettem a belvárosban. Szép akartam lenni mindenáron, ezért a szemüvegemet a táskámban hagytam. Így viszont egy váratlan lendülettel felborítottam egy szőke nőt, akin magas sarkú, cicanadrág és mélyen kivágott felsőrész volt. Hülye p...! – visította. Nem látsz a szemedtől? Ekkor vettem elő a szemüveget. Egy férfi állt nekem háttal. Sortot és márkás pólót viselt. Lebarnult karja ismerősnek tűnt. Aztán egy pillanatra felém fordult. Azok a kék szemek és az a gúnyos mosoly... Igen, ő volt az...

Meggyorsítottam a lépteimet...

Naxi képirás

LOSONCZI Ágnes

Közösség és kórus

Minden korszaknak és minden társadalmi szituációnak megvan az adekvát és jellemző zenéje. Ez sohasem jelenti azt, hogy ezen a korszak-jellemző zenén kívül, amellet, azt kísérve, kiegészítve, vagy azzal küzdve ne létezne más zene. Tudjuk, sokféle funkciót tölt be a zene, sokféle szinten szólal meg, egyszerűen, bonyolultan, az eltérő társadalmi rétegek igényei szerint, de funkciók szerint még azokon belül is különbözően.

Kétségtelen, hogy az 1948–52 közötti korszak jellegzetes zenéje és jellemző zenei mozgalma a kórusmozgalom volt. Abban, hogy a nem-szakzenei sajtó cikkeinek túlnyomó része ezzel foglalkozott, a korszak azt vallotta önmagáról, hogy ez a zene fejezi ki legjobban. A kórusmozgalom soha eddig nem látott kiteljesedése ugyanezt támasztotta alá.

A kórus, mint a zenei kifejezés eszköze kettős indíték alapján jöhet létre: válhat valamilyen zenén kívül álló nagy társadalmi mozgalom zenei kifejezésévé, amelynek célja ugyan elsősorban nem a zene teremtése, de kifejezési eszközeinek megerősítését a zenében találja meg; ugyanakkor a kórus az emberi hangok harmóniájából, összhangzásából létrehozott „legtökéletesebb hangszer”, amely a zenei kifejezés egyedülálló lehetőségét adja. Áldozatos munkát, emberi összetartás zenei kifejezését igényli, és nem is jöhet létre más-képp, mint társadalmi mozgalmi, vagy zenei alkotás közösségteremtő képessége nyomán, olyan emberekből, akik valamilyen módon

ezzel a közösségi tartalommal, illetve magával a közösséggel azonos érzelmi, gondolati körben élnek, amelynek alapja, háttere és mozgatója is ez a közösség. A kórustagokra, a részt vevő emberekre, énekesekre vonatkozó értelme abban teljesedik ki, hogy az emberi alkotókészség egy ilyen kollektívában megtalálja önkifejeződésének módját.

Jóllehet, minden zenei megnyilvánulás valahol és valamilyen módon feltételez közösséget, és ugyanakkor meg is teremt azt, valójában a zene műfajainak egyik ága sem olyan erősen közösségi, mint a kórus. A kórus közösen létrehozott műalkotás, valamennyi résztvevőn múlik az eredmény és a siker. Valójában olyan kollektív művészet, amelyben az egybehangeltség, az együttlét, az alkotás szolidaritása azért ilyen fontos és erőteljes, mert a zenei kifejezés hangszerek „támasza” nélkül, csak az emberre, az emberi hangra épít.

A kórus a magasrendűen művészi, szervezett együtténeklésre épülő zenei kifejezési forma. Tehát a közös gondolatú, közös érzelmeket együttesen kifejező emberek közösségének együttesen gyakorolt, együttesen átélt éneklési módja. A kórus ott kezdődik, ahol egyformán érző emberek szabad, spontán éneklése szervezetté, felkészültté és mások számára is élvezhetővé válik. A szabad együtténeklés a közösségben kórusná szerveződik.

A kóruséneklésnek fontos eleme, pontosabban feltétele a fegyelem, az egymás-

hoz való alkalmazkodás. Nem véletlen, hogy csak azokban a kultúrákban és korszakokban alakult ki a kóruskultúrának maradandóan magas szintje, amelyek képesek voltak több korszak számára fontos mondanivalót hordozó műveket teremteni, amelyekben ezek a feltételek megvoltak. Tehát élt olyan valódi kollektíva, amelynek lényeges, eszmeigondolati egysége zeneileg kifejezhető volt, amelyben élt a közös érzelmek közösen kifejezhető igénye és szükségessége. Ugyanakkor az is fontos, hogy a közösségben uralkodó szerepet töltsön be az egymáshoz való fejelemzett alkalmazkodás, a másik ember tisztelete; de szerepet kellett játszania annak a tudatnak is, hogy az egyén önmagában kevés, hogy teljes megvalósulására csak a többiekkel együtt képes, és a teljesítményben bizonyos fokú alázattal kell alkalmazkodnia a többiekhez, mert csak így jöhet létre magasrendű produkció, így lesz képes bárminek alkotására.

Ezért ott és akkor fejlődhetett ki igazi kóruskultúra, ahol és amikor az ember és a közösség viszonyában ez az alapvető magatartás vált jellemzővé. Ezért voltak a kórusok kialakításának és a kóruskultúra virágzásának nagy történelmi korszakai és időszakai. Ezért tudtak például az egyházak valóban nagy kóruskultúrát létrehozni. Az egységre törekedő munkásmozgalomban ugyancsak a kórusok voltak a közös célok közösségi lényegének zenei szempontból alkalmas kifejezői, az érzelmi- hangulati világ megformálói. A forradalmak és a partizánharcok néphez közeli zenei formavilága ugyancsak fontossá tette a kórus zenét.

Ahol viszont nincs valamilyen eszmei egység, vagy ahol dominál, vagy fontossá válik a közösséggel szemben az egyén vagy az egyénieskedés, ahol megszűnik a közösség fontossága, a közösséggel való azonosulás igénye, ahol csökken a közösség erejébe, lehetőségébe és fontosságába vetett hit, ahol az egyéni érvényesülés tere egyértelműbb, valószínűbb vagy vonzóbb, ahol megszűnik a másokért vállalt felelősség fontossá-

ga, ott nem jöhet létre vagy nem maradhat fenn igazi tömeget mozgató kóruskultúra – előbb-utóbb talajt vesztt, tartalmát vesztt, formális együttlétté válik.

Létezik azonban a kórusmozgalom létrejöttének egy másik jellemző útja, amikor a zene válik szervező erővé; amikor nem a mozgalom keres zenei-eszmei kifejezést, hanem a zene az, ami a közösséget megteremti, a zene az, ami összetartja az embereket, akik a zenéért, az alkotásért gyűlnek össze. Ez adja az örömet, a közösséget, a közös produkciót és az ebben való feloldódás érzését.

A különbség a kettő között az, hogy a mozgalom teremtette kóruséletben lehetséges viszonylag gyengébb zenei anyag, viszonylag gyengébb képességű karnagyok is össze tudják tartani az együttest és vezetni tudják a kórust, mert az összetartó erő elsődlegesen nem a művészi kifejezés vágyából, hanem az eleven társadalmi mozgalmából árad. Ezzel szemben a zenéért, a zenei közösségért létrejövő kórusoknál maga a kórusvezető személye válik jelentőssé, neki kell olyan közösségteremtő, zeneformáló egyéniségnek lennie, aki együttest tud teremteni a zenével, és zenét tud teremteni az együttesel. Itt tehát a zenének kell önmagában olyan erősnek lennie, hogy közösséget teremtsen, a közösséget összetartsa és megszólaltassa.

Eszményi esetben a zenei élmény, a produkció és a közösség együttesen megteremti azt a célt és azt a tartalmat, amiért az emberek, fiatalok és öregek hajlandóak a kóruséneklésért összejönni, alkalmazkodni és dolgozni.

Ez a kórus a „legtökéletesebb hangszer”, de teljesítménye a karnagy szuggesztivitásától és felkészültségétől függ. A zongora nem esik szét, ha rosszul játszanak rajta; a kórus a vezető „varázslata” nélkül, a szuggesztív, összetartó élményadás hiányában nem létezhet.

A kóruskarnagynak a legklasszikusabb értelemben pedagógusnak kell lennie, és a mesteremberek türelmével az alaptól kezdve, hézag nélkül kell felépítenie a zenei ki-

fejezés épületét. Egy mérnök pontosságával kell rendelkeznie, hogy minden zenei elem pontosan fedje egymást, s az egymással összefüggő, egymástól függő zenei vonalak megfelelően kapcsolódjanak. Szuggesztív és vonzó egyéniségnek kell lennie, hogy átsugározza a zenét, olyan művésznek, aki a szenvedély meggyőző erejével és a tudás pontosságával át tudja adni mindazt, amire képes. A kórus a karvezető kezétől lélegzik, általa létezik, gesztusait figyelő, dinamizmusát követő csodálatos hangszer, „Vox Humana” – ezért kell a karnagynak az együtt zengő emberi hangok mesterének lennie; hinnie kell a zenében és az emberekben egyaránt. Ismernie kell az alázatot és rendelkeznie az erővel, hogy áttelekísítse az embereket zenével és a zenét az emberekkel, mert rajta keresztül és tőle kezd élni mindez, maga is a megszólaltatott mű és a megszólaló emberek által él.

A másik oldal a közönség közössége: a figyelő, együtt élő „drukkerháza”, amely támogatja, lelkesíti, hallgatja, nyomon kíséri fejlődését, kívülről segíti a belső összetartást. Mert kétségtelen, hogy ehhez a zenei indítékú kórusmozgalomhoz is társadalmi közhangulat, társadalmi figyelem kell. Jóllehet, a kóruséneklés a szabadidő eltöltésének vitathatatlanul magasabb rendű módja, mint a passzív televízió nézés vagy magnóhallgatás, az emberek művészkedő igényében teljesen érthetően és szükségszerűen mégis motivál egy „magamat megmutatni” indíték is: az eredményekkel dicsekedni, közönséget találni, és a közönségben azonos lelkesedést, támaszt keresni. Ha a produkciónak nincs közönsége, és nincs valamilyen sikerélmény, akkor előbb-utóbb abbamarad a közös munka, és kellemesebb, vagy eredményesebb, vagy sikeresebb, s emellett kevesebb fáradságba kerülő szabadidő-eltöltési módot találnak az emberek. Különösen áll ez a fiatalokra, akiknek a kóruséneklés s az azzal járó fejelem vállalása csak abban az esetben válik érdekessé, ha olyan művészi és kollektív élményt

ad, amelyért érdemes szakítani a kortársak nagy tömegének általános és divatos érdeklődésével (tánczene, beat) és amelyért vállalni lehet az elkülönülést. Akár mert rájönnek arra, hogy ez tartalmasabb, akár mert úgy érzik, hogy a társadalmi megbecsülés és értékelés valóban érdemének és értékének megfelelően kezeli és becsüli ezt a munkát. Az 1967-es kórusértékelés érthetően az elöregedésről panaszkodik. Ha nem végeznek olyan értékű munkát, amely kielégíti őket, ha nincs olyan karnagy, aki lelkesít, aki képes összefogni, élményt adni, és ehhez még ráadásul általános társadalmi közömbösség, sőt ellenszenv társul – akkor valóban elvész a kedv, nincs értelme a munkának, „panganini” kezd a kórusélet.

A negyvenes évek kétségtelenül nagy indítóerőt adott a kórusoknak: ez egyrészt a mozgalom eszmei összetartó lényegéből eredt, másrészt a nagy zenei egyéniségek műveiből és szervező-mozgósító erejéből. Ez a kettős folyam találkozott egy olyan korszakban, amelyben élt a hit a kollektívában, a kollektívák erejében és kifejezőképességében. Társadalmi sugallat és valóban átélt eszme volt az, amely az eszmei összetartozás örömet az együtténeklő közösség kifejezésében látta meg. Sugallt és átélt tudati és társadalmi valóságnak tűnt, hogy az emberi felemelkedés útja csak a közösséggel együtt lehetséges, tehát az egyén vágyát és elképzeléseit a közösség akarata határozta meg, annak együttes véghezvitelével valósulhat meg az egyéni törekvés is. Ennek az alapállásnak volt kifejeződése a kórusmozgalom, amely, úgy tűnik, egyszersmind a kultúrpolitikai elképzeléseket is legjobban váltotta be: mindenki számára elérhető, magas szintű kultúrát, általánosan használható zenei nyelvet adott, ugyanakkor megjelenése és kifejezése a kor hangulatához alkalmazkodott, kielégítette annak igényeit.

Ezek az elvek egyaránt vonatkoztak – természetesen más és más hangsúllyal – a korszak munkás, iskolai és kollégiumi kórusaira, és az énekelt anyagra, amelyben sok-

féle érzelmi kötöttség, az előadások közös, összeforrasztó élménye élt. A probléma ott lépett fel – most csak summázva az elmondottakat –, hogy miközben az indítóerő, a társadalmi igény és a kultúrpolitika a kórusok számát és jelentőségét elképesztően magasra emelte, a tápláló mozgalmi talaj zsugorodott, formálissá vált, a lelkesedő kollektíva kényszerre, a spontaneitás kötelezővé lett, a közösségek elsorvadóban voltak, s a zene szervező, teremtő erejét sem képviselték zenét teremtő, szervezni tudó kórusvezetők légiói. A szervezet felülről, bürokratikusán adott programutasításokat, elvéve a kórusok egy részétől a kezdeményezés örömét és jogát – a kedvelt dalanyaggal együtt. A kórusmozgalom és a társadalmi mozgalom fejlődésének fordított aránya tehát kihúzta a mozgalmi talajt a kórusok alól, s ezzel a folyamattal párhuzamosan a társadalom értékrendszere igen nagy változáson ment keresztül.

A társadalmi talaj és a társadalmi értékrend, az életmód lényeges változásaira ügyelnünk kell, ha a kórusok problémáiról beszélünk. Az „aranykorszakot” hiányolni, azokat a lehetőségeket keresni, amelyek ezt visszavarázsolnák – lehetetlen. Más történelmi periódus volt az, más feltételekkel, más lehetőségekkel és más követelményekkel.

Át kell gondolnunk: ha az erőltetett szervezetek az első lazulásra széthullanak, a szabadabb társadalmi légkörben elindulhat egy „gyógypedagógiai” folyamat, szembefordulás a kötött közösséggel, amelytől az elszakadás a legkisebb veszéllyel jár. De ha szembefordulunk az eltorzult közösséggel, ez eltaszíthat minden közösségtől. Ez a spontán védekezés pedig erősebben ösztönözhet az individualitás kiérelésére, mint a rossz tapasztalatok (rossz közösségek) után jó közösség kialakításának kísérletére. Kétségtelen társadalomlélektani törvény, hogy feszes összetartás után – amikor a külső erő kényszerítőbb volt, mint a belső kohézió – az első enyhülésre szétlapul

a mesterséges közösség és egyéni utak keresése indul meg. A szilárd, fentről szervezett közösségek kötöttsége után jó darabig tart még a lazulás, a görcsök „kilazításának” fázisa, mindaddig, amíg új kóruszervező eszme és új zenei kifejezés igénye születik, az újonnan létrejött közösségek zenei kifejezésének újratörő formája és gondolata kialakul. Ennek a kibontakozásnak időre van szüksége.

Ugyanakkor viszont kétségtelen, hogy termékeny közösségek hoztak létre élő és ható alkotásokat, hogy létező értékek fenntartásáról is szó van, az anyag alakítható, meg lehet találni a zenei közösség társadalmi-emberi gondolatának megfelelő kifejezését, és az emberek egymást kereső kifejezésének zenei igényében még mindig az egyik legmagasabb rendű lehetőség: a kórus. Hiszen ahol nincs mozgalmi talaj, ahol nincs az egyén-közösség viszonyában a kóruskifejezés tényleges közvetítésére szükség, ott is megmarad a csodálatos gazdagsággal létrejött, korszakok által felhalmozott, eleven és elevenen élő és ható zenei anyag. Ezért a kórusirodalomra lehet és kell építeni mindazoknak, akiknek van erejük és tehetségük ahhoz, hogy átadásával és megszólaltatásával olyan zenei közösséget teremtsenek, amely érdemes a társadalom figyelmére.

Akár eszme hozza és tartja össze, akár a közös zenélésben él, a kórus lényege, hogy egymásért és a célért vállalt közös hit és akarat, a vállalás „váll-váll-mellettsége” jellemzi: az ember csak akkor ér el valamit, ha összefog a másikkal; az egyes ember elbukhat, vagy előrejuthat a másik kárán, de igazi emelkedés csak az osztályos társakkal, az egész osztállyal együtt lehetséges. Valamilyen mértékben a közösség hite kell minden virágzó kóruskultúrához: „Ha minden ember egyszerre lélegzene, szélvihar kerekedne. Ha minden ember egyszerre lépne, földrengés keletkezne”. Az eszmében azonos közösségnek a cselekvés eszméjével mozgósított társadalmi programközösségnek egy-

aránt a közös éneklés, a kórus a megfelelő zenei kifejezési módja.

Elképzelhető új közösségek kialakulása is, amelyek talán más módon, más feladattal és más kifejezéssel, talán visszatérve a húszas-harmincas évek során elindult zeneigondolathoz, „elvetett maghoz”, igényelni fogják a közösség szolidáris, egymásra építő, egymást támastó kollektív hangját, zenéjét. Éppen, mert egy új korszakban ismét kialakulóban van a közösségi lét nem elidegenedett, nem atomizált formája, mert a közös eszme igénye, a közösség iránti vágy újra meg újra előtérbe kerül, ha az embert az izoláció nyomasztja, nem pedig a kötelező közösség. Ezért keresni kezdi majd mindazokat a kifejezési eszközöket, amelyek ennek az igényelt, választott, önként alakított, nem pedig kívülről kényszerített közösségnek érzelm- és gondolatvilágához szükséges zenei értelmét megteremti. Ez a folyamat kétségkívül erőben van, és támaszt talál majd mindabban, amit a 20. század közösségben és zenében létrehozott.

(A szöveg forrása: Losonczy Ágnes: Zene – ifjúság – mozgalom. Zeneműkiadó, Budapest, 1974. 204–212. o. Szerkesztőségünk a fejezet közlésével gratulál Deák Kristóf forgatókönyvíró-rendezőnek és Udvardy Anna producernek, valamint a stáb tagjainak a gyermekkórus közösségformáló erejét bemutató, „Mindenki” című rövidjátékfilmhez, amelyet idén, a legjobb nem animációs rövidfilm kategóriában, Oscar-díjjal jutalmaztak. Köszöntjük Losonczy Ágneszt is abból az alkalomból, hogy „a magyar szociológia egyik legnagyobb hatású tudósaként végzett jelentős zeneszociológiai kutatásai mellett újító szellemű, elsősorban a társadalmi fordulatok egyénre gyakorolt hatásával, illetve a traumatikus életszakaszok megélésének témájával kapcsolatos nagy jelentőségű tudományos életműve elismeréseként” 2017. március 15-én Széchenyi-díjjal tüntették ki.)

BALASSA M. Iván

Balassa Iván és a sárospataki Rákóczi Múzeum

Mikor igent mondtam Tamás Edit igazgató felkérésére, hogy nyissam meg ezt a kiállítást, nem igazán gondoltam végig, mire vállalkozom. Utólag egy emlékezetes jelenet jutott eszembe. Mikor már kezdtem néprajzos lenni – úgy egyetemi hallgató koromban – édesapámmal mindketten részt vettünk egy szakmai összejövetelen. Ő, szokása szerint a megnyitóra várva, vagy a szünetben, a csoportokban beszélgető kollégákat végigjárta, üdvözölte őket – úgy ahogy kell, jó szóval és kézfogással. Odaért a mi csoportunkhoz, ott is ezt tette és – odaért hozzám... Nyújtotta a kezét, egymásra néztünk, és én, de talán ő is, zavarba jöttünk. Mi a családban nem szoktunk kezet fogni és azt hiszem, addig még sohasem fogtam vele kezet. A nevezetes aktus megtörtént, de most is ez a zavarom idéződött fel, amikor a róla szóló kiállítást nyitom meg.

Balassa Iván és Sárospatak – az előbbinek mindenképpen életének egy nagyon fontos állomása és az utóbbinak pedig egy nagy nyereség, legalábbis remélem. 1956-ban, mikor Patakra került, választott. A néprajztudomány központi intézménye a Néprajzi Múzeum főigazgatói székét, nem teljesen önként elhagyva választás adódott, egy nyugat-magyarországi város, vagy Patak múzeumát igazgatja tovább. Gondolkodás nélkül e mellett döntött, és jól tette. Kevésé ismert egy másik döntése – pár hónapos itteni működése után kitért a forradalom. Patakon volt, november első napjaiban vég-

re feljutott Budapestre a családjához, ahol jó barátja és kollégája Svájból ajánlatával megkereste – menjünk, Baselben a svájci néprajzi múzeumban állás várja. Választott, Magyarországot – és Sárospatakot, ahol még közel hat évet töltött el.

És milyen hat évet! A kiállítás ízelítőt ad mindebből. De a legfontosabb, aminek mindez köszönhető, hogy Patak befogadta. Egy akkora városban ez nagyon fontos, mert élhet itt akár évtizedekig valaki, mégis idegen marad. Nála nem így volt, mint többször elmondta, Újszászy Kálmánnak és családjának köszönhetően itthon volt. És olyanokkal volt jó barátságban, mint Takács Béla, Román János, az egykori egyetemi kolléga Ruskay „Bandi”, Ötvös Károly, a későbbi Nyíriben szolgáló lelkész, Körte Ferenc, a görög katolikus káplán, és sorolhatnám még egész Vitek Feriig, akinek a Gomboson lévő préháza nagy összejövetelek színhelye volt. Jó kapcsolatteremtő képességének köszönhetően a környéken is kitűnő, mindkét fél számára gyümölcsöző kapcsolatai voltak, kezdve Zemplénagárdtól, Kováts Dánieltől – akivel később közösen könyvet írtak, és akinek köszönhető az évforduló tiszteletére a közeljövőben megjelenő kötet, a cigándi Kántor Mihályon át Karcván, Nagy Gézáig, de még a túlparton, Paszabon, Turi Sándort, délebbre Tiszaladányban Győri Eleket is meg kell említeni. Sorolhatnám még Telkibányán Kádár nagytiszteletű úr és testvérei, Sárika és Klárika, akik a régi por-

celángyár épületében laktak, Ötvös Károly elődje Nyíriben Hörcsik Lajos, és azt hiszem, abba kell hagyni. Bár még nem említettem az olyan adatközlőket, mint a karcasai mondák elmesélőit, köztük Lénárt Lacit, aki még Patakra is rendszeresen bejárt, ha valami újabb eszébe jutott, vagy a cigándi Csáki Kú Józsefet, aki „ráhagyta” a verses önéletrajzát, ugyanott az asszonyok, akiknek segített a népművészeti szövetkezet megalapításában – és, azt hiszem, itt tényleg be kell fejezni annak a hallatlan gazdag – ma úgy mondjuk – kapcsolati hálónak a felidézését, amit rendkívül rövid idő alatt kiépített.

Ne feledjük – ez csak hat év volt, más ennyi idő alatt még a szomszéd utca lakóit se ismeri meg. És nem is ez volt a „főfoglalkozása”, hiszen igazgatta a múzeumot, annak napi gondjaival – ahol például nagy esemény volt, hogy a Várkertben sikerült egy nyilvános védcét felépíteni... – és távlatosabb eredményeivel, például a Bretzenheim-szárnyban a Sub Rosától induló állandó kiállítás elkészítése.

És mindezek mellett kutatott, járta a Hegyköz, Hegyalja és Bodrogek falvait, kutatott a levéltárakban, gyűjtötte az anyagot az éppen aktuális, vagy a később megírandó munkáihoz, a könyvektől az ismeretterjesztő cikkekig. Ha megnézzük a bibliográfiáját, a Patak utáni években is gyakran felbukkan az, ami innen ered, közülük kettőt mindenképpen ki kell emelnem. A *Lápok, falvak, emberek* egyik kedvenc munkája volt – nem titkoltan a jó barát, Szűcs Sándor sárréti könyvei voltak a példája – az élvezetesen megírt, a Bodrogek múltját idéző történetek egyszerűen tanítanak és szórakoztatnak. A másik

a *Tokaj-Hegyalja szőlője és bora* a legfontosabb magyar borvidék enciklopédiája, „bibliája”. Ennek megformálását rám bízta, és nem véletlen, hogy a könyv formája egyezik a 19. század végi elterjedt Károlyi Bibliával – amilyen a mi „családi Bibliánk”, amelybe az elődök után ő is beírta házasságát, gyermekeinek születését.

Egyik könyv se hozzáférhető, azt hiszem, jó lenne hasonmás-kiadásban újra megjelentetni...

Ezt a kiállítást megelőzően az őt megelőző múzeumalapítót – kicsi a világ, Egerben gimnáziumi osztálytársát – Bakó Ferencet felidézni láthatták. Köszönöm Tamás Edit igazgatónak, hogy „kitalálta” az egész éven átívelő kiállítás-sorozatot – az egyéb bőséges és gyönyörű kiállítások mellett. Köszönöm a kiállítás rendezőjének, Leskó Andreának (talán megbocsájtja, hogy nem kurátorának szólítom, de én már csak beérem a legalább ennyire érthető magyar kifejezéssel) az alapos és szép munkáját, hogy a Balassa Iván által gyűjtött tárgyakból is egy válogatást tár elénk.

A kiállítás egyik tablóján olvasható Ortutay Gyulának a *Lápok, falvak, emberek*-hez írt előszavának néhány sora – én is ezzel zárom megnyitóm: „Balassa Ivánnak megadatott a néprajzi kutató jószerencséje: gyűjtőútjai során mindegyre szép szavú, jó emlékezetű bodrogekőzikekre talált. Ezért gondolom, hogy a sárospataki évek a múzeum igazgatása, a bodrogekőzi gyalogos kalandozások Balassa Iván számára nem a számkivetést, hanem a termékeny, jó időt jelentették, az anyag- és erőgyűjtést a későbbi termésbetakarításhoz.”

(Elhangzott 2017. május 30-án Sárospatakon, a MNM Rákóczi Múzeumában, a „Balassa Iván és a Rákóczi Múzeum” című időszaki kiállítás megnyitó beszédéeként. Közlésével szeretettel emlékezünk az idén száz éve született Balassa Ivánra, lapunk egyik alapító védnökére.)

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

Memoár a második vonalból

Ifjabb Tömpe István emlékiratai

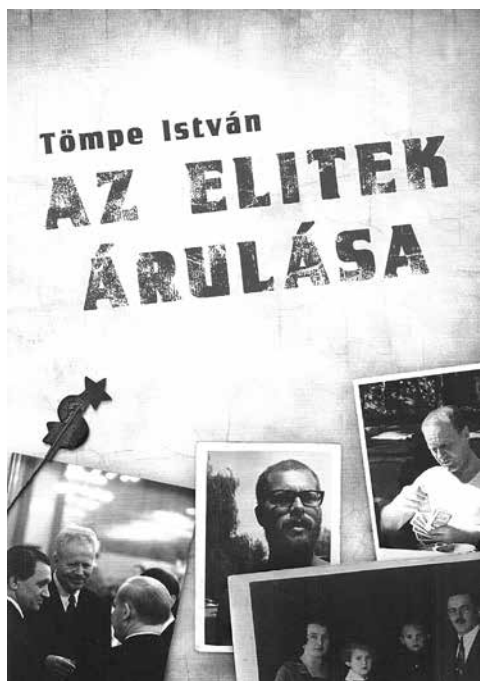

„Nézd csak Pista, van, akivel kártyázok, van, akivel vadászok, van, akivel politizálok. Veled nem politizálok.” Ezeket a szavakat Kádár János intézte Tömpe Istvánhoz, az MSZMP Központi Bizottsága tagjához, egykori belügy- majd földművelésügyi első miniszterhelyetteshez, utóbb a Magyar Rádió és Televízió elnökéhez egy társasági vadászatot követő vacsorán. Ennél szemléletesebben aligha érzékeltethető a „második vonal” lényege. Azokat a vezetőket soroljuk ide, akik a pályájuk során legfeljebb államtitkári, miniszterhelyettesi, KB-osztályvezetői beosztásig jutottak, emellett akár központi bizottsági tagok és/vagy parlamenti képviselők is lehettek. Mindez azonban csak látszat: e szint lényege ugyanis a soha el nem érhető abszolút hatalom ígéretében rejlett. Pozíciójuk nem azt jelentette, hogy beleszólhatnak felső döntésekbe, hanem épp a fordítottját: azért kaptak bizalmat, mert feletteseik tudták, hogy soha nem fognak beleszólni. Felülről kihasználták őket, alulról félték tőlük. A bizalom alapját a legfelső vezetőkhez, olykor kifejezetten Kádár Jánoshoz fűződő korábbi – különösen 1945 előtti – viszony, a közös munkásmozgalmi gyökerek jelentették.

A „második vonal” fogalmát Földes László KB-tag, egykor nagyhatalmú külkereskedelmi, belügy- majd mezőgazdasági miniszterhelyettes legitímálta, amikor *A második vonalban* címmel publikálta memoárját (Kossuth Könyvkiadó, 1984). Az e körbe tartozó személyek emlékirat-írási hajlandó-

sága ekkortájt kezdődött és a rendszerváltás után sem apadt el, sőt, újabb szerzőkkel bővült. Voltak közöttük gazdasági vezetők, mint a bankvezér Fekete János (*Fekete bárány?* Print City Kiadó, 1999) vagy az agrárpolitikus Keserű János (*Parasztorsfordítók* között. Napvilág Kiadó, 2007); katonai vezetők, mint Uszta Gyula (*A jót akarni kell.* Zrínyi Katonai Kiadó, 1989) vagy Mórocz Lajos (*Kiskatonától a vezérezredezisig.* Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2007). Akadtak diplomaták, mint a később kormányiszóvivő Bányász Rezső (*Ami a rejtjeltáviratokból kimaradt.* Pelikán Kiadó, 1993; *Ne löjetelek a szővivőre.* Progressio Kiadó, 1999) vagy Erdős André (*Sorsfordító esztendő.* Korona Kiadó, 2004); értelmiségiek, mint az orvos Farádi László (*Diagnózis az életemről.* Gondolat Könyvkiadó, 1983) vagy a pedagógus Beke Kata (*Jézusmária, győztünk!* Belvárosi Könyvkiadó, 1993).

A most ismertetett kötet azért egyedülálló, mert nemcsak a szerző érkezett a második vonalból, de a gyermekkorát is ilyen közegű politikusszaládban töltötte. (Recenzióink kezdő sorait a könyvből idéztük.) Ifjabb Tömpe István közigazdász, a rendszerváltás éveiben vagyongazdálkodási kormánybiztos és pénzügyminiszter-helyettes, később bankvezető, majd a MÁV elnöke. Szakpolitikus pályája olyan erőterben ívelt, amelyet a nemzedékek egyensúlya mellett a szakmai szempontok egyre erősödő dominanciája határozott meg. (Ez a jelenség a pályatárs Németh Miklós emlékirataiban is nyomon követhető: Oplátka

András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke”. 2014.* A nemzedékek közötti konfliktusok erősödését a 70-es évek végétől csőd felé rohanó ország egyre feszítettebb tempója, s az ezzel párhuzamos kádercserék felgyorsulása jelezte. Az 1910-es (Kádár, Aczél, Gáspár, Losonczi) és 1920-as (Németh Károly, Óvári, Havasi, Sarlós) években született generáció 1987/88-ig hatalmon maradt, mint a kifulladású és megbukott proletárdiktatúra utolsó mohikánjai. Mellettük az 1930-as évek generációja az 1985-ös XIII. pártkongresszus után nyert teret: Grósz, Berecz, Pozsgay, Horn, Szűrös, Horváth István. Nekik jutott a hatalom megtartásáért vívott – végül is sikertelen – reformharc kétes dicsősége. Nem maradt kifutási idejük, mert nyomukban loholtak az 1940-esek, de a rendszerváltozáskor éppen nyugdíjba mehettek (Horn kivételével, aki az MSZP élén később választást nyert). Az 1940-es generáció 1987-től tört az élre, tagjai – apparátusi tapasztalatokkal felvértezve – szerencsésen ötvözték a politikai megbízhatóságot a szakértelemmel: Németh Miklós,

Medgyessy Péter, Csehák Judit, Békesi László, Horváth Ferenc, Kemenes Ernő, Iványi Pál és mások (néhányan pár év múlva visszatértek a politikába). Szemük előtt célként legfeljebb a békés átmenet megvalósításáért remélt elismerés délibábos látomása lebeghetett, politikai bukásuk kettétörte aktív életpályájukat. Ehhez a nemzedékhez tartozott ifjabb Tömpe István, mint ahogy pl. az első vonalbeli szülőkkel rendelkező Apró Piroska és ifj. Marosán György is, akik szintén a 80-as évek végén emelkedtek a kormányzat második vonaláig.

Tömpe kötete tizenkét fejezetből áll, amelynek első fele családtörténet (*Háttér, Mese a születésemről, Anyám útja, Apámék, Gyermekkorom, A fiatalok*). A mikrotörténelmi nézőpontú, olykor anekdotázó családi história a partiumi gyökerű anyai és a szepességi származású apai rokonság kor- és jellemrajza. Az apai ág több szálon kapcsolódik a nyugat-európai munkásmozgalom és a hazai ellenállás csomópontjaihoz. Az óvodás- és iskoláskor (benne ’56-tal) a kádergyermek-lét anatómiája. Ehhez hasonló látülethez a memoáriumirodalomban alig van példa, talán csak Révai József (Révai Gábor: *Bemutakozásaim története*. Kalligram Könyv- és Lapkiadó, 2012) és Aczél György (Varga Ágota: *Aczél-történetek*. Alexandra Kiadó, 2013) gyermekeitől olvashatunk ilyet. Az egyetemi évek – tanévkezdés a Közgázon a csehszlovákiai bevonulás után két héttel – tele daccal és lelkesedéssel: szakkollégium alapítás, mozgalmi munka és persze a tudomány felfedezése.

Az utolsó öt fejezet a szakmai karrier (*A Gazdaságkutató Intézet, Moszkva és Genf, Államigazgatás, A rendszerváltás, Bankok és vasút*). Tömpe rögtön mély vízbe ugrott, közel a gazdaságirányítás sűrűjéhez. Aztán doktori aspirantúra Moszkvában, amelynek révén a szovjet valóság tanulsággá válik. Ellenpólusként a genfi Európai Gazdasági Bizottság – nyugati életkép, közletről. 1983-ban hazatér kormányzati gazdasági munkára, 1989 őszétől pénzügyminiszter-helyettes, majd az újonnan szervezett Állami Vagyonügynökség első igaz-

gatója. Így éli át a rendszerváltozást. Tömpe a krízishelyzeteket is megfelelő távolságtartással, inkább értelemmel, mint érzelemmel ábrázolja, jóllehet karrierje megtört. A magánszektorban kap helyet, s a Horn-kormány idején lép újra állami szolgálatba. Meglepetésére egyszer csak a MÁV élén találja magát – a vasút aztán évekre elkíséri.

A fordulópont – a kötetben és az életútban is – a VII. fejezet: *Tömpe András végez magával.*

A szerző nem titkolja, hogy számára nagybátyja, Tömpe András volt a példakép. Az egykori spanyolos kommunista, aki a háború után tizenkét évig a szovjet hírszerzés dél-amerikai rezidenseként a család számára sem ismerhető módon (tabu) kimaradt a Rákosi-korszak eseményeiből. Amikor hazatért, Kádár megörült, de nem sokáig, mert e különc mérnök-tábornok komolyan vette az „eszmét”. Funkcióiról sorra lemondott, ha azt érezte, a felsőbb döntésekkel nem tud azonosulni. Ennek súlyosságát akkor érthetjük meg igazán, ha tudjuk: a pártállamban a lemondás intézménye tiltott volt, a megbízást a párt adta, és csak az vehette vissza. Tömpe András előbb a KB-osztályvezetéstől lépett vissza (a volt ÁVH-sokat érintő 1962 utáni megbocsátások miatt), 1968-ban pedig alig másfél éves berlini nagyköveti állásáról köszönt le, a csehszlovákiai bevonulással való egyet nem értése okán (e tekintetben egyedüli politikusként a magyar közéletben). Ezután visszatért a diplomáciai kitérője előtti könyvkiadói területre. Itt került sor arra a pártfegyelmi eljárásra, amelyet elbocsátott munkavállalója indított Tömpe ellen, aki a helyzet erkölcsi tarthatatlanságát – és az általa képviselt eszmerendszer csődjét – felmérve főbe lőtte magát.

Tömpe András tragikus kálváriáját korábban – külön fejezetben – Moldova György írta meg a Magvető-igazgató Kardos Györgyről szóló könyvében (*Aki átlépte az árnyékát.* Urbis Könyvkiadó, 2001). Az eset önmagán túlmutató jelentőségű. A magyar társadalom a 70-es évekre végképp meghasonlott. A belső elidegenedés ekkor érte el azt a fokot, amikor az öngyilkosság valós probléma-megoldási eszközként merült föl. A politikai és közle-

ti öngyilkosságok „fénykorát” éppen a 70-es évek jelentették: Tömpe András mellett Nagy Miklós művelődésügyi miniszter, Erdélyi Károly külügyminiszter-helyettes, Péter György KSH-elnök, Pécsi Ferenc MTI-vezető. A sors különös fintora, hogy ifjabb Tömpe István éppen nagybátyja öngyilkosságának évében lépett be nyári gyakorlatra a később a rendszerváltozás egyik szellemi bölcsőjeként elhíresült Gazdaságkutatóba, amely a diploma megszerzése után első munkahelye lett – vajon hihetett-e a szocializmusban ilyen körülmények között? Az olvasó megtudja.

Az amerikai kritikai szociológia jeles alakja, C. Wright Mills *Az uralkodó elit* című könyve magyarul 1962-ben jelent meg. Tömpe István egyetemi hallgatóként találkozhatott vele, s vélhetően hatott is rá: éppen ilyen kritikus hangnemet használ a mindenkori elitek felelősségét illetően. Könyve kettős síkú: „második vonalas” szocializációja összefolyik saját, „második vonalbeli” pályájával – bár ez utóbbi elsősorban szakmai, és csak részben politikai alapú. Emlékei, elemzései, eszmeifuttatásai mind a rendszerváltozás előtti, mind az azt követő időszakról forrásértékűek.

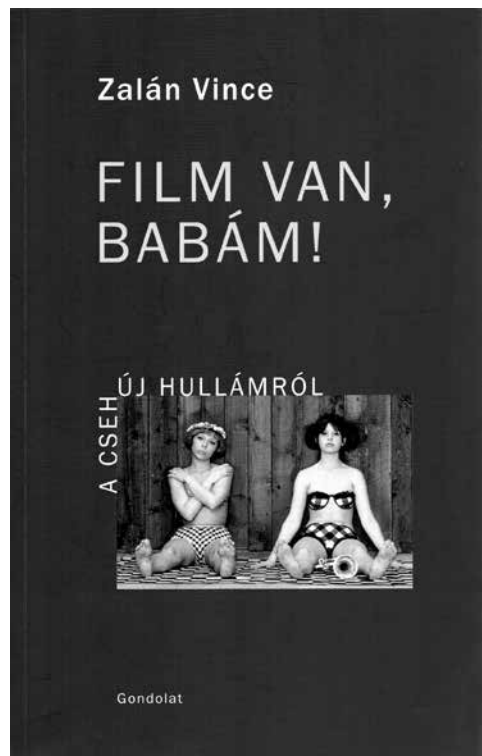
(*Tömpe István: Az elitek árulása. Noran Libro Kiadó, Budapest, 2015. 456 o. ISBN 978-615-5513-08-4*)

ZALÁN Vince
A cseh
új hullámról

Ma már a filmes közvélemény – a filmtörténészeketől kezdve a mindennapok filmrajongóinak táboráig – széles körben elismeri, hogy az európai filmművészet (a világ filmművészetére is hatást gyakorló) egyik legfénylőbb korszaka a múlt század ötvenes-hatvanas éveinek fordulóján elindult művészeti fellendülés, amelyet a filmes köznyelv általában az „új hullámok” időszakának nevez. Az ötvenes évek legvégének francia kezdeteit sorra követte más nemzetek filmművészeti megújulása. Kiváltképpen így volt ez a közép-kelet-európai országokban, amelyek döntő többsége ez időben a Szovjetunió vezette és irányította érdekszférába tartozott, s amelyeket korábban „népi demokráciáknak”, majd „szocialista” országoknak neveztek. Lengyelországban szinte a francia új hullámmal egy időben indultak meg a változások; nem sokkal ezután virágzott fel a magyar filmművészet és az „új hullámok” a hatvanas évtized végére eljutottak egészen a délszláv vidékekre is. Ennek az európai filmművészeti megújulásnak szerves része és csodás példája a hatvanas évek cseh és szlovák új hulláma, azok a Csehszlovákiában bekövetkezett filmművészeti változások, amelyeknek a „prágai tavasz” elfojtására érkezett szovjet, lengyel, magyar, bolgár és kelet-német hadseregek (és az ezt követő Gustav Husak-i „normalizáció”) vetettek gét.

A magyar (filmes) közbeszédben ezt a jellegzetes filmirányzatot „cseh új hul-

lámként” emlegetik. Némiképp igazságtalanul. Mert ennek a reneszánsznak a cseh filmalkotókkal egyenrangú részesei, alakítói és szereplői voltak a szlovák filmek is. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy csehszlovák új hullámról beszélni botorság volna (majdnem olyan képtelenség, mint egykori gimnáziumom folyosófalán számos fénykép aláírása: „szovjet népművészet”).

Természetesen jogos beszélni csehszlovák filmgyártásról, filmforgalmazásról és így tovább, még ha a Prága melletti, barrandovi stúdiókon kívül Pozsonyban is működött filmgyár; a Koliba. A filmgyártás ipari jellege, kivált egy országon belül természetesen alakítja a gyártási együttműködést, sőt a forgatások előtti együttműködést is. A szimbiózis tehát kialakulhatott a cseh és a szlovák filmalkotók között, jóllehet a csehek többsége inkább Barradovban, a szlovákok meg Kolibában forgattak, de akadt nem egy kivétel ez alól is. A filmművészet esetében ez a szétválasztás nem olyan egyértelmű, mint például az irodalomban – feltételezem, senkinek nem jut eszébe „csehszlovák” irodalomról beszélni. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy ha egy-egy konkrét filmet teszünk mérlegre, s elemzően megvizsgáljuk, akkor világosan elénk tűnik a cseh és szlovák rendezők által készített filmeknek a különbözősége. Mindenekelőtt az egyes filmek karakterét meghatározó mentalitásbeli és a szellemi értelemben tapasztalható különbözősége. Márpedig ez az egyes filmalkotások elemzésekor, a filmrendezők alkotói karakterének meghatározásakor perdöntő lehet.

Valószínűleg nem véletlen, hogy a cseh és szlovák produciók között ezek a különbségek éppen az „új hullámos” időszakban kezdtek határozottabb kontúrt kapni. Ennek az lehet az oka, hogy a filmrendezők (csehek és szlovákok, külön-külön) éppen ebben az időszakban kerültek egyre szorosabb kapcsolatba, és építették be egyre tudatosabban filmjeikbe szellemi örökségüket, sajátos hagyományaikat.

Fontosnak tartom, hogy míg a hatvanas évek elejéig a hivatalosan megkövetelt álláspont szerint az 1945 előtti ország, illetve országrészek berendezkedése és szellemi állapota egyaránt megvetendő „burzsoá kapitalizmusnak” ítéltetett, addig az új hullám filmesei egyre fokozódó intenzitással fordultak az 1939 előtti magatartásbeli és szellemi tradíciók felé. Érthető okokból

ez inkább a cseh alkotókra volt jellemzőbb, akiknek felmenői között és szűkebb környezetében még élt az első köztársaság emléke. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a hatvanas évek kezdete előtt nem készültek olyan filmek, amelyek egymásika ne korrespondált volna erősen vagy a cseh, vagy a szlovák kulturális hagyományokkal. Ám ezek inkább kivételnek tekinthetők. Másfelől kétségbevonhatatlan, hogy az 1961 és 1963 közötti években a cseh és szlovák filmesek együttesen készítették elő és alakították ki azt a szellemi és művészeti helyzetet, amelyből az új hullám szárba szökken. Mindazonáltal, ami az 1963 és 1968/69 között megújuló filmművészeti időszakot illeti, szerintem a leghelyesebb cseh és szlovák új hullámról beszélni.

Írásaim fő témája e „kettős” filmművészeti fellendülés egyik ága, a „cseh” ág, amelyet – a fentiek figyelembe vételével – cseh új hullámnak nevezhetünk. A cseh új hullám idősebb és fiatal alkotói közül – elismerve sokakat (Antonín Máša, Pavel Juraček és mások érdemeit) – hét, rendkívüli tehetségű filmrendező – Karel Kachyňa, Miloš Forman, Ivan Passer, Evald Schorm, Jiří Menzel, Věra Chytilová és Jan Němec – portréját igyekeztem árnyaltan és plasztikusan megrajzolni 1970-ig(!) forgatott filmjeik bemutatásá-elemzése alapján. (A portrék közül néhány, jegyzetek nélkül és rövidített formában már korábban napvilágot látott a *Filmvilág*ban, illene az *Aperatúr*ában.) Az egyes filmek elemzésekor megkíséreltem részletezően, ugyanakkor a mind a rendezők jellemzéséhez, mind a magam állításaihoz szükséges konkrét példák felsorakoztatásával érvelő módon is eljárni. Szerettem volna egyrészt elkerülni a manapság oly divatos, konkrétumokat kerülő, szentenciális megállapítások gyakorlatát, másrészt azt is elérni, hogy írásaim ne csak érdekes olvasmányok, de hasznosak is legyenek.

A portrékra az olvasót – a cseh és szlovák új hullám „előhírnökeit” jelentő három film (*Fehér galamb* – Holubice, *Nap a háló-*

ban – Slnko v sieti, *Sikoly* – Křik) elemzésén kívül – a legfontosabb filmtörténeti előzményeket felsorakoztató bevezetés igyekszik ráhangolni. A második világháború után kezdődő korszaktól – csak jelzésszerűen említve a társadalmi-politikai változásokat és a társművészetek hatásait – egészen a cseh és szlovák új hullám megszületéséig követem nyomon a csehszlovák film jelentősebb eseményeit, irányzatait, a rendezőket és az egyes filmtörténeti korszakokra jellemző filmeket. Végezetül kísérletet teszek a cseh filmes új hullám forrásainak és főbb karaktervonásainak megrajzolására.

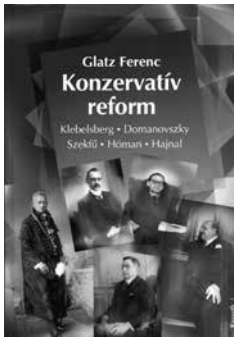
Vállalkozásom nélkülözi a teljesség igényét, másképpen – ilyen-olyan okból – szükségszerűen korlátozott. *A Film van, babám!* „budapesti szemmel” íródott, olyan valakinek a tollával, aki egy szomszédos „szocialista országból” figyelhette a cseh film újkori történetét, a cseh(szlovák) új hullám megszületését – s a magyarországi Csehszlovák Nagykövetség zsúfolt vetítőjében a földre kucorodva, villódzó fekete-fehér híradóképeken – viszonylag gyorsan bekövetkező eltiprását, a „bársonyos forradalom” bukását.

Írásaim alapját századunk első évtizedében, a Pécsi Tudományegyetem bölcsészkarának film szakán tartott előadásaim képezik. Mind a mai napig hálával gondolok hallgatóim érdeklődő együttműködésére. Nekik, tanítványaimnak ajánlom könyvemet.

(Zalán Vince: Film van, babám! A cseh új hullámról. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 368 o. ISBN 978-963-693-712-6. A kötetre a szerzői előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.)

Polcra való

– főszerkesztői könyvajánló –

A szerzőt aligha kell bemutatni. Neve a történész szakmán túl is ismert, a rendszerváltás előtt betöltött művelődési miniszteri, illetve későbbi akadémiai elnöki tisztsége miatt. Széles körű tudományszervező

tevékenységét figyelembe véve szinte kínálja magát az összevetés, ám a jelen kötetnek mégsem az a sajátossága, hogy részben szintén egykori tudós-politikusokról szól (Klebelsberg és Hóman kultuszminiszter, Szekfű nagykövet is volt). A kötet ugyanis már megjelent írássok tematikusan összerendezett gyűjteménye, ahogy a szerző az előszóban fogalmaz: „egy el nem készült, 25 éven át írt könyv”. Glatz 1979-ben a *História* folyóirat megalapításával új szemléleti korszakot nyitott, s érdeklődése már a hetvenes években a historiográfia felé irányult. Ebben a kontextusban kell értékelnünk a szövegeket, amelyek olykor magukon viselik keletkezésük időszakának nyomait, de egyedülállóak abban, hogy szerzőjük mindenkor a történetkutatás természete felől közelített a tudósi életművekhez. A historiográfia segédtudomány, ezért talán nem volt annyira kitéve ideológiai korlátoknak, mint a társadalom- vagy politikatörténet. Negyedszázad publikációs öröksége most lemérhető.

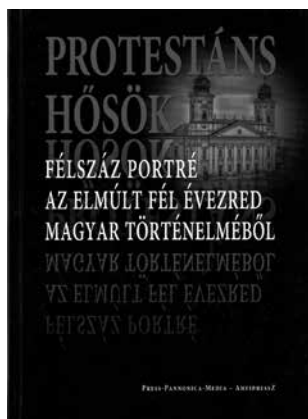
Glatz Ferenc: Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal. Kossuth Kiadó, Budapest, 2016. 922 o. ISBN 978-963-09-8512-3

Eltelt egy emberöltő a rendszerváltás óta, s ez már elegendő idő a társadalmi jelenségek tudományos igényű értékeléséhez. Amire Ferge Zsuzsa és tíz közreműködő munkatársa vállalkozott, olyan társadalom- és

szociálpolitikai monográfia, „melynek műfaja valahol az igényes szakkönyv és Agatha Christie között helyezkedik el” (9. o.), azaz egyszerre tankönyv és laikus olvasó számára is érthető mű. A kötet a szociálpolitika olykor krimibe illően fordulatos működését taglalja, nem időrendben, hanem tematikusan: elosztási elvek és redistribúció, állami és önkormányzati feladatok, foglalkoztatás, iskola és esélyek, családi ellátások, ifjúságpolitika, nyugdíjrendszer, segélyezés, lakáspolitikai és hajléktalanság, cigánykérdés. Egyik sem sikertörténet. Aztán jön a szociálpolitika törvényi környezetének értékelése, kormányzati ciklusonként. A kimerítő részletességű bibliográfiát és jogszabálygyűjteményt, valamint a közel hetven szövegekőzi és függelékben közölt táblázatot és grafikont is figyelembe véve nyugodtan kimondható: ha létezik mintaszerűen megírt-összeállított népszerű-tudományos mű, ez a könyv az. Hogy elolvasása után mégsem vidáman tesszük le, az már nem a szerzőn múlik.

Ferge Zsuzsa: Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990–2015. Osiris Kiadó, Budapest, 2017. 512 o. ISBN 978-963-276-283-8

Bottyán János *Hitünk hősei* című, 1978-tól több kiadást megért könyve évtizedeken át állandó konfirmációi ajándék volt, benne Luther és Kálvin mellett huszonnégy magyar személyiség életrajzával. A reformáció 500. évfordulója tudományos igényű áttekintést ihletett, s ezt tizenhét alkotó munkája fémjelzi. Az ötven életrajz, illetve hozzá tartozó szövegválogatás az alcímbe jelzett magyar történelmet széles értelemben érinti. Az időrendben Sylvester Jánostól Németh Lászlóig terjedő skála a nagy reformátorokon (mint Melius, Károlyi, Szenci, Medgyesi) kívül elsősorban nem a felekezetük okán számon tartott irodalmárokat (pl. Kazinczy, Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Arany, Petőfi, Jókai, Mikszáth, Ady, Móricz), politikusokat (pl. Bocskai, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Wesselényi, Kossuth, Tisza István, Bethlen István), s más közéleti személyeket és gondolkodókat (pl. Fáy András, Mikó Imre, Ravasz László, Kós Károly, Fülep Lajos, Hamvas Béla) tartalmaz. Jól van ez így, hiszen a kötet célja éppen annak megerősítése, hogy a magyar művelődés- és politikatörténet meghatározó jelentőségű, protestáns hitű személyiségek szövik át.

Protestáns hősök. Fél száz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből. Szerkesztette: Faggyas Sándor. Press-Pannonica-Media Kft., Budapest, 2016. 384 o. ISBN 978-963-8230-18-8

Lehet, hogy a memória idővel gyöngül, mindenestre Magyarország, ha úgy tetszik első számú színművésznője, Töröcsik Mari nem ezt példázza. A róla és általa megjelent könyvek ugyanis egyre terjedelmesebbek. Molnár Gál Péternek elég volt száz oldal (*Töröcsik Mari*. NPI, 1975). Szabó G. László kötete 184 oldalt kóstált (*Vasrőzsa. Beszélgetés Töröcsik Marival*. Madách–Posonium, 1998). Földes Anna és Kőhádi Zsolt monográfiája háromszáz lapnyi (*Töröcsik Mari. Film – színház – szerepek*. Duna Könyvkiadó, 2005). S itt a legújabb életútinterjú, több mint 400 oldalon. Minden eddiginél részletesebb pályaképpel, az alkotói folyamat, a színészi megformálás kulisszatitkaival. S persze a maga nemében felülmúlhatatlan művészpálya sikereivel és kudarcaival, politikai és szakmai lehetőségeivel és korlátaival. Műfaja sajátos: nem tematikus vagy időrendi áttekintésről van szó. A könyv címe e tekintetben pontos: egy beszélgetés rögzített változatát kapjuk kézhez, amelyben a témák úgy követték egymást, ahogyan kávézás közben el-elkaldozunk. Jellemző, hogy a tartalomjegyzék fejezeteinél dátumok is szerepelnek: az interjú 2015 áprilisa és 2016 májusa között készült. A függelékben pedig színházi és filmszerepek, díjak.

Töröcsik Mari. Bérczes László beszélgetőkönyve. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2016. 432 o. ISBN 978-963-405-402-3

A költő születésének 200. évfordulójára megjelent, minden eddigénél részletesebb bibliográfia közel 3100 tételt tartalmaz. Szerepelnek benne Tompa Mihály önálló művei a róluk szóló ismertetésekkel; napilapokban és folyóiratokban megjelent írásai, hazai és külföldi antológiákban, naptárakban közölt versei, hangzó anyagokon, illetve a rádióarchívumban fellelhető művei. A róla szóló irodalom a lexikoncikkkel kezdődik, ezt követik az önálló művek és a közgyűjteményekben található kéziratok és szakdolgozatok, végül az irodalomtörténeti összefoglalások és a periodikákban napvilágot látott, róla szóló közlemények. A szépirodalomban található Tompa-utalások után megzenésített verseinek kottái sorakoznak. A kötet tartalmazza a költő képzőművészetben ábrázolt megjelenési formáit (grafika, festmény, szobor, érem, plakett, fafaragás), a kisnyomtatványokat, képeslapokat, tanítási segédleteket és tankönyveket. A lista végén a róla elnevezett intézmények állnak. A záró blokk a költő nekrolójjait és álneveit tartalmazza.

„Ősszel születtem én: tavasz leend, Mikor rám esteledik...” Bibliográfia a 200 éve született Tompa Mihály életéről és munkásságáról. Gyűjtötte és szerkesztette: Imolay Lenkey István. Tompa Mihály Gömöri Kulturális Egyesület, Gömörszőlős – Putnok, 2017. 300 o. ISBN 978-963-08-6851-8

A mérettel hat éve nem tudok megbarátkozni – elnézést. A HOM-évkönyv – ahogy rövidíteni szoktuk – 2011 óta A/4-es formátumban jelenik meg. Normál polcra nem fér be. Igaz ugyanakkor, hogy a keménytáblás, tipográfia- és nyomdailag kifogástalan minőségű kötetben a fotók, térképábrák és ábrák immár élvezhető méretben lehetnek egyenértékűek a szöveggel, amely viszont évtizedek óta állandó, magas színvonalat mutat. Most sincs másként. Bocsássuk meg tehát a nehezen kezelhetőséget. Az 54. kötet tartalmának gerincét két, szokásosan gazdag terület, a régészet és a történettudomány képezi, háromszáz, illetve százhetven oldalon, tíz-tíz tanulmánnyal. A régészeti blokk 15 szerző munkája, benne bükkábrányi, gönci, megyaszói, mezőzombori, miskolci, muhi, ongai, tiszatardosi leletekkel. Két írás angol nyelvű. A történeti értekezések 18–20. századi kisebbség-, egyház-, színház-, politika- és gazdaságtörténeti, illetve biográfiai témájúak. Mellettük szerényebben, három közleménnyel húzódik meg a máskor bővebb, mindig jelenlévő művészettörténet. Egy természettudományi és három kisebb forrásközlő, helytörténeti jellegű cikk teszi teljessé a közel hatszáz oldalt.

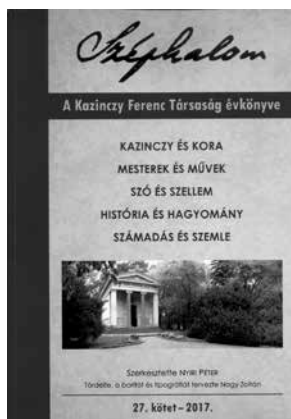
A Herman Ottó Múzeum évkönyve LIV. Főszerkesztő: Pusztai Tamás. Szerkesztette: Csengeri Piroska – Tóth Arnold. HOM, Miskolc, 2015. 588 o. ISSN 0544-4225

Szimpatikus a kötet címe, bizonyára sokan elfogadnák magukénak. A szerző életútja azonban jelzi, hogy itt nem csupán jól hangzó szlogenről van szó. Mária József több mint fél évszázada rója a sorokat, évtizedekig különböző erdélyi magyar sajtótermékek újságírója, szerkesztője, főszerkesztője volt, 2002 óta – nyíregyházi lakosként – hazai periodikák külső munkatársa. Rendszeres szerzője lapunknak is. Hivatást választott tehát, nem foglalkozást. Mostani gyűjteményes kötetében biztosra ment. A legfajsúlyosabb írásokban megidézett személyek a 20. századi magyar irodalom élvonalát alkotják (Ady Endre, Illyés Gyula, Márai Sándor, Németh László, Sütő András), de a „második vonalban” is maradandót alkotók sorakoznak: Kós Károly, Makkai Sándor, Nyíró József, Reményik Sándor, Sinka István, Szabó Dezső, Tormay Cécile. Ez a fajta téma-választás persze könnyen csapdává is válhat, hiszen a jól dokumentált életpályákban nívumokra lelni fáradságos feladat. De Mária nem analízisre törekszik. Számára a szellemi erőter megragadása a fontos, az írók, költők hatásának és örökségének értelmezése, egyszerűen a megidézettek saját kora és a jelenkor szintézise. S ebben mindig tud újat mondani.

Mária József: Az írás: szolgálat. Tanulmányok, esszék, recenziók. Felső-magyarország Kiadó, Miskolc, 2016. 256 o. ISBN 978-615-5354-31-1

Több mint harminc év után először fordul elő, hogy a *Széphalom* szerkesztőjét nem Kovács Dánielnek hívják. Az évkönyvsorozat alapítója a tavalyi 26. kötettel „letette a latot”, örökségét Nyíri Péter vette át. A felelősség súlya nyomasztó, nem véletlenül hangsúlyozza a szerkesztői utószó. De aggodalomra nincs oka: a közel hetedfélszáz oldal tartalmilag méltó folytatása a korábbiaknak. Köszönhető ez a stabil rovat szerkezetnek (*Kazinczy és kora, Mesterek és művek, Szó és szellem, História és hagyomány, Számadás és szemle*), s a most először összeállított, nyelvészeti tematikájú *Szó és szellem*), valamint a szinte állandó szerzői gárdának, amely megnyugtatóan reprezentálja a Kazinczy Társasághoz kötődő kutatók, pedagógusok és más értelmiségiek körét, országos, sőt határon túli lefedettséggel. Az első rovatban meghatározó a Kazinczy-textológia, a másodikban az irodalomtörténet. Az új rovat egyetemes látókörű és helyi vonatkozású cikkeket egyaránt közread. A legterjedelmesebb, történeti blokkban a 2016-os sátoraljaújhelyi Gulag-konferencia előadásai dominálnak, mellettük számos zempléni illetőségű helytörténeti, néprajzi, vallástörténeti közlemény. A címlap új arculata további ígéretes éveket sugall.

Széphalom 27. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szerkesztette: Nyíri Péter. Sátoraljaújhely, 2017. 640 o. ISSN 0237-6237

Számunk szerzői

Balassa M. Iván CSc 1943-ban született Debrecenben. Etnográfus, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum ny. címzetes igazgatója.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, kulturális menedzser, jogász, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi tanára és rektorhelyettese, lapunk alapító főszerkesztője.

Hoppál Mihály DSc 1942-ben született Kassán. Etnográfus, az MTA BTK Néprajztudományi Intézet tudományos tanácsadója, volt igazgatója, emeritus professzor, lapunk tanácsadó testületének tagja.

Horváth János Antal 1993-ban született Budapesten. Drámaíró, forgatókönyvíró, költő, a Színház- és Filmművészeti Egyetem filmdramaturg szakos hallgatója.

Illés Gabriella 1979-ben született Vácott. Televíziós producer, szerkesztő, műsorvezető, a Debreceni Egyetem Kerpely Kálmán Doktori Iskolája doktorjelöltje.

Imolay Lenkey István dr. univ. 1941-ben született Miskolcon. Református lelkész, könyvtáros, bibliográfus, újságíró, szerkesztő.

Kiss Endre DSc 1947-ben született Debrecenben. Filozófus, filozófiatörténész, germanista, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem egyetemi tanára.

Losonczi Ágnes DSc 1928-ban született Debrecenben. Széchenyi-díjas és Balázs Béla-díjas szociológus, az MTA Szociológiai Intézetének ny. tudományos tanácsadója, volt igazgatója.

Mika Gabriella 1976-ban született Budapesten. Könyvtáros.

Nyári Tamás 1974-ben született Pécsen. Történész, szociológus, középiskolai tanár, a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma (Pécs) nevelőtanára.

Nyírán Ferenc 1951-ben született Debrecenben. Költő, kritikus.

Ráday Zsófia 1999-ben született Miskolcon. A Debreceni Egyetem Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziumának jogi- és kommunikáció tagozatos tanulója.

Siska Péter 1984-ben született Nyíregyházán. Magyar szakos tanár, költő.

Szekernyés János 1941-ben született Kajántón. Újságíró, helytörténész, műkritikus.

Télffy Armin 1996-ban született Budapesten. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem hallgatója.

Zalán Vince 1942-ben született Budapesten. Balázs Béla-díjas filmkritikus, filmesztéta, szerkesztő, címzetes egyetemi docens.

Helyszín:

TIT

Stúdió Egyesület
Székháza,

1113 Budapest,
Zombolyai u. 6.

E-mail: info@tit.hu;

Tel.: 344-5000;

Honlap: www.tit.hu

A **TIT Stúdió Egyesület** (TIT SE) tisztelettel ajánlja honlapját és helyszínét: jöjjön el programjainkra, hívja érdeklődő ismerőseit!

Dr. Koncz Gábor igazgató.

Az épület lehetőségeinek megtekintése,
rendezvényi megállapodások:

Bácsfai Linda rendezvényi menedzser.

E-mail: titstudio06@gmail.com

Állandó tárlatok:

**„A legnagyobb boldogságom,
ha másnak tudást és örömet nyújthatok..”**

Öveges József (1895–1979) emlékkiállítás

„Ásványok és ősmaradványok..”

A TIT SE Ásványbarát Szakcsoportjának kiállítása

**SÁROSPATAKI
REFORMÁTUS
KOLLÉGIUM
ALAPÍTVÁNY**

Támogassa a Kollégiumot Alapítványunk közreműködésével!

Az Alapítvány folyamatosan nyújt támogatást:

- tanulmányi és szociális ösztöndíjakkal a gimnázium diákjai számára,
- pályázati lehetőségek révén a kollégium tanárainak a kiemelkedő munka elismeréseként,
- kulturális, sportprogramokhoz és iskolai rendezvényekhez.

Az Öregdiák-mozgalom vezetőjeként az Alapítvány:

- rendszeresen szervez továbbtanulást segítő mentornapot a gimnáziumban és vezetőképző hétvégét Sárospatakon,
- újra összehozza az egykori diákokat, ezért rendszeres tanévkezdő, tavaszköszöntő és évzáró találkozókat szervez Budapesten,
- az Alapítvány tulajdonában álló Öregdiák Vendégházban (Bertalan – ház, 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 40) találkozási és szálláslehetőséget biztosít,
- minden évben megrendezi a hagyományos Öregdiák Bált.

Kérjük, támogassa Ön is jövedelemadója 1%-ával és adományokkal a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt.

A kuratórium elnöke: Bogdán Dániel.

Levelezési cím: 1154 Budapest, Tompa u. 70/A.

E-mail: info@patakidiak.hu. Honlap: www.patakidiak.hu.

Adószám: 19070520-1-05

Számlaszám: K&H Bank 10409015-50485253-57531007

Táncoló dongba

templenimuzsa.hu

9 771585

718000

17003

400 Ft